

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (KELÂM)
ANA BİLİM DALI

NASRANİLERE/EBİONİTLERE 11. YÜZYILDA MÜSLÜMAN TEOLOJİDE
TANIKLIK: KADI ABDULCABBAR ÖRNEKLEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Yasin KARA

Ankara 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (KELÂM)
ANA BİLİM DALI

NASRANİLERE/EBİONİTLERE 11. YÜZYILDA MÜSLÜMAN TEOLOJİDE
TANIKLIK: KADI ABDULCABBAR ÖRNEKLEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Yasin KARA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mahmut AY

Ankara 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (KELÂM)
ANA BİLİM DALI

NASRANİLERE/EBİONİTLERE 11. YÜZYILDA MÜSLÜMAN TEOLOJİDE
TANIKLIK: KADI ABDULCABBAR ÖRNEKLEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mahmut AY

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mahmut AY

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN

Doç. Dr. Zafer DUYGU

Tez Savunusu Tarihi: 21.01.2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2022)

Yasin KARA

İmza

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR	iii
ÖN SÖZ.....	iv
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE KAYNAKLARI	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Önemi	4
2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları	8
2.1. Coğrafi Sınırlar.....	8
2.2. Siyasî Sınırlar	8
2.3. Dinî ve Kültürel Sınırlar.....	10
3. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar ve Telif Eserler	11
3.1. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar.....	11
3.1.1 Irenaeus (ö.202).....	11
3.1.2. Eusebius (ö. 339).....	12
3.1.3. Origenes (ö.253).....	13
3.1.4. Epiphanius (ö. 403)	13
3.1.5. Pseudo-Clementine Literatürü.....	14
3.1.6. Kadı Abdulcabbar'ın (ö.1025) Tesbitü Delailü'n-Nübüvve Adlı Eseri.....	15
3.2. Araştırmada Kullanılan Telif Eserler	16
3.2.1. Hans-Joachim Schoeps'in (ö. 1980) <i>Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church</i> Adlı Eseri	16
3.2.2. Sholomo Pines'in (ö. 1990) " <i>The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source</i> " ve " <i>Gospel Quotations And Cognate Topics In 'Abd Al-Jabbār's Tathbūt In Relation To Early Christian And Judeo-Christian Readings And Traditions</i> " Adlı Makaleleri	16
3.2.3. Gabriel Said Reynolds'un <i>A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu: 'Abd Al-Jabbār and the Critique of Christian Origins</i> Adlı Eseri.....	17
B. TESBÎTÜ DELÂİLİ'n-NÜBÜVVE ADLI ESER BAĞLAMINDA YAHUDİ-HİRİSTİYAN TEOLOJİ.....	18
1. Kadı Abdulcabbar Tarafından Ortaya Konulan Tanıklığının Kaynak Kritiği	18
1.1. Kadı Abdulcabbar'ın Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve Adlı Eseri'nin Muhtevası ve El Yazması Geleneği	18
1.1.1. Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve'de Yer Alan Yahudi-Hristiyan Karakterli Kısım	20

1.1.1.1. Yahudi-Hristiyan Karakterli Kısımın Muhtevası.....	23
1.1.1.2. <i>Tesbit-ü Delailü Nübüvve</i> 'deki Yahudi-Hristiyan Karakterli Kısımın Kaynaklarına Dair Shlomo Pines'in Savları	24
1.1.1.3. Shlomo Pines'in Tezine Karşı İtirazlar	28
BİRİNCİ BÖLÜM.....	33
NASRANİLER VE/VEYA EBİONİTLER.....	33
1. Ebionitlerin/Nasraniler'in Teolojik Kimlikleri	33
1.2. Geleneksel Kilisenin Görüşleri	40
1.2. Tübingen Okulu'nun ve Kimi Çağdaş Araştırmacıların Görüşleri	41
2. Ebionitlerce Savunulan Dinî Prensipler	45
2.1. Geleneksel Kilise Yazarlarının Tanıklıkları.....	45
2.1.1. Birinci Yüzyıl Tanıklıkları: Ignatius (ö.107).....	45
2.1.2. İkinci Yüzyıl Tanıklıkları: Iustinus (ö.165) ve Ireneaus (ö.202).....	46
2.1.3. Üçüncü Yüzyıl Tanıklıkları: Tertullianus (ö.240), Hippolytus (ö.235) ve Origenes (ö.254)	48
2.1.4. Dördüncü ve Beşinci Yüzyıl Tanıklıkları: Aleksandros (ö.326), Eusebius (ö.339), Hieronymus (ö. 420) ve Epiphanius (ö. 403).....	49
2.2. Kendi Tanıklıkları: Pseudo-Clementines	51
4. Ebionitlerin Tarihsel Süreçteki Akıbetleri.....	52
İKİNCİ BÖLÜM	61
KADI ABDULCABBAR'IN HRİSTİYANLIK ELEŞTİRİSİNDEKİ EBİONİT KARAKTERE DAİR DEĞERLENDİRMELER.....	61
1. Kadı Abdulcabbar'ın Tarihsel Şahsiyetlere Dair Tespit ve Eleştirileri	61
1.1. İsa-Masih.....	61
1.2. Tarsuslu Pavlus	65
2. Kadı Abdulcabbar'ın Hristiyan Teolojisine Dair Tespit ve Eleştirileri	75
2.1. Çarmıh Meselesi.....	75
2.2. Baba-Oğul Terminolojisi.....	81
2.3. Namaz İbadeti	86
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	89
KAYNAKÇA	91
ÖZET	94
ABSTRACT	96

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

ev. : Çeviren

ed. : Editör

ANF. : Ante-Nicene Fathers

NPNF : Nicene and Post-Nicene Fathers

Rec. : Recognations

Hom.. : Homilies

Nr. : Nereden

s. : Sayfa

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

yy. : Yüzyıl

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasının hareket noktası, 10 ve 11. yüzyılın Müslüman yazarı Kadı Abdulcabbar'ın (935-1025) Tesbîtü delâ'ili nübüvve adlı Arapça eserinde yer alan Hristiyanlık karşıtı polemik karakterli kayıtlardır. Çalışmada, söz konusu kayıtların teolojik ve tarihsel açıdan arka planı araştırılmakta ve birtakım sonuçlara ulaşılmaktadır.

Söz konusu kayıtlara dayalı yaptığım araştırmalar, bana, kendi zihnim açısından önem taşıyan üç husus hakkında önemli çıkarımlar yapma olanağı sunmuştur. Bu hususlardan ikisi Kelam alanıyla doğrudan, biri ise dolaylı olarak ilişkilidir. Bu bağlamda, (i) Hz. İsa'nın özgün takipçilerinin kimler olduğu, (ii) Hz. Peygamber'in peygamberliğine dair başat delili hangi konunun teşkil ettiği ve (iii) Kur'ân'ın önceki kitaplarla tasdik ilişkisinin nasıl kurulacağı hususlarında bazı kanaatlere ulaşmış olmamdır. Bunlar bu tez çalışmasının bana kazandırdıkları açısından önde gelen hususiyetlerdir.

Kadı Abdulcabbar, Hristiyanlık karşıtı polemik kayıtları oluştururken, bilim dünyasında bugün Yahudi-Hristiyanlar şeklinde tanımlanan ve Miladî takvimin erken yüzyıllarında Akdeniz Havzası'nın çeşitli bölgelerinde varlığı bilinen cemaatlerce oluşturulmuş metin ya da metinleri kullanmış, hatta bu satırları kendi eserinde kopyalayarak nakletmiştir. Kadı Abdulcabbar'ın bu entelektüel faaliyeti bu tez çalışmasını ilginç kılan başlıca özellikler arasındadır. Çünkü bu sayede, varlığı ilk yüzyıllarda ortaya çıkmış, hatta birçok modern uzmanca İsa ve havarileriyle kökleştirilen, ama geleneksel kilise tarafından “sapkın” sayılarak ötekileştirilmiş bir cemaat hakkında, çok sonraki dönemlerde yaşamış Müslüman bir yazarın eserinden hareketle kıymetli bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu olgu, bana, Ebionitler de denilen bu Yahudi-Hristiyan cemaatlere dair mevcut bilgi ve verileri İslâm teolojisi alanına yansıyan yönleri itibariyle de mukayese etme olanağı vermiştir. Konuya dair yaptığım araştırmalarda, Kadı

Abdulgabbar'ın söz konusu kayıtlarını ilk defa olarak esaslı biçimde bilim dünyasına tanıtan Sholomo Pines'in *The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source* makalesinden ciddi biçimde yararlandım.

Genel olarak İslam düşüncesinin, özelde ise Mutezilî ekolünün özgün yönleri hakkında zihnimde birçok yeni paradigma oluşturan ve konunun önemine dikkatimi çeken hocam, Prof. Dr. Mahmut Ay, Kadı Abdulgabbar'ın düşünsel birikimine ve mirasına ilgi duymamın arkasındaki başlıca faktördür. Hem bu sebeple hem de tezimi oluştururken verdiği büyük destek nedeniyle kendisine teşekkürü borç biliyorum. Onunla birlikte, erken Hristiyan literatürünü tüm cepheleriyle ve analitik ve mukayeseli biçimde düşünce dünyama kazandıran, ayrıca tezimin ortaya çıkmasında da yardım ve desteklerini gördüğüm Doç. Dr. Zafer Duygu hocama da teşekkür ederim.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE KAYNAKLARI

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu ve önemi, aşağıda, iki başlık hâlinde ortaya konulacaktır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Kadı Abdulcabbar'ın¹ Tesbitü d-Delailü Nübüvve'sini yazma eser olarak - hikayesini ileride anlatacağım üzere- yazma eser olarak çalışan İsraili çağdaş şarkiyatçı

¹ Sanırım Kadı Abdulcabbar (935-1025) yaşasaydı “çok okuyan mı, çok gezen mi bilir?” sorusuna her ikisi derdi. Zira hayatı ilmî seyahatleriyle doludur. İlmî seyahatlerine evvela neticesinde ciddi dönüşümler yaşadığı Basra ile başlamıştır. Burada Ebû Haşim el-Cübbâî'nin öğrencisi Ebû İshak İbrahim b. Ayyaş'ın yanı sıra Ebû Ahmed b. Seleme'den de ders almıştır. Bu dersler neticesinde artık itikatta mezhebi Mutezile olur iken fıkhıta mezhebi Şafîi olarak kalmıştır. Akabinde döneminin meşhur Mutezile âlimi Ebû Abdullah el-Basrî'ye öğrenci olmak için Bağdat'a geçmiştir. Kadı, Ebû Abdullah el-Basrî'nin gözetiminde kalmış olsa da Hanefi olmasına karşın öğrencisinden fıkıh mezhebini değiştirmemesini istememekle beraber kendi ders halkasına Kadı'yı dahil etmemiştir. Ama Kadı, ilim için çabasını eksik etmemiş seyahatlerine devam etmiştir; Muğni eserini telif ettiği Râmeşürmüz şehri Kadı için seyahatleri esnasında gittiği şehirler arasında ilmî olarak kilometre taşı niteliğinde olan şehirlerden biridir. Kadı Abdulcabbar Mutezile'ye verdiği destekle bilinen Büveyhî hükümdarı Müeyyedüddavle'nin sayesinde ismindeki Kadı unvanını almıştır. Tabi burada kilit nokta Müeyyedüddavle'nin danışmanı Sâhib b. Abbâd olmuştur. Zira Kadı, Abbâd'ın daveti üzerine İsfahan'a gitmiş yine Abbâd'ın sayesinde düzenlenen ilim meclislerine katılmış ve kimi Ehl-i Sünnet âlimleriyle bile ilmî tartışmalarda bulunmuştur. Ancak, Abdulcabbar'ın Kadı olması Sâhib b. Abbâd'ın vezir olmasına rastlar. Zira Abbâd, Abdülcebâr'ı bu zamanda Rey şehrine davet etmiş ve kadılık makamına tayin ettirmiştir. Kâdî Abdülcebâr görev alanı sayesinde Cürcân, Kazvin, Taberistan, Zencan, Kum ve Demâvend bölgelerine de hem ilmî olarak hem de siyasî olarak gözetici olmuştur. Bu durum ise ilim için nice seyahatler yapan Kadı'ya büyük bir lütuf olmuştur. Nitekim, bu durum, Kadı'ya farklı kültürlerle, fikirlere ve bilgilere aşina olmayı sağlamıştır. Öte taraftan, Kadı'nın alana ve kültürlerle bu denli hakim olması, Pines'in ileride detaylı olarak işleyeceğim, Ebionit kaynakların Kadı tarafından edimine dair

ve felsefe tarihçisi Sholomo Pines, Kadı Abdulcabbar'ın Hristiyanlık eleştirilerini gerek içerik gerekse kaynak kritiği bakımından ciddi anlamda tahkik etmiştir. O, bu tahkik ve analizi neticesinde, Kadı'nın metninin Yahudi-Hristiyan² (Ebionit-Nasrani) bir karaktere sahip olduğu kanaatine ulaşmıştır. Pines, Kadı'nın bu metni iki şekilde elde etmiş olabileceğini öne sürmüştür. Birinci ihtimalle Kadı Abdulcabbar, bugün Huzistan'ın Ahvaz bölgesinde yer alan kiliselerdeki Süryanice metinlerin Arapça'ya çevrilmiş versiyonlarından beslenmiştir³. İkinci ihtimalle ise, Kadı Abdulcabbar, geleneksel Hristiyanlığın dışında kalan ve bugün adına Yahudi-Hristiyanlık denilen bir cemaatin ya da bu cemaatin bir uzantısının metnini kullanmıştır⁴. Bizim kanaatimize göre Pines'in bu iki kanaatinden herhangi biri ya da her ikisi de doğru olabilir. Her halükârda, Kadı'nın Ebionit karakterli bir metinden yararlandığı -tezin daha sonraki kısımlarında da birçok boyutuyla tartışacağım gibi- açıkça görülmektedir. Gerçi ben, Kadı'nın söz konusu bu kaynak metinlere nasıl ya da hangi yollardan ulaştığı konusunda herhangi bir tartışmaya bu tez konusunda girmeyeceğim. Ancak burada, Kelam alanında çalışan bir aday olarak, Kadı'nın ilgili eserinde geçen ve Ebionit karakter taşıdığı anlaşılan söz konusu kısmın hem Hristiyan hem de Müslüman teolojisine yansımalarını, bilhassa Hristiyanlık karşıtı Müslüman polemik geleneğine olan etkileri çerçevesinde analiz etmeye çalışacağım. Bu

iki varsayımını da mümkün ve makul kılmaktadır. Bknz. Metin Yurdagür, “KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001).

² Ebionit ve Nasrani Cemaatine bu ismi veren ve literatüre bu kavramı kazandıran kişi F. C. Baur'dur. Zira, Baur'un önderliğinde Tübingen Okulu Hegel çizgisi mucibince apostolik tarih anlayışı güder. Bu anlayış, Petrus ve Pavlus Hristiyanlığı arasındaki zıtlıkta bir tez ve anti-tez hüviyeti bulmuştur, üstelik Baur sistemli olarak bunu yapan ilk kişidir. Detaylı olarak bakınız: Richard N. Longenecker, *The Christology of Early Jewish Christianity* (Naperville: Alec R. Allenson Inc., 1970), 5.

³ Shlomo Pines, “The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source” (Israel Academy of Sciences and Humanities, 1966), 37.

⁴ Sholomo Pines, a.g.e. , 40.

amaçla, Kadı'nın Tesbitü Delailü Nübüvve adlı eserinde Hristiyanlık konulu hemen tüm tezlerini ele alıp bu tezlerin Yahudi-Hristiyan (Ebionit/Nasrani) karakterle hangi ölçüde örtüşüp hangi ölçüde örtüşmediğini anlamaya çalışacağım. Bu bağlamda, erken Hristiyan Literatürüne dair özellikle teoloji ağırlıklı metinler ve diğer bazı kaynaklar, tezimin ana araçlarından olacaktır.

Bu araştırmada, Kadı'nın konuya ilişkin iddiaları yahut ulaştığı kimi yargılar gerek kanonik gerekse apokrif nitelik taşıyan Hristiyanlık metinleri ile mukayeseli olarak okunacak ve analiz edilecektir. Böyle bir araştırma, kanaatimce, Kur'an'ın önceki kitaplarla tasdik ilişkisi üzerine yapılan Kelam tartışmalarına da bilhassa Ebionit cemaatlerce savunulan inanç prensipleri özelinde katkı sunacaktır. Nitekim bazı Kur'an pasajlarının ya da kıssalarının, Hristiyanlığın kanonik tabir edilen metinlerden ziyade bir kısmı Ebionitlerce üretilmiş olan apokrif karakterli diğer bazı metinlerde de yer almış olması bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Bir başka deyişle Kur'an, kilisenin geçersiz yani apokrif saydığı bazı pasajları da tasdik etmiş olmaktadır. Bu husus ise Kadı'nın Delailü Nübüvve (peygamberliğin delilleri) geleneğinde hakkında eser yazdığı başka bir tezi gündeme getirmektedir. Hz. Muhammed, Hristiyanlık literatürünü teşkil eden eserlerin kaleme alındığı başlıca diller olan Yunanca, Aramice ya da Süryanice gibi dilleri bilmezken, nasıl oluştur da erken Hristiyanlık dönemini temsil eden literatürü (kanonik ve apokrif) Kur'an'da görmekteyiz? Bu soruyu şöyle de sorabiliriz: “Tarihsel süreç içerisinde kendi kurumsallaşmasını tamamlamış ve kutsal metin kanonunu da yedinci yüzyıl öncesinde belirlemiş olan kilisenin apokrif saydığı metinlerdeki kimi bilgiler yahut bu kilisenin sapkın sayıp ötekileştirdiği Ebionit cemaate ait inanç prensipleri nasıl olmuştur da bazen aynı bazen benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır?” Bu sorulara biri makul diğeri hiç makul olmayan iki tane yanıt getirilebilir. Makul olmayan yanıt, Hz. Muhammed'i yani yedinci yüzyılda Arabistan coğrafyasında yaşamış tarihsel bir şahsiyeti, kendi yaşadığı dönemin ve coğrafyanın koşullarını çok çok aşan bir İncil ve

aynı zamanda Hristiyanlık literatürü uzmanı yapmayı mücbir kılmaktadır ki, tarihsel açıdan bakıldığında buna imkân yoktur⁵. Makul seçenek ise, Hz. Muhammed'in ilk insandan itibaren süregiden nübüvvet zincirinin son halkasını teşkil ettiği ve Allah tarafından önceki peygamberler vasıtası ile de insanlık ailesine gönderilen ilahi mesajların son defa olarak onun ağızından duyurulması şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla, bu tez çalışması, bu gibi kadim tartışmalar hakkında da okura belirli ölçüde fikir ve kanaat taşıma potansiyeli sunmaktadır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Kur'an genel olarak okunduğunda bu kitapta yer alan kimi kayıtların ehl-i kitaba ya da Hristiyanlara belli ölçüde saygı atfettiği hatta onları tevhit paydaşlığında buluşmaya davet ettiği görülmekte; diğer bazı pasajlarda ise hem Hristiyanlara hem de Ehli Kitap'a şiddetli eleştiriler yöneltilerek bir reddiye geleneğinin başlangıç noktasını oluşturduğu müşahade edilmektedir. Nitekim, Kur'an'ın Hristiyanlara yönelik eleştirileri, sonraki dönemde Kelam alanında kalem oynatan Müslüman entelektüelleri ciddi anlamda meşgul etmiştir. Burada, konu bağlamında verilecek birçok örnek bulunmaktadır. Sözgelimi, sekiz ve dokuzuncu yüzyıllarda yaşamış olan Arap dilinin ileri gelen edebiyatçısı ve Mutezili Kelamcı Cahız (ö. 869), Meryem Suresi'nin 29-30. ayetlerinde⁶ geçen ayetleri ele almıştır. Malum olduğu üzere bu ayetler Hz. İsa'nın beşikte konuştuğunu bize bildirmektedir. Cahız, *er-Red ale'n-Nasara* adlı eserinde, bu ayeti, bir Hristiyan'ın söz konusu ettiğini bize aktarmıştır. Buna göre bu meçhul Hristiyan, İsa'nın beşikte

⁵ Kur'an'ın Apokrif İnciller'e atıf yapmasının Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olabileceği tezi için bakınız: Caner Taslaman, *Neden Müslümanım? İslam'a İnancın Delilleri* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2020), 155-166.

⁶ Ayetler şu şekildedir: "Bunun üzerine, Meryem çocuğa işaret edince "Biz beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?" dediler. [Çocuk] kuşkusuz ben Allah'ın kuluyum o bana kitap verdi ve beni peygamber olarak tayin etti."

konuştugu gibi bir iddianın ne Yahudilerin ne Mecusilerin ne Sabiîlerin ne de daha nicelerinin iddia ettiğini, bunu yalnızca Müslümanlardan duyduğunu söylemiş ve bu bilginin yani söz konusu ayetin asılsız olduğunu savunmuştur.⁷ Ancak bu iddianın sadece Müslümanlar'a ait olduğu varsayımı teyide muhtaçtır. Halbuki biz, bilimsel araştırmaların yahut bulguların, bilhassa da arkeolojik bazı verilerin bize sunduğu olanaklardan hareketle Meryem Suresi'nin 29-30. ayetlerini erken Hıristiyanlık literatüründen teyit etme yahut bu anlamda bir karşılaştırma yapma veya Kur'an'ın tasdik ilişkisi bağlamında ön plana çıkarma imkanına sahibiz. Nitekim, geleneksel kilise tarafından apokrif kabul edilen ve bilim dünyasında *Kurtarıcının Arapça Çocukluk İncili* (araştırmacılar tarafından altıncı yüzyıla tarihlenmektedir) olarak tanımlanan eski bir metinde şöyle bir pasaj geçmektedir:

İsa'nın zamanında yaşamış olan başkâhin Yusuf'un kitabında aşağıdakileri buluyoruz. Bazıları onun Caiaphas olduğunu söylüyor. O, İsa'nın konuştuğunu söyledi ve gerçekten de, beşiğinde yatarken annesi Meryem'e dedi ki: Ben, Cebail meleğinin size bildirdiği gibi, ortaya çıkardığın Tanrı'nın Oğlu, Logos olan İsa'yım; ve Babam beni dünyanın kurtuluşu için gönderdi⁸.

Arapça Çocukluk İncili'ndeki yukarıdaki pasaj Hz. İsa'nın beşikte konuştuğu şeklinde bir iddianın ya da kaydın ilk kez Hz. Muhammed ile birlikte gündeme gelmediğini,

⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Cahız, *el-Muhtâr fî'r-red 'ale'n-Naşâra*, ed. Muhammed Abdullah eş-Şarkavi (Beyrut: Dâru'l-Ceyl - Mektebetü'l Zehra, ts.), 56.

⁸ Philip Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age* (Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2005), 707.

bunun Hristiyan gelenekte de karşılığının olduğunu göstermektedir. Ancak, Cahız'ın eserinde gündem ettiği Hristiyan'ın böyle bir metinden ya da bilgiden haberdar olmayışı ya da bir diğer ihtimalle Hristiyan teolojisine ya da literatürüne kendi dönemi ve şartları özelinde görece hâkim olan Cahız'ın böyle bir şeyi bilmiyor oluşu Delailü Nübüvve kapsamında mühim çıkarımlar yapma olasılığı sunmaktadır. Zira, Hristiyanlık geleneğinde bile bu derece bilinmeyen bir kaydın, yani Hz. İsa'nın beşikte iken konuştuğu iddiasının, Hz. Muhammed tarafından bilindiğini düşünmek çok da makul görünmemektedir. Üstelik, bilindiği üzere Kur'an'da bunun gibi birçok pasaj bulunmaktadır. Yukarıdaki örnek ve bu bağlamda verilebilecek nice örnekler mevcut bilimsel literatür ve birikimimiz de dikkate alındığında özellikle Müslüman araştırmacıları şöyle bir soruya yöneltmektedir: “Kur'an'ın önceki kitaplarla tasdik ilişkisi, niçin sadece geleneksel (ana akım) kilisenin kendi kutsal metinlerini belirlerken yaptığı kanonik-apokrif ayrımı esas alınarak kurulmak zorundadır?” Böylece anlaşılıyor ki, bu araştırma, bu soru bağlamında da özellikle Müslüman araştırmacıların zihninde yeni bir paradigma yani tasdik ilişkisi özelinde daha geniş bir kapsam oluşturma potansiyeline de haizdir. Çünkü, tasdik ilişkisinin yalnızca kilisenin kanonik kabul ettiği ve bugün Yeni Ahit'e dahil ettiği metinler üzerinden oluşturmaya çalışılıyor olması, bir yönü ile bilim dünyasının bugün itibari ile ulaştığı verileri ve geldiği noktayı görmemek ya da inkâr ettiği anlamını taşımakta⁹ diğer yönü ile ise araştırmacıların ufkunu, çok ilginç biçimde kilisenin geçmişte yaptığı bir tasnif çerçevesinde, dar kalıpların içerisine sıkıştırmış olmaktadır.

Bütün bu tartışma zemininin çok ilginç bir boyutu da “Kelamcılar” olarak adlandırılan grubun neden bu isimle anıldığına dairdir. Bu itibarla, İslam tarihinde

⁹ Detaylı bilgi için bkzn. Zafer Duygu, *İnciller Güvenilir Metinler midir? Metodolojik ve Karşılaştırmalı Analizler* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019).

Hristiyanlar ile polemiğe giren birtakım entelektüellerin özellikle logos kavramı özelinde ve logosun ezeli olup olmadığı istikametinde yaptığı tartışmaların sormasında bu logos sözcüğünün Arapça muadili olan “kelam” mefhumundan mülhem Kelamcılar şeklinde tanımlandıklarını ileri sürülmüştür¹⁰. Bu hususun detayları elbette bu tezin tartışma alanının dışında kalmaktadır. Fakat, böyle bir iddianın mevcudiyeti Kelam alanı ile iştigal eden Müslüman müelliflerin henüz çok erken tarihlerden itibaren Hristiyan teolojisi ile iç içe ve çatışma halinde olduklarını gösteren mühim bir olgudur.

Bilindiği gibi bugün dünyanın en kalabalık iki dininden biri Hristiyanlık diğeri ise İslam’dır. Bununla beraber, her iki dinin mensup sayılarının artışına dair yapılan istatistiksel ölçümler, 2070 yılı civarında Müslümanların sayı bakımında Hristiyan nüfusunu geçecekleri şeklinde sonuçlar vermektedir¹¹. Üstelik, İslam ve Hristiyan dünyaları arasında yaklaşık 1400 yıllık geçmiş süreçte yaşanan etkileşimin yahut İslamofobi ya da ticaret gibi sayısız hususta mevcut ilişkilerin, yukarıdaki istatistiksel veriler bağlamında bugünkü mevcut çatışma kültürünü de daha ciddi boyutlara ulaştırabileceği öngörülebilir. İslam ile Hristiyanlık arasında yaşanan ya da yaşanabilecek her türlü tartışmada modern anlamı ile Kelam alanında kalem oynatan araştırmacıların etkin biçimde yer alacakları şüphesizdir. Zira, dinler tarihi sahasında yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konulan verileri işlemek ve analiz etmek Kelamcılarının hiç de yabancıları olmadıkları bir iştir.

Öyleyse, bu tez çalışması, üst paragrafta sözü geçen bağlamlar ve olgular özelinde de alana katkı sunmayı amaçlamaktadır. Yukarıdaki anlatım ışığında, ana

¹⁰ Harry Austryn Wolfson, *Kelam Felsefeleri: Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelamı*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi, 2001), 47.

¹¹ <https://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>

akım Hıristiyanlık geleneğinin dışında kalan Hıristiyan cemaatleri ve onlar tarafından kaleme alınmış olması ciheti ile geleneksel kilise tarafından apokrif ilan edilmiş metinlerin önemi ortadadır. Kadı'nın bu hususu 11. yüzyılda bize aktarmış olması ilgiye şayandır. Nitekim, Kadı'nın söz konusu eserinde Hıristiyanlığa polemik amacı taşıyan ve Yahudi-Hıristiyan karakteri haiz ilgili kısımları bu bakımdan modern dönemde de ilgiyi fazlasıyla hak etmektedir. Nitekim, elinizdeki bu tez çalışması bu hassasiyetin bir ifadesidir. Burada, temelde aşağıdaki üç soruya cevap aranacaktır:

- 1- Kadı Abdulcabbar'ın Hıristiyanlık üzerine sunduğu tezler bizim bugün Yahudi-Hıristiyanlar olarak tanımladığımız inanç geleneğinin prensipleri ile hangi ölçüde özdeşleşmekte ya da benzeşmektedir?
- 2- Kur'an'ın bazı ayetlerde açıkça İncil sözcüğünü de zikrederek bu metni tasdik etmiş olması, Kur'an'ın bir bütün olarak Yeni Ahit'i tamamen tasdik ettiğini mi göstermektedir?
- 3- Yahudi-Hıristiyanlar (Ebionit/Nasrani Cemaati) gerçekten de Hz. İsa'nın özgün takipçileri olabilirler mi?

2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

2.1. Coğrafi Sınırlar

Tezim gerek kaynak kişileri gerekse tartışmanın başlıca özneleri açısından, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinlerinin mühim buluşma alanlarından Akdeniz Sahası, İran Sahası ve Arabistan sahası ile sınırlıdır.

2.2. Siyasî Sınırlar

Roma imparatorluğu tarihin bilinen en eski imparatorluklarından ya da siyasi organizasyonlarından biridir. Bu imparatorluk M.Ö. 751 yılında efsanelere göre Romulus

ve Remus adlı iki kardeş tarafından İtalya’da bir şehir devleti olarak kurulmuş ancak sonraki yüzyıllarda sürekli genişleyerek nihayet M.Ö. 1. yüzyıl itibarı ile Akdeniz havzasını hemen tamamen kontrol eder hale gelmiştir.

Hristiyanlık Roma İmparatorluğu sınırları içinde ortaya çıkmıştır. Nitekim biz İsa’nın ve havarilerin yaşadığı eski Filistin sahasının o dönemde, Romalılar ve Romalılarca atanan Herodesler adlı bir cemaat tarafından yönetildiğini net olarak bilmekteyiz. Bu itibarla Romalılar, bu araştırmanın konusunu teşkil eden dönem itibarı ile de egemenliklerini sürdürüyorlardı. Dolayısıyla, tezimizin siyasi açıdan sınırları öncelikle Roma İmparatorluğu coğrafyası ile çerçevelidir.

Ancak, bunun yanında Eski İran sahası olarak tanımlayabileceğimiz coğrafyada varlığını bildiğimiz büyük bir siyasi organizasyon daha söz konusudur. Bu organizasyon M.S. 224 yılına kadar Part Hanedanı olarak tanımlanmış onun sonrasında ise Sasaniler şeklinde hüküm sürmüştür. Bu bağlamda Sasani İmparatorluğu tarafından yönetilen coğrafyalarda da hatırı sayılır bir Hristiyan nüfus yaşadığı hatta bu Hristiyan nüfusun içerisinde bizim tezimizle çok yakından ilgisi bulunan Ebionit Cemaatlerin de bulunduğu bilim insanlarınca ortaya konulmuştur. Öyleyse Roma İmparatorluğunun yanı sıra Sasani İmparatorluğu da tezimiz açısından belirleyici siyasi organizasyonlardan bir tanesidir. Öte taraftan, Kadı Abdülcabbar Abbasiler döneminde tahminen 932-1025 yılları arasında yaşamış bir alimdir. Bilindiği üzere Abbasiler 622 yılında Hz. Muhammed’in Medine’de kurduğu şehir devletinin bir imparatorluk mahiyetine inkılap etmesinden sonra 661 yılında kurulmuş olan Emevi Hanedanının 750-51 yıllarında Hz. Muhammed’in amcası olduğu söylenen Abbas’ın soyundan gelen bir grup tarafından yıkılması ile kurulan Abbasiler devletinin bir ferdidir. Dolayısıyla, tezimizin siyasi anlamda sınırlarına Abbasi İmparatorluğu da dahildir.

Ancak, aynı dönemde Büveyhî hükümdarının veziri olan Sâhib b. Abbâd Mutezile mezhebinin temsilcilerini himaye etmektedir. Üstelik, bu himayenin bir göstergesi de Abbâd'ın Kadı Abdülcabbar'ı İsfahan'a davet etmesidir. Abbâd'ın daveti üzerine İsfahan'a giden Kadı Abdülcabbar, İsfahan'ın ilim muhitinden istifade etmiştir. Akabinde ise Sâhib b. Abbâd vezir olduğunda, Abdülcebbâr'ı Rey şehrine davet etmiş ve ismindeki “Kadı” unvanına sebep olacak kâdılkudâtılık makamına tayinini sağlamıştır.¹² Büveyhiler de bu yüzden siyasi sınırlarımız içine dahil edilebilir.

2.3. Dinî ve Kültürel Sınırlar

Hristiyanlık, kilisenin, göksel bir Mesih olduğu Hz. İsa ile özdeşleştirdiği Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilen ve teslisi oluşturan üç uknumdan bir tanesi olarak sayılan Mesih ile ilişkilendirilen bir dini sistemdir. Bu din miladi 1. yüzyılda ortaya çıkmış 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun resmi dinine dönüşmüş ve bugün itibari ile nüfus bakımından dünyanın en büyük dini olmuştur. Fakat, Hristiyanlık ortaya çıkışından itibaren teolojik çalkantıların ortasında yer almış bir inanç sistemidir. Birçok Hristiyan cemaat ya da akım kilisenin zamanla ana akım haline dönüşen teolojik pozisyonuna ve görüşlerine tarih boyunca muhalefet etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi ana akım gövdenin tamamen dışında kalan İsa'nın tamamen bir beşer, yaratıcı Tanrı'dan yani İsrail Tanrısı'ndan tamamen farklı diğer insanlar gibi beşer olduğuna inanılan Yasa merkezli bir hayatı savunan ve Tevrat'a ve yasaya tabiiyeti sürdüren Yahudi karakterini muhafaza eden özellikle kilise yazarlarınca antik çağda Ebionitler olarak tanımlanan modern çalışmalarda ise bazen Yahudi-Hristiyanlar olarak adlandırılan bir topluluktur. Bununla birlikte 7. yüzyılda İslam dinin ortaya çıkması, Arabistan sahasından tebliğ edilmesi ve İslam'ın Hristiyanlık ile çatışmaya başlaması bir polemik kültürü meydana getirmiştir. Bu polemik kültürü çerçevesinde her iki kültürün entelektüellerinin

¹² Yurdagür, “KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR”, 24/103.

birbirlerinin dinlerine ilgi duyması ve bu dinlerin inceliklerine muttali olmalarına vesile olmuştur. Kadı Abdulcabbar da Tesbitü Delailü Nübüvve adlı eserinden belli olmaktadır ki, o da bu tür bir arayış içerisinde. Bu anlamda Kadı Abdulcabbar'ın Tesbitü Delailü Nübüvve eserindeki Hristiyan polemikler bu reddiye kültürünü yansıtan bir mahiyet taşımaktadır. Öyleyse bizim tezimizin dini anlamda sınırlarından bahsederken İslam, Hristiyanlık ve kimi Yahudi cemaatleri burada anmamız gerekmektedir.

3. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar ve Telif Eserler

Bu başlıkta araştırmamda kullandığım başlıca materyalleri kaynaklar ve telif eserler olarak toplamda iki ana, dokuz alt başlık olarak tanıtacağım.

3.1. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

3.1.1 Irenaeus (ö.202)

Bugünkü Fransa topraklarında yer alan Lugdunum'un (Lyon) entelektüel piskoposu Irenaeus 180-185'li yıllarda bilim dünyasında Adversus Haereses adıyla bilinen ve Sapkınlara Karşı adı ile Türkçe literatürde kullanılan bir eser kaleme almıştır. Bu eser, kendisi geleneksel Hristiyanlığın ikinci yüzyıldaki bir temsilcisi olan Irenaeus'un bakış açısıyla Hristiyanlığın "sapkın" olan bazı inanç akımlarını ele almakta, onları çürütmeyi dilemekte ve bu yönüyle reddiye mahiyeti taşımaktadır. Eser, erken Hristiyanlık tarihine ilişkin modern araştırmalarda en fazla zikredilen ve en çok müracaat edilen kaynakların başında gelmektedir. Nitekim Ireneaus, söz konusu eserde Ebionitlerden de söz etmiş ve onların o günkü koşullarda çok temel olan bir takım inanç prensiplerini bilebildiği ölçüde nakletmiştir. Ireneaus'un Sapkınlara Karşı adlı eseri, bu yönü ile bakıldığında bu tez çalışması özelinde mühim bir kaynak hüviyeti taşımıştır. Bu

araştırmada Ireneaus'a ait bu eserin Ante-Nicene Fathers külliyyatında yer alan İngilizce tercümesini kullandım¹³.

3.1.2. Eusebius (ö. 339)

Eusebius, bir yönü ile Filistin'deki Kayserya'nın piskoposu diğer bir yönü ile ise entelektüel yönü ile temayüz etmiştir. Eusebius, Hristiyanlığın imparator Konstantinos (ö.337) tarafından desteklenmeye başlandığı sürecin tanığıdır. Eusebius bir yandan tetraşi döneminde ve bilhassa Diocletianus 303-305 fermalarıyla Hristiyanlığın kovuşturulduğu dönemleri görmüş diğer taraftan Konstantinus'un söz konusu desteği sayesinde Hristiyanların rahat bir nefes alıp kilise üzerinden güçlü bir organizasyona kavuşturuldukları süreci tevarüs etmiş; nihayet 325'teki Hristiyanlığın büyük kırılma noktalarından İznik Konsili'ne de iştirak etmiştir. Eusebius, aynı zamanda önemli bir tarihçidir. Nitekim, o, kaleme aldığı tarihi eserlerinde gerek usul gerek konu bakımından ortaya koyduğu yapıtlar ile sonraki nesiller üzerinde önemli tesirler husule getirmiş mühim bir tarihçidir. Eusebius'un özellikle Kronografi adlı çalışmasında kullandığı sütun metodu sonraki birçok tarihçiyi etkilemiştir¹⁴. Eusebius, diğer taraftan kilise tarihçiliği denilen ve tarihsel hadiseleri Hristiyan bir perspektiften okuyup yorumlayan geleneğin başlatıcısıdır. Eusebius'un Kilise Tarihi adlı eseri Hz. İsa'dan itibaren dördüncü yüzyılın birinci yarısına kadar geçen süreçte yaşanan tarihsel olayları kilise merkezli olarak anlatan bir eserdir. Eusebius burada birçok Hristiyanlık mezhebinden ve inanç akımından bahsederken Ebionitleri ve/veya Nasranileri de konu etmiştir. Bu araştırmada

¹³ Philip Schaff, (ANF01) *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus* (Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2002).

¹⁴ Bknz. Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları* (İstanbul: Divan Yayınları, 2017).

Eusebius ait bu eserin ve Nicene and Post-Nicene Fathers külliyyatında yer alan İngilizce tercümesini kullandım¹⁵.

3.1.3. Origenes (ö.253)

Erken Hristiyanlık literatürünün önde gelen entelektüellerinden biri Kuzey Afrikalı kilise babası Origenes'dir. Origenes, gerek ortaya koyduğu görüşler gerekse kaleme aldığı eserlerle Hristiyan dünyanın antikçağ, geç antikçağ ve hatta ortaçağ boyunca yetiştirdiği sonraki birçok yazar üzerinde derin etkiler husule getirmiş çok mühim bir yazardır. Origenes, *Contra Celsum*, *De principiis* ve *Hexapla* gibi birçok eserin yazarıdır¹⁶. Origenes'in özgün ve bizim araştırmamız açısından da dikkat çeken boyutu, diğer birçok Hristiyan yazarın aksine Ebionitlerden bahsederken onlar arasında İsa'nın mucizevi doğumunu kabul eden cemaatler bulunduğu gerçeğine de atıfta bulunmasıdır. Hatta bu bakımdan o istisna kilise yazarları arasındadır. Dolayısıyla, Origenes'in yukarıda geçen eserleri doğal Ebionitlere bakan yönü ile ele alınmış ve irdelenmiştir.

3.1.4. Epiphanius (ö. 403)

Kıbrıs'taki Salamis'in entelektüel piskoposu Epiphanius hem geleneksel (ana akım) Hristiyanlığın şiddetli bir savunucusu olması hem de kaleme aldığı *Panarion* adlı eserde bu görüşe karşıt birçok Hristiyan mezhebinin söz konusu ederek çürütmeyi dilemesi hasebiyle, günümüzde birçok kilise hiyerarşisinde "aziz" olarak yad edilen mühim bir kilise babası ve yazarıdır. *Panarion*, yaklaşık seksen kadar inanç akımından bahsetmektedir ki, bunların altmış kadarının Hristiyanlık çatısı altında antikçağda ve geç

¹⁵ Pamphilus Eusebius, (*NPNF2-01*) *Eusebius Pamphilus: Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine*, ed. Philip Schaff, çev. Rev. Arthur Cushman McGiffert (Michigan: CCEL, 1890).

¹⁶ Philip Schaff, (*ANF04*) *Fathers of the Third Century: Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Parts First and Second* (Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2006).

antikçağda boy gösteren inanç akımları oldukları anlaşılmaktadır. Epiphanius, bu sırada, Ebionitlerden de söz etmiştir. Nitekim, o, bu hususta bizzat kendi tanıklığı aktarması bakımından bütün antikçağ yazarları arasında Ebionitleri dışarıdan nakledenler açısından en kapsamlı ve detaylı sunumu yapmıştır. Bu tez çalışmasında, Panarion'un Frank Williams çevirisini kullandım¹⁷.

3.1.5. Pseudo-Clementine Literatürü

Pseudo-Clementine Literatürü bizzat Ebionit görüşe mensup yazar ya da yazarlarca kaleme alınmış iki ayrı romandan ve ayrıca erken Hristiyan tarihinde isimleri zikredilen çok mühim kimi tarihsel şahsiyetler arasında kaleme alınmış birtakım mektuplardan oluşmuş çok ama çok mühim bir yazınsal gelenektir. Söz konusu metinlerin üçüncü ya da dördüncü yüzyılda kaleme alındıkları tahmin edilse de bu metinlerin aslında çok daha erken dönemlerde mevcut bir takım gelenek ve rivayetlere dayandığı hususu kuşkusuzdur. Pseudo-Clementine Literatürü tanıtımlar ve itiraflar şeklinde Türkçe olarak tanımlayabileceğimiz iki mühim kısım ihtiva etmektedir. Evvelce de bahsedildiği gibi her iki romanın da Ebionit bir yazar ya da yazarlar tarafından oluşturulmuş olması, bizlere, Ebionit cemaati kendi içinden tanıtan bir yazarın metniyle haşır neşir olma imkânı sunmaktadır. Nitekim, eserde yer alan bazı kayıtlar, tarihsel veriler, iddialar ve kanıtlar, metni kaleme alan yazarın ve bu yazarca temsil edilen inanç geleneğinin ana akım Hristiyanlığın hemen tümü ile dışında kaldığı hususunda kuşkuya yer bırakmamaktadır. Sözelimi bu literatür de enigmatik bir usul ile de olsa, Hristiyanlığın bugünkü kurucusu Pavlus şiddetli bir tonla eleştirilmekte¹⁸ Hristiyanlığın bugünkü en temel dayanaklarından birisini teşkil eden teslis doktrini ya da bugünkü

¹⁷ Saint Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis: Book I (Sects 1-46)*, çev. Frank Williams (Brill, 2009).

¹⁸ Bu iddiayı ilk gündeme getiren kişi F. C. Baur olmuştur. Bknz. Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019), 396.

tanımı ile asli günah doktrini reddedilmekte, bunun yanı sıra İsa'nın Yahudi boyutu ön plana çıkarılarak onun Tevrat merkezli ve Musa Şeriatı çizgisinde bir görüşü savunduğu belirtilmektedir¹⁹. Pseudo-Clementines Literatürü'nü tıpkı yukarıda zikredilen eserlerde olduğu gibi editörlüğünü Phlipp Schaff'ın yaptığı Ante-Nicene Fathers külliyyatındaki İngilizce çevirisinden inceledim²⁰.

3.1.6. Kadı Abdulcabbar'ın (ö.1025) Tesbitü Delailü'n-Nübüvve Adlı Eseri

10 ve 11. yüzyılda yaşayan ve Mutezile mezhebine mensubiyeti bilinen Müslüman müellif Kadı Abdulcabbar, Tesbitü Delailü'n-Nübüvve adlı eserinde, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat etme amacını esas ittihaz etmiş ise de bu eserinde Hristiyanlık meselesini de etraflıca ele almıştır. O, bu kısımlarda, tıpkı yukarıda da bahsettiğimiz gibi, erken yüzyıllardan kendisine kadar ulaştığı tahmin edilen bir metni kullanmış olması olasıdır. Zira, Kadı Abdulcabbar, söz konusu Ebionit metin ya da metinlerinde mevcut ana akım Hristiyanlık karşıtı duruşu kendi İslami perspektifini destekler mahiyette kullanabileceğini haklı olarak görmüş ve düşünmüştür. Kadı, böylece, Hz. İsa'nın esas mesajının aslında tıpkı Kur'an'da da belirtildiği üzere Hz. Muhammed ile örtüştüğü tezini, bizzat Hristiyan cemaatlerden Ebionitler tarafından kaleme alınmış bu gibi metinlerden ya da anlatılardan hareketle kanıtlamak istemiştir. Bu tez çalışmasında Kadı'ya ait söz konusu 2017 yılına ait Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı baskısını kullandım²¹.

¹⁹ Zafer Duygu, "İsa ve Musa Yasası (Νόμος Μ\$εmega\$υσση) Meselesi", *Bilimname* 2018/35 (2018), 283-304.

²⁰ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age.*

²¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü 'n-Nübüvve*, ed. Hüseyin Hansu, çev. M. Şerif Eroğlu (İstanbul, 2017).

3.2. Araştırmada Kullanılan Telif Eserler

Bütün tez çalışmalarında olduğu gibi, bu tez çalışmasında da birçok modern araştırmacının telif eserlerinden yardım alınmıştır. Burada, bütün bu telif eserlerin zikredilmesi olanak dahilinde değildir. Bu itibarla, bu modern araştırmalar arasında daha fazla ön plana çıkan ya da tezimiz açısından bizim için daha fazla ehemmiyeti haiz birkaç tanesi aşağıda tanıtılmaktadır.

3.2.1. Hans-Joachim Schoeps'in (ö. 1980) *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church* Adlı Eseri

Alman araştırmacı Hans-Joachim Schoeps, Yahudi-Hristiyanlığı hakkında yapılan modern araştırmalar çok iyi bilinen önemli uzmanlar arasındadır. O, bu konuda çığır açıcı birçok esere imza atmıştır. Onun *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church* eseri de bu bağlamda zikredilmelidir. Nitekim Schoeps, bu konudaki fikirlerini Almanca kaleme aldığı *Theologie und Geschichte des Judenchristentums* adlı eserde çok daha detaylı biçimde ele almıştır. Bu tez çalışmasında *Hans-Joachim Schoeps'un Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church* kitabını kullandım²².

3.2.2. Sholomo Pines'in (ö. 1990) “*The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source*” ve “*Gospel Quotations And Cognate Topics In ‘Abd Al-Jabbār’s Tathbūt In Relation To Early Christian And Judeo-Christian Readings And Traditions*” Adlı Makaleleri

İsraili yazar Sholomo Pines 1966 yılında yayınladığı *The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source* adlı makalesinde ilginç tespitler yer almaktadır. Bu tespitlerin temeli Kadı Abdulcabbar'ın Tesbitü Delailü

²² Hans-Joachim Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, çev. Douglas R. A. Hare (Philadelphia: Fortress Press, 1969).

Nübüvve adlı eserinde yer alan Hristiyanlıkla ilgili pasajların Yahudi-Hristiyan bir karakter taşıdığı fikri yatmaktadır. Pines, bu görüşü ilk defa olarak ileri süren araştırmacıdır. Pines, akabinde, Kadı Abdulcabbar metninin içinde baskın Yahudi-Hristiyan karakterin yanı sıra başka alternatif Hristiyan geleneklerinin de olabileceğine dair tezini *Gospel Quotations And Cognate Topics In 'Abd Al-Jabbār's Tathbūt In Relation To Early Christian And Judeo-Christian Readings And Traditions* adı ile 1987 yılında yayınladığı makalesi ile detaylandırmıştır. Sholomo, tüm bu yönleri itibari ile ismini en çok zikredip eserlerine en fazla atfı yapacağımız araştırmacıdır.

3.2.3. Gabriel Said Reynolds'un *A Muslim Theologian in the Sectarian*

***Milieu: 'Abd Al-Jabbār and the Critique of Christian Origins* Adlı Eseri**

Amerikalı yazar, Gabriel Said Reynolds, hali hazırda Notre Dame Üniveristesi'nde akademik araştırmalarını sürdürmektedir. Kadı Abdulcabbar'ın Tesbitü Delailü'n-Nübüvve adlı eseri ve bu eserdeki Hristiyan karşıtı polemikler hakkında gelişen literatürü bize doktora tezinde aktarmıştır. O, bu tezinde kendi görüşlerini de detaylı biçimde bize aktarmıştır. Bu doktora tezi, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu: 'Abd Al-Jabbār and the Critique of Christian Origins* adı ile kitap olarak da yayınlanmıştır. Bu eser, hem Pines'in hem de Pines'a muvafık ve muhalif görüşteki akademisyenlerin tasnifini yapmakla birlikte bize kitabında güzel bir çerçeve sunmuştur. Tesbitü Delailü'n-Nübüvve üzerinde çıkan tartışmaları bize aktaran hatta bu tartışmalar üzerinden yeni bir bakış açısı geliştirmeye çalışan bu eserden, her ne kadar çoğu yerde muhalif olsam da, tezimde çokça yararlanmış bulunmaktayım. Tezimde eserin Brill tarafından basılan 2004 baskısını kullandım²³.

²³ Gabriel Said Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu: 'Abd Al-Jabbār and the Critique of Christian Origins* (Brill, 2004).

B. TESBÎTÜ DELÂİLİ'n-NÜBÜVVE ADLI ESER BAĞLAMINDA YAHUDİ-HİRİSTİYAN TEOLOJİ

1. Kadı Abdulcabbar Tarafından Ortaya Konulan Tanıklığının Kaynak Kritiği

Bu bölümde, Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve isimli eserin Kadı Abdulcabbar'ın tüm eserleri arasındaki yeri ve önemi ele alınacak, bu eserin metnini içeren el yazması geleneği tarihsel süreç bağlamında anlatılacak, el yazmasının kritiği yapılacak, nihayet metindeki Hristiyanlık karşıtı kısım hakkında S. Pines'in tezleri ve bu tezlere karşı sonradan yükselen görüşler ana hatlarıyla verilecektir.

1.1. Kadı Abdulcabbar'ın Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve Adlı Eseri'nin Muhtevası ve El Yazması Geleneği

Delail-ü Nübüvve, literatürde Hz. Muhammed'in peygamberliğini kanıtlamak amacı ile kaleme alınan eserlere verilen genel bir isimdir. Elimizdeki verilere göre, bu türden bir yazım geleneğinden bahseden ilk İslam müellifi İbn İshak (ö.768) olmuştur. Bu geleneğe mensup ilk yazılı metinler, Dırâr b. Amr (ö. 815) ve Ebû Bekir el-Esamm (ö.816) tarafından kaleme alınmıştır. Bunun sonrasında, Bişr b. Mu'temir (ö. 825), Ebü'l-Hasan el-Medâînî (ö. 843) ve Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 850) gibi bilginler de bu geleneği sürdürür mahiyette metinler inşa etmişlerdir²⁴. Burada dikkat çekici bir husus bu geleneği temsil eden metinlerin ya da eserlerin ezici çoğunluğunun Mutezili düşünürler tarafından telif edilmiş olmasıdır. Bu geleneği temsil eden eserlerin birçoğu günümüze ulaşamamıştır. Ancak bu kayıp eserlerin varlığından, diğer yazarların bunlara yaptıkları atıflardan haberdar olabilmekteyiz.

Delail-ü Nübüvve geleneğini temsil eden eserlerin İslami İlimler çerçevesinde nasıl tasnif edilmesi gerektiğine dair tartışmalar da mühim bir polemik konusu olarak ortadadır.

²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "DELÂİLÜ'n-NÜBÜVVE", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994).

Mesela, Taşköprizâde²⁵ (ö. 1561), bu geleneği metafiziğin bölümleri arasında tasniflerken²⁶, Kâtip Çelebi (ö. 1657) Delail-ü Nübüvve geleneğinin Kelam ilmi altında tasniflenmesi gerektiğini öne sürer²⁷. Hatta, Gabriel Said'in aktarımına göre Delail-ü Nübüvve geleneğinin Hz. Muhammed'in mucizelerine ve hayatına yaptığı atıf nedeniyle Abdülkerim Osman²⁸'ın hadis ve siret alanında tasniflenmesi gerektiğini söyler²⁹.

Bütün bu tartışmalar, Delail-ü Nübüvve geleneğini temsil eden eski eserlerde, modern bilim dünyasınca sonradan yapılmış bilimsel tasnif çerçevesinde bugün farklı alanlar olarak isimlendirilen birçok hususa dair kayıtların ya da hususların bir arada sunulmuş olmasıdır. Nitekim, Kadı Abdulcabbar'ın Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve adlı eseri de eserinde 58+18 bab bulunmaktadır³⁰ ki, bu bablardan kimisi siyer konusunu kimisi Delail-ü Nübüvve geleneğinin karakter yapısına uygun şekilde Hz. Muhammed'in peygamberliğini delillendirmekte kimi bablar ise Hristiyanlarla polemik karakteri taşımakta diğer bir başka kısmı ise İslam içi mezhepsel çatışmaları bilhassa Şii grupları eleştiren kayıtlar içermekte hatta yer yer İslam tarihine dair bilgiler bulunmaktadır³¹.

Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve adlı eserin el yazma nüshası, İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi'nin Şehit Ali Paşa koleksiyonunda 1575 numarada yer alan tek bir yazma olarak günümüze ulaşmıştır. Hicri 615, miladi 1218 yılına tarihlenen bu

²⁵ eş-Şekā'îku'n-nu'mâniyye ve Miftâhu's-sa'âde adlı eserleriyle temayüz etmiş Osmanlı âlimidir.

²⁶ Yavuz, a.g.e..

²⁷ Yavuz, a.g.e..

²⁸ Abdülkerim Osman, Kadı Abdulcabbar'ın Tesbitü Delâ'ili Nübüvve adlı eserinin naşiridir.

²⁹ Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu*, 81.

³⁰ Bekir Topaloğlu, "TESBÎTÜ DELÂİLİ'n-NÜBÜVVE", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011).

³¹ Topaloğlu, a.g.e..

nüsha, iki cilt halinde 313 yapraktan oluşmaktadır³². Abdülkerîm Osman tarafından Beyrut'ta 1966 yılında Arapça olarak yayınlanan eserin Türkçe ile mukayeseli baskısı Yazma Eserler Kurumu tarafından yapılmıştır³³.

1.1.1. Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve'de Yer Alan Yahudi-Hristiyan Karakterli Kısım

Gabriel Said'in aktarımına göre Kadı'nın Tesbit-ü Delail-ü Nübüvve adlı eserinde yer alan Hristiyanlık karşıtı pasajları ilk kez olarak, altmışlı yıllarda Samuel Stern (ö. 1969) tarafından ele alınmıştır. Zira, Stern, bu çalışmasında Kadı'nın İsmailîlik konusuna yaptığı atıfları ve bu husutaki argümanlarını incelemiştir. Stern, kendisi müstakil olarak İsmailîlik konusunu çalışması hasebiyle, Kadı'nın Hristiyanlığa dair pasajlarını incelemesi için Pines'a bir öneride bulunmuştur. Pines ise bunu memnuniyetle kabul etmiştir³⁴. Ancak burada bir sorun bulunmaktadır. Çünkü Pines aynı hikayeyi başka türlü anlatmamaktadır. O, 1966'da konuya dair yayınladığı makalesinde el yazmasının dair hikayeyi anlatırken başka türlü bir öykü üzerinde durmuştur. Nitekim o, Stern ile beraber İstanbul'da çalışırken Alman şarkiyatçı Ritter'in de (ö. 1971) bu esere düştüğü notun cazibesi ile, İslam mezhepleri hakkında çalışırken Hristiyanlıkla ilgili pasajların tesadüfen kendisinin ilgisini çektiğini söylemiştir³⁵. Reynolds, bu farklı iki anlatımın Pines'ın bu anlatımının iki arkadaşın arasını açmıştır. Zira, bu kısmı Pines, Stern'den habersiz ve azade biçimde yayınlamıştır³⁶.

³² Detaylı bilgi için bakınız: Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu*, 76-80.

³³ Ücretsiz PDF olarak sunulan eserin künyesi için: Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*. Eserin internet bağlantısı kaynakçada verilmiştir.

³⁴ Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu*, 2-3.

³⁵ Pines, "The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source", 1-3.

³⁶ Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu*, 3.

Her halükarda Pines, kendi makalesinde, ileride daha detaylı olarak üzerinde duracağım üzere, Kadı'nın metninde mevcut Hristiyanlık karşıtı polemik karakterinin kökeni hakkında iki ihtimal üzerinde durur. Ona göre Kadı bu bilgilere, birinci ihtimalle bizzat kendi döneminde, kendisi ile aynı coğrafyada yaşayan Yahudi-Hristiyan geleneğine mensup bir cemaatten sözlü birtakım bilgiler almıştır. İkinci ihtimalle ise, o, Süryanice Yahudi-Hristiyan bir literatüre ulaşarak, oradan yazılı olarak iktibaslarda bulunmuştur. Zira Pines'a göre, Kadı'ya kaynak teşkil eden bu gelenek her iki halde de Yahudi-Hristiyan karakterlidir. Pines'ın bu değerlendirmeleri doğru ise, antik ve geç antikçağda kimi kilise yazarlarının söz konusu ettikleri ancak beşinci yüzyıldan sonra haklarında pek bir bilgi bulunmayan Ebionit karakterli cemaatlere dair inanç prensipleri ya da gelenekleri onuncu ve on birinci yüzyılı temsil eden Müslüman bir müellifin eserinde yeniden ve bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. En azından Pines, bu alternatif senaryolar üzerinde durmuştur.

Stern ise Pines'ın bu iddialarına itiraz etmiştir. Stern'e göre, Pines'ın yukarıda zikredilen birinci varsayımı olanaksızdır; yani on ya da on birinci yüzyılda Ebionit karakterli bir cemaatin Kadı ile iletişime geçmesi olanaksızdır. Zira Stern'e göre Ebionitler, Kadı'dan neredeyse beş yüz yıl önce tarih sahnesinden silinmişlerdir. Stern'in bu bağlamdaki tezinde esas argüman, Kadı'nın metninde yer alan Hristiyanlık karşıtı polemik kısımlarında yer alan ve Hristiyanlık karşıtı polemik metinlerinde de sözü geçen İncil konulu kayıtların tarihsel gerçekliğinin bulunmadığı tezidir. Öyleyse Stern'e göre daha makul açıklama, bizzat Kadı'nın Hristiyanlıktan İslam'a geçtiği böylece eskiden aşına birtakım detayları ihtidası sonrasında İslam'a uyacak şekilde yeniden biçim vererek naklettiğidir. Stern'e göre Kadı'nın Pavlus hakkında söylenenler için Ebionitlere

kadar gitmeye gerek yoktur. Zira ona göre, Pavlus hakkındaki bu tür “fanteziler” Yahudi geleneğinde de öteden beri bolca karşımıza çıkmaktadır.³⁷

Görüldüğü gibi Stern, Pines’ın Yahudi-Hristiyan tezine kategorik olarak karşı çıkandır. O, Kadı’nın kendi metninde Hristiyanlığa dair verdiği birtakım bilgileri bizzat bilgileri Kadı’nın da eski bir Hristiyan olması tezi ile açıklamaya çalışır. Doğrusunu söylemek gerekirse bu iddia mesnetsizdir. Çünkü Kadı’nın adının künyesi ortadadır. Kaldı ki, Gabriel Said de Stern’in bu bağlamdaki iddiasını ciddiye almamıştır. Zira o, Kadı’nın iddialarını onun içinde bulunduğu kültür havzasındaki yansımaları bağlamında izaha çalışmaktadır. Nitekim bu konuya dair detayları daha sonra ele almaya çalışacağım. Kısaca, Kadı’nın söz konusu eserindeki Hristiyanlık karşıtı polemik kısımları Stern ve Pines üzerinden bir kutuplaşmaya dönüşmüştür. Konu akademik camiada hâlâ tartışılmaktadır. Her halükârda Kadı’nın modern dönemde Ebionitler hakkında sürdürülen araştırmalar açısından çok büyük bir önem taşıdığı tartışmasızdır. Nitekim, Danimarkalı-Amerikalı şarkiyatçı Patricia Crone (ö. 2015) Kadı’nın Yahudi-Hristiyanlar açısından ehemmiyetini şu şekilde vurgulamıştır: “Yahudi-Hristiyan geleneğinin hayatta kalma davası, genelde Yahudi-Hristiyan yazılarına, özellikle de Abdülcabbar tarafından korunan teze dayanmaktadır.”³⁸

Hem onun hem diğer araştırmacıların görüşlerine daha sonra yer vereceğim.

³⁷ Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu*, 7-8. Yahudi geleneğinde Pavlus karşıtı söylem öteden beri bilinmektedir. Nitekim, ortaçağda Yahudiler tarafından Pavlus hususuna da mündemiç geniş bir literatür oluşturulmuştur. Bknz. Michael Meerson - Peter Schäfer, *Toledot Yeshu: The Life Story of Jesus: Two Volumes and Database. Vol. I: Introduction and Translation. Vol. II: Critical Edition* (Mohr Siebeck, 2014).

³⁸ Patricia Crone, “Islam, Judeo-Christianity and Byzantine Iconoclasm”, (1980), 94.

1.1.1.1. Yahudi-Hristiyan Karakterli Kısımın Muhtevası

Kadı Abdulcabbar'ın *Tesbit-ü Delailü Nübüvve* adlı eseri Türkiye'de, Türkçe-Arapça olarak Yazma Eserler Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Söz konusu bu baskıda Ebionit karakterli pasajlar özellikle 186-405³⁹ sayfaları arasında dağınık biçimde bulunmaktadır. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin kurucularından Bekir Topaloğlu (ö. 2016) bu eseri ana hatları ile dört sınıfa ayırmıştır. Bu tasnifin başlıklarından ikincisi, bu tez çalışmasında esas gündemimiz olan Hristiyan polemiklerinin yer aldığı kısımdır⁴⁰. Ancak, bu sayfalara dikkatlice bakacak olursak bu pasajların Kanonik İncil metinleri ile Kadı'nın aktardığı pasajlar arasında ciddi farklılıklar görülecektir. Diğer taraftan, Yeni Ahit metinlerinin başlıca önemli tarihsel şahsiyetlerinden biri olan Pavlus'a da birçok yerde değinmektedir. Ancak o, burada Pavlus'u Yeni Ahit metinlerinin tersine İsa'nın özgün mesajının altını üstüne getiren bir "sahtekâr" olarak betimlemiştir. Kadı'nın Pavlus'a yönelik eleştirileri o kadar serttir ki, Hristiyanlık tarihindeki herhangi bir Pavlus karşıtı apokrif bir metindeki tondan bile çok daha sert bir tona sahiptir. Bunun yanı sıra Kadı, Yeni Ahit kanonundan bilemediğimiz bilgileri de bize aktarmaktadır. Mesela, Pavlus'un Roma'ya gittiğinde orada neler yaşadığına dair detaylı bir öyküyü bize sunmaktadır. Öte taraftan, Yeni Ahit metinlerinde İsa'ya ihanet edip onun çarmıha gerilmesine sebep olduğu ileri sürülen ve aslında da ismi zikredilen Yahuda İskaryot da bahis konusu edilmiştir. Ne var ki, Kadı, kendi metninde Yahuda İskaryot'u farklı bir profilde sunmaktadır. Ona göre Yahuda, İsa'ya hiçbir zaman ihanet etmemiş, ona bağlılığını her daim sürdürmüştür. Yahuda'nın masumluluğu apokrif metinlerde de karşımıza çıksa da Kadı'nın anlattığı öykü çok farklıdır. Kadı, anlatımında ve

³⁹ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü 'n-Nübüvve*, 186-405.

⁴⁰ Topaloğlu, "TESBÎTÜ DELÂİLİ'n-NÜBÜVVE".

argümanlarında Pavlus ve Yahuda örneğinde görüldüğü gibi birçok hususta da biricikliğini korumaktadır.

Yukarıda yaptığımız özet anlatımın sonrasında şu soru ile karşılaşmak kaçınılmaz olmaktadır: “Kadı’nın Hıristiyanlık karşıtı eleştirileri, antikçağda ve geç antikçağda varlıklarını tespit edebildiğimiz ve bazı inanç prensiplerini tespit edebildiğimiz Ebionit karakterli cemaatlerin ana akım (geleneksel) Hıristiyanlığa yönelik eleştirileri ile örtüşmekte midir? Ya da hangi ölçüde örtüşmektedir?” Bu soruya “evet” yanıtını vermek çok büyük ölçüde zaruridir. Her şeyden önce Hıristiyanlığın en temel inanç prensiplerinden biri olan ve Hıristiyan uluhiyet anlayışının temelini teşkil eden teslis (üçleme) akidesi hem -eserin hacmine nazaran- az yer vermiş olsa da⁴¹ Kadı’nın metninde hem de Ebionit cemaatleri nezdinde kesin şekilde reddedilmiştir⁴². İkinci olarak, Hıristiyanlığın bugünkü mimarı olarak tanımlanan Pavlus, hem Kadı’nın metninde hem de Ebionitlerce antikçağda ya da geç antikçağda üretilmiş metinlerde kötü şöhreti ile temayüz etmektedir. Üstelik, o Hz. İsa’nın öğretisini bozmakla suçlanmaktadır. Öte yandan, antikçağda kaleme alınmış birçok metinde Ebionit cemaatlerin Kudüs istikametine doğru ibadet ettikleri, Hıristiyanlığın temel akidelerinden biri olan Logos doktrinini reddettikleri belirtilmektedir ki, Kadı Abdulcabbar da Ebionitler gibi bu hususları savunmaktadır.

1.1.1.2. Tesbit-ü Delailü Nübüvve’deki Yahudi-Hristiyan Karakterli Kısımın Kaynaklarına Dair Shlomo Pines’in Savları

⁴¹ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü’n-Nübüvve*, 188-199. Kadı Abdulcabbar bu eserinde, teslis konusuna eserin hacmine nazaran oldukça az yer vermiştir. Ancak, Teslis’in Kelamî tartışma ve polemiğini el-Muğni adlı eserinde oldukça uzun biçimde yapmaktadır. Bknz. Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-‘Adl*, ed. Tâhâ Hüseyin – İbrâhim Medkûr - Mahmud Muhammed Kasım (Kahire: eş-Şeriketü’l-Mısıriyye, ts.), 5/80-151.

⁴² T. Editors of Encyclopaedia Britannica, “Ebionite”, *Britannica*, 2007.

Evvelce de bahsi geçtiği gibi Shlomo Pines, Kadı Abdulcabbar'ın Tesbîti Delâili'n-Nübüvve kitabındaki anlattığı Hristiyanlık karşıtı anlatımlarını 1966 yılında bir makale halinde analiz etmişti⁴³. Bu makalede söz konusu Yahudi- Hristiyan (Ebionit-Nasrani) karakterli olarak ortaya koymuştu. Hatta Pines, bu bağlamda, Kadı Abdulcabbar'ın, kendi döneminde henüz mevcudiyetini muhafaza etmekte olan bir Yahudi-Hristiyan cemaat ile iletişim kurmuş ve Hristiyanlık karşıtı tezlerini onlardan edinmiş olabileceği ihtimalini bile gündeme getirmişti.⁴⁴ Pines'in bu iddiası ilk bakışta tuhaf görünse de mevcut bazı kanıtlar böyle bir ihtimalin varlığı destekler mahiyettedir.

Gerçekten de bazı Müslüman ve Yahudi yazarların onuncu ve on birinci yüzyıllarda Müslüman coğrafyada Ebionit karakterli cemaatlerin varlıklarını bize haber verdikleri görünmektedir. Örneğin, Müslüman tarihçi Şehristani (ö. 1153) ana akım Hristiyanlığı reddeden Mesih'i beşer ve peygamber olarak gören ve Yahudi geleneklerini ısrarla sürdüren birtakım cemaatlerin varlığından bahsetmiştir. Pines, Şehristani'nin aktardığı bu grubun Ebionit karakterli olduğunu teyit eder. O, Şehristani'nin bahsettiği İseviyye adlı grubu da gerek et yemekten men ettikleri gerekse Yahudi olmalarına karşın İsa'ya biçtikleri değer açısından Yahudi-Hristiyanların bir uzantısı olarak kabul eder.⁴⁵ Öte taraftan, her ne kadar Pines tarafından kendi makalesinde zikredilmemiş ise de Şehristani'nin eserinde zikredilen, Ananiyye, Mukaribe ve Yudganiyye olarak anılan grupların da hem İsa'ya imanları hem de et yeme konusundaki hassasiyet izhar ettikleri görünmektedir.⁴⁶ Bu durum ise Pines'in tezini güçlendirir niteliktedir. Binaenaleyh, Pines'in bu varsayımını doğru kabul edersek Kadı'nın bir tane Ebionit karakterli grup ile

⁴³ Pines, "The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source".

⁴⁴ Pines, a.g.e. , 40.

⁴⁵ Pines, a.g.e. , 44.

⁴⁶ Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi : (Metin - çeviri)*, çev. Mustafa Öz, 2015, 292-296.

değil birçok Ebionit karakterli grup ile irtibata geçmiş olma ihtimali mümkün görünecektir. Ne var ki Pines, Kadı'nın, Huzistan'ın Ahvaz bölgesindeki kiliselerinden alınan Süryanice'den Arapça'ya çevrilmiş metinlerden yazılı olarak da beslenmiş olabileceği ihtimalini göz ardı etmez⁴⁷.

Modern araştırmacılardan Bernheim (ö. 2011) miladi birinci yüzyılın sonlarından itibaren sinagoglardan dışlanan, bir taraftan da süreç ilerledikçe ana akım Hristiyanlıktan koparak geleneksel kilise tarafından da ötekileştirilen ve hatta yer yer kovuşturulan Ebionit Cemaatleri şu üç seçenekten bir tanesi ile yüzleşmek mecburiyetinde kaldıklarını ileri sürmüştür:

1. İsa Mesih'e olan inançlarını terk ederek Yahudi sinagoguna geri dönmek,
2. Ana akım kiliseye entegre olmak ve Musa Yasasına uymayı bırakmak,
3. Ana akım kilise bünyesinde olmakla birlikte Musa Yasası'nın uygulanmaya devam edildiği muhitlerde ayrı cemaatler hâlinde varlıklarını sürdürmeye çalışmak.⁴⁸

Bernheim'in söz konusu olasılıkları doğru kabul edilecek olursa, Kadı'nın bizzat iletişime geçtiği ya da şu ya da bu şekilde metinlerini iktibas ettiği Ebionit cemaatin yukarıdaki üçüncü madde kapsamında yorumlanması gerekir. Öyle sanıyorum ki, Kadı'nın tanıklığı, üçüncü seçeneği tercih eden ve bu yüzden tarihte silik biçimde karşımıza çıkan Ebionit cemaatini temsil etmektedir. Her halükârda, Kadı'nın Ebionitlere dair tanıklığını nadir bir kaynak hüviyetine dönüştürmektedir. Nitekim Pines, Kadı'nın eserinden hareketle erken Hristiyanlık tarihinin özellikle İnciller konulu tartışmaları bağlamında mühim çıkarımlar yapmıştır. Pines, bu hususta Kadı'nın *Tesbit*'te aktardığı İncil metnlerinin karakterlerini

⁴⁷ Pines, "The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source", 37.

⁴⁸ Pierre-Antoine Bernheim, *James, The Brother of Jesus*, çev. John Bowden (London: SCM, 1997), 261-262.

müstakil olarak tahlil etmiştir⁴⁹. Buradan dikkat çekici sonuçlara varmıştır. Pines, örneğin, Kadı'nın eserinde geçen şu pasajı ele almaktadır: “Zekeriyyâ'nın oğlu Yahyâ'nın annesi -ki Yahyâ'ya hâmile idi- Mesîh'e hâmile olan Meryem'in yanına girince, ‘Benim karnımdaki senin karnındakine secde etti’ demişti.”⁵⁰ Kadı'nın bu pasajı herhangi bir İncil metninden alıntılanarak aktardığı söylenemez. Zira, mevcut İncillerde Kadı'nın eserinde geçtiği şekliyle böyle bir pasaj bulunmamaktadır. Ancak Luka İncil'inde Zekeriya'nın annesi Elizabeth'in Meryem'e şöyle dediği bir pasaj bulunmaktadır: “Bak, selamın kulaklarıma eriştiği an, çocuk rahmimde sevinçle hopladı.”⁵¹ Pines, bu iki pasaj arasında mukayese yapmıştır. Örneğin, Luka İncili'nin Türkçe tercümesinde “hoplamak, sıçramak” ifadesi ile karşılanan kısmın Kadı'nın metninde “secde etmek” ibaresine dönüştüğünü söyler ki, Pines'a göre bu detay Kadı'nın mevcut kanonik İncillerden ziyade farklı bazı İncil geleneklerinden yararlandığı hususunu kanıtlar mahiyettedir. Zira, Pines, ilgili pasaj özelinde Kadı'nın eserine çok daha paralel bir cümle kurgusunun Farsça Diatessaron metninde bulunduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Farsça Diatessaron metni ise Ebionit İncili'nin belli boşluklarını dolduran oldukça işlevsel bir metindir⁵². Vurgulanması gereken nokta şudur: Kadı'nın metni üzerinde çalışıldıkça bizi farklı noktalara götürecek önemli çıkarımlara ruhsat verecek son derece önemli bir kaynak hüviyetine haizdir.

⁴⁹ Shlomo Pines, “Gospel Quotations And Cognate Topics In ‘Abd Al-Jabbār’s Tathbīt In Relation To Early Christian And Judeo-Christian Readings And Traditions”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 9/ (1987), 195-278.

⁵⁰ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 204.

⁵¹ Luka 1:44

⁵² Pines, “Gospel Quotations And Cognate Topics In ‘Abd Al-Jabbār’s Tathbīt In Relation To Early Christian And Judeo-Christian Readings And Traditions”, 204.

1.1.1.3. Shlomo Pines'in Tezine Karşı İtirazlar

Sholomo Pines tezini 1966 yılında ortaya koyduktan sonra gelişen Yahudi-Hristiyan konulu literatürde Pines hakkında lehte ve aleyhte birçok şey yazılmıştır. Pines'in tezine gelen aleyhte savlar dahi Kadı'nın yaşadığı ilmi muhit hakkında bilgi dağarcığımızı genişletecek cinstendir. Örneğin, bunlardan bir tanesi, Gabriel Said'in yukarıdaki paragrafta konusunu açtığım hususa dair bir anti-tezidir. Gabriel Said, Pines'in, Kadı'nın alıntılardığı Luka 1:44 muadili metin ile Farsça Diatessaron metni arasında kurduğu özdeşliğe lüzum olmadığını söyler. Zira, ona göre, aynı bilgi, daha Farsça Diatessaron metnine gitmeden Taberi'nin *Târîhu 'r-rusûl ve 'l-mülûk* adlı eserinde de karşımıza çıkmaktadır⁵³. Bu yüzden, Gabriel Said, bu bilgiyi Kadı'nın Yahudi-Hristiyan bir grupla iletişime geçmeden de edinebileceğini iddia eder. Üstelik, Pines'in Taberi'yi bilmediği için, Kadı'nın içinde bulunduğu ilmi muhiti tanımadığı için böylesi bir iddiada bulunduğunu söyler.⁵⁴ Kanaatimce, Gabriel Said burada hatalı yargılarda bulunmaktadır. Çünkü, Pines'in iddiaları arasında, Kadı'nın edindiği bilgilerin parçalar halinde başka müelliflerde bulunamayacağı yoktur. Pines'in tezinde esas dikkat edilmesi gereken husus, Kadı'nın eserinde tespit ettiğimiz nadir bilgiler, Taberi'de yahut başka müellifler de olduğu gibi kırıntı niteliğinde karşımıza çıkmamaktadır. Bilakis, Kadı'nın metni yoğun bir şekilde bize nadir bilgiler aktarmakta hatta bunlardan hatırı sayılır kısmı -tespit edebildiğimiz kadarıyla- sadece Kadı'nın metninde karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, Gabriel Said'in özetle, Kadı'nın bu bilgileri çağdaşı olan çeşitli müelliflerden kırıntılar halinde edindiği ve üstelik bizim çağdaşlarında henüz izdüşümünü bulamadığımız nice nadir bilgiyi derleyip bir seçki haline getirdiği tezi tarafımdan mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, Kadı'nın metnindeki Hristiyanlığa dair nadir

⁵³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Târîhi 't-Taberî = Târîhu 'r-rusûl ve 'l-mülûk* (Beyrut: Darü't Tûras, 1387), 1/599.

⁵⁴ Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu*, 16-17.

verilerin varlığı -Gabriel Said dahil- Pines'in muhalifleri tarafından da kabul görmektedir. Kanaatimce, böylesi bir durumda, bu nadir verilerin tek kaynakta toplanmış olması, Kadı'nın rastlantısal olarak kendi tezine uygun anlatıları eserinde toplaması ile açıklanmış olmaktadır. Ancak, bu açıklama birçok soru işaretini beraberinde getirmektedir. Mesela, Kadı'nın kendi teolojisine bir katkısı olmamasına karşın neden Musa Şeriatını ve İbrani dilini bu denli vurguladığı sorusu cevapsız kalmaktadır.

Pines'in tezine ilk karşı çıkan Stern'e gelirsek, o, Kadı'nın eski bir Hristiyan olduğunu dolayısıyla herhangi bir Yahudi-Hristiyan irtibatına gerek duymaksızın Kadı'nın bu bilgileri aktarabileceğini iddia etmektedir⁵⁵. Ancak, Kadı'nın isminin künyesine baktığımızda bile bu iddianın yanlışlanması işten bile değildir. Zira, Kadı'nın Babası ve dedeleri arasında Hristiyan olduğunu anladığımız bir isim bulunmamaktadır. Kaldı ki, Stern'in bu iddiasının dayandığı herhangi bir temel kaynak gözümüze çarpmamıştır. Öte taraftan, Stern, iddiasını bununla sınırlı bırakmaz. Mesela, Kadı'nın metnindeki Konstantin'in annesi Helen hakkındaki anlatının, Maruta'nın Süryanice yazılarındaki bir anlatımdan alıntı olduğunu söyler⁵⁶. *Tesbit*'te Pavlus'un anlatıldığı bölümlerdeki pasajlar ile Toledoth'ta⁵⁷ Nestorius'un anlatıldığı bölümler arasındaki benzerlik de onun için delil niteliğindedir. Bu bulgulardan memnun olan Stern, Kadı'nın anlatımlarının diğer eserlerde izdüşümlerini bulma hususunda, "başka hiçbir kaynağın

⁵⁵ S. M. Stern, "Abd Al-Jabbār's Account Of How Christ's Religion Was Falsified By The Adoption Of Roman Customs", *The Journal of Theological Studies* 19/1 (1968), 184-185.

⁵⁶ S. M. Stern, a.g.e., 173-174.

⁵⁷ Stern'in atıf yaptığı, Toledot Yesu, Hz. İsa'nın anonim bir biyografisidir. Bu metnin editörlüğünü yapan Krauss metnin en eski biçiminin Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında, hatta belki de Justin Martyr (ö. yaklaşık 135) zamanında yazıldığını iddia ediyor. Krauss ayrıca Toledot'un, İsa'nın Kur'an tasvirini etkilediğini de ileri sürer. Zira, Kur'an da (3:49, 5:110) tıpkı Toledot da olduğu gibi İsa'nın çamurdan bir kuş oluşturup onu hayata geçirme hikayesini içerir. Bknz. Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu*, 233.

tanımlanamayacağı" sonucuna varır⁵⁸. Hatta Paul hikayesinin kaynaklarını yani başka kaynaklardaki izdüşümünü tespit edemediğini de itiraf eder.⁵⁹ Nitekim, Stern, Kadı'nın Toledot'un Hristiyan karşıtı pasajlarından istifade ettiğini öne sürer. Ancak, bu tez de Kadı'nın argüman biçimini ve alıntılıdığı nadir öykülerin kaynağını efradını cami ağıyarını mâni biçimde açıklayamaz.

Hollandalı araştırmacı T. Baarda da Kadı'nın Yahudi-Hristiyan bir cemaatle bir şekilde iletişim halinde olduğu tezini inandırıcı bulmayan uzmanlardandır. Zira, Kadı'nın oldukça İslam teolojisine uygun bir jargon benimsediğini söyler. Mesela, *Tesbit*'teki ehl-i kitap gibi bazı ifadelerin yalnızca İslami literatüre işaret ettiğini söyler. Öte taraftan, ona göre, İsa'nın çarmıha gerilişini kabul etmeyen tek grup Müslümanlarken ne hikmetse Kadı'nın alternatif geleneğinde de çarmıh anlatısı tam da İslam teolojisine uygun biçimde anlatılmaktadır. İsa'nın hayatından müteşekkil müjdenin (ana akım İncil geleneğinin) aksine Kadı'nın metninde yine İslam teolojisinde olduğu gibi İsa'ya Allah tarafından vahyedilen bir kitaptan verildiğinden bahsedildiğini söyler. Bu anlatımlar ise, ona göre, Yahudi-Hristiyanlara değil Diatessaron'a dayanmaktadır. Baarda, bu yüzden, Kadı'nın beslendiği kaynağın Yahudi Hristiyanlar olamayacağını ortaya koymuştur⁶⁰. Ancak, unutulmamalıdır ki, biz Ebionitlerin kullandıkları İncil'in içeriğini tamamen bilememekteyiz. Yani, bu içeriğin İsa'ya aktarılan vahiyleri mi teşkil ettiği yoksa İsa'nın hayat hikayesinden mi ibaret olduğu bizim üzerinde bilgimiz olmadığı için iddiamızın da olamayacağı bir husustur.

Pines'in tezinde hatalı varsayımlarının ve iddialarının bulunduğu tarafımda da kabul edilmektedir. Örneğin, Pines, Kadı'ya şöyle bir tenkitte de bulunmuştur:

⁵⁸ S. M. Stern, a.g.e., 181.

⁵⁹ S. M. Stern, a.g.e., 159.

⁶⁰ Reynolds, a.g.e., 9-11.

Musa Kanunu'nun Muhammed tarafından neshedildiğini kesinlikle kabul eden bir Müslüman yazarın, ilahi hükümle neshedildiğine inandığı Eski Ahit emirlerine uymadıkları için Hristiyanlara sürekli saldırması bana göre oldukça akıl almaz bir durumdur.⁶¹

Pines, Kadı'ya karşı eleştirisini bu şekilde dile getirmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki Yahudi-Hristiyanların Musa Şeriatı telakkisi Yahudilere nazaran oldukça reformist kalmaktadır. Bir başka deyişle, Ebionitler, Tora'yı oldukça farklı yorumlanmaktadır⁶². Bir kilise babası olarak Epiphanius'un da dediği gibi Yahudi-Hristiyanlar Kitab-ı Mukaddes'in sadece ilk beş kitabının sadece belli pasajlarına iman etmektedirler.⁶³ Yani Yahudi-Hristiyanların Musa Şeriatı tasavvurunun bize müphem kalan yönleri de vardır. Varsayalım ki Ebionit Musa Şeriatı'nı dört başı mamur biçimde öğrenmiş olalım. Bu halde Hz. Muhammed'in tanrı buyruğu ile bu şeriatı neshetmesi, reform etmesi ve hatta yeni bir yorumla tevil etmesi beklenir senaryolar arasında olacaktır. Dolayısıyla, Kadı'nın, Hristiyan muhaliflerine Musa Şeriatı üzerinden eleştiri getirmesi yine tutarsız olmayacaktır. Zira, Ebionitlere göre ve Kadı'ya göre, Musa Şeriatının geçersiz olduğunu söyleyen kişi İsa değil Pavlus'tur. Kadı, Pavlus'un İsa'nın aksine böyle bir yetkisi olmadığını savunmaktadır. O, aslında, tam da bu nokta üzerinden Pavlus eleştirisi yapmaktadır. Nitekim, bu nedenle Pines'in Kadı için “*akıl almaz*” tabirini kullanması yadsınacak bir nitelemedir. Zira, Kadı'nın iddiası hem İslam dininin iç dinamikleri ile hem de Ebionit inanç prensipleri ile birebir uyuşmaktadır.

Diğer taraftan, Pines'in iddialarının muhalifleri kadar, destekçileri de olmuştur. G. Stroumsa ve H. Busse bu destekçiler arasında göze çarpanlardır.⁶⁴ Ancak, Pines'in

⁶¹ Pines, “The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source”, 8.

⁶² Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 76-77.

⁶³ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, blm. 30.18.7.

⁶⁴ Reynolds, a.g.e., 11.

tezinin destekçileri arasında en göze çarpan araştırmacı kanaatimce P. Crone olmuştur. Crone, daha nu tartışmaların başında, Stern'in iddialarını doğru bulmamaktadır. Zira, ona göre, bir Müslüman'ın bu denli Yahudi dili ve Musa Şeriatı vurgusu yapması olağan değildir. Üstelik, Stern'in getirdiği açıklamalar bu vurgunun nedenini açıklayamamaktadır. Bu yüzden de o, Pines'in tezinin birçok boşluğu doldurduğu kanaatine varmıştır⁶⁵.

⁶⁵ Crone, "Islam, Judeo-Christianity and Byzantine Iconoclasm", 76, 91.

BİRİNCİ BÖLÜM

NASRANÎLER VE/VEYA EBİONİTLER

1. Ebionitlerin/Nasraniler'in Teolojik Kimlikleri

İkinci yüzyıldan beşinci yüzyıla kadar kilise babalarının kaynaklarında, Ebionitler olarak adlandırılan Hristiyanlar karşımıza çıkmaktadır. Bu adlandırmanın tam olarak nereden kaynaklandığına dair ihtilaflar bulunmaktadır. Proto-ortodoks heresiolog (sapkınlığın karşıtı) Tertullian, bu grubun adını kurucusu Ebion'dan aldığını iddia eder. Bu sav, dünyaca ünlü Yeni Ahit bilgini Bart Ehrman'ın da dediği gibi her grubun adını aldığı bir önderi vardır sanısına dayanır. İskenderiyeli Origen gibi diğer heresiologlar, İbranice'deki “ebion” yoksul anlamına gelen kelimedenden hareketle bir vasıflandırma yapıldığı dolayısı ile makul argümanın bu olduğu yönünde fikir beyan eder. Origen ve diğer proto-ortodoks yazarlar, Ebionitlerin “anlayışta zayıf” yani “akıl fakiri” oldukları için bu adla anıldıklarını iddia ettiğini de aktarır. Ama Ehrman'ın kendisinin de mümkün gördüğü bir başka anlayışa göre ise bu isim, topluluğun ilk günlerine kadar uzanır. Bu görüşe göre, grubun üyeleri, Elçilerin İşleri 2:44-45, 4:32-37'de bahsedilen ilk topluluklar gibi, başkaları uğruna mallarını vermiş ve gönüllü olarak yoksulluk içinde yaşamayı taahhüt etmiştir. Neticede, Ehrman'a göre İsa'nın kendisi de fakirdir. Belki de Ebionitler, (Matta 22:39'da da olduğu gibi) komşularını kendin gibi seveceksin dendiğinde onu ciddiye alan insanlardı ve bunun mucibince de çevrelerindeki insanlar açlıktan ölürken görece lüks içinde yaşamayı kendilerine yedirememiş olabilirler. Sonuç olarak ise, bu isim onlara böylelikle verilmiş olabilir. Ehrman bu ihtimaller dizisini sıraladıktan ve kendince sınıdıktan sonra her halükârda, onlara Ebionitler dendiğini ve ikinci yüzyılda muarızlarının neden bu isimle anıldıklarına dair bir uzlaşım içinde bulunmadıklarını söyler. Ebionitlerden elimize gelen birincil bir kaynak olmadığı için de bu durumdan ötürü kesin yargılardan kaçınmakla beraber Ebionitlere dair farklı rivayetler olmasını

onların homojen bir grup olmadığını da gösterir nitelikte olduğunu vurgular.⁶⁶ Scheops ise, Ehrman ile mukayese edildiğinde bu iddialar karşısındaki tutumu daha cüretkardır; ismin kökenine dair verilen bu üç ihtimalin ilki olan Ebion adındaki kurucu iddiasının asılsız olduğunu, ikinci olarak muhalifleri tarafından onlara atfedilen “akıl fakiri” ya da “imanda fakir” manasındaki fakirliğin alay etmek için sonradan çıkan bir itham olduğunu, makul ihtimal olarak ise imanları uğrunda bir fakirleşmeyi kutsal saydıklarını dolayısıyla da bu ismi aldıklarını ya da benimsediklerini öne sürer.⁶⁷

Ehrman’a göre, Proto-ortodoks yazarlar, Ebionitlerin kendilerini İsa’nın Yahudi takipçileri olarak anladıkları konusunda açıkça hemfikirdir. Üstelik, onlar, o zamanlar var olduğu bilinen tek Yahudi-Hristiyan grubu da değildir. Ancak, ana akım kiliseye Yahudi Hristiyanlar tarafından yapılan en büyük muhalefetlerin bazılarını yaratanlar bu Yahudi-Hristiyan gruplar içinde Ebionitler olarak isimlendirilen gruptur. Ehrman, ana hatlarıyla Ebionitlerden bahsederken bu hususta iyi bilgi sahibi olduğumuz Ebionit Hristiyanları, İsa’nın Yahudi kutsal yazılarının yerine getirilmesi için Yahudilere Tanrı tarafından gönderilen Yahudi Mesih olduğuna inandıklarını da aktarır.⁶⁸ Ancak, bu Mesih atfının keyfiyetini ve mahiyetini ileride müstakil bir başlık olarak ele alacağım. Zira gerek Kadı’nın Yahudi-Hristiyan tanıklığı⁶⁹ gerekse Apokrif İnciller’den Yahuda İncili’nin anlatımı⁷⁰ ve hatta Schoeps’in Ebionitlerin Mesih tasavvuruna dair analizleri⁷¹ ciddi paralellikler arz etmektedir. Konumuza dönecek olursak Ehrman, Ebionit anlatımında

⁶⁶ Bart D. Ehrman, *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew* (Oxford University Press, USA, 2003), 99-100.

⁶⁷ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 11.

⁶⁸ Ehrman, *Lost Christianities*, 100.

⁶⁹ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü’n-Nübüvve*, 282.

⁷⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009), 36.

⁷¹ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 87.

onların Tanrı'nın halkına ait olmak için Yahudi olmak gerektiğine inandıklarını, sonuç olarak ise, bunun gereğince Şabat'ı gözetmek, koşer tutmak ve tüm erkekleri sünnet etmek konusunda ısrar ettiklerini aktarır. O, bunun Galatya'da Pavlus'un muhaliflerinin aldığı pozisyona çok manidar olduğunu da ekler. Akabinde Ehrman, benim tezimde müstakil olarak dikkat çektiğim ancak diğer Yahudi-Hristiyanlığı ve Kadı Abdulcabbar konulu makale ve kitaplarda rastlamadığım bir hususa dikkat çeker. O, erken bir kaynak olan Irenaeus'un Ebionitlerin günlük ibadetleri sırasında Kudüs yönünde dua ederek Kudüs'e saygı duymaya devam ettiklerini bildirdiğini söyler.⁷² Yaptığı bu atıf Kadı Abdulcabbar'ın tanıklığı⁷³ açısından hayati ehemmiyete sahiptir.

Ehrman, İsa ve şakirtleri Yahudi oldukları için, onların Yahudi kalma konusundaki ısrarları, tarihsel bir perspektiften özellikle tuhaf görünmemesi gerektiğini söyler. Ancak, Ebionit Yahudiliğinin, İsa'nın kurtuluş için Musa Şeriatı'nın gereklerinin görmezden gelinmesine izin verdiğine inanan diğer Hristiyanların çoğunun, Ebionitleri tasvip etmediğini ekler. Bununla beraber Ebionitler, görüşlerinin orijinal öğrenciler tarafından, özellikle de Başhavari Petrus ve İsa'nın dirilişten sonra Kudüs kilisesinin başı olarak atadığı kendi kardeşi Yakup tarafından, onaylandığını iddia ederler.⁷⁴

Ebionit Hristiyanlığını diğer Hristiyan gruplardan ayrıcalıklı kılan bir diğer yönü ise, İsa'nın kim olduğu konusundaki anlayışlarıdır. Ehrman her ne kadar Ebionitler, İsa'nın önceden var olduğu (logos doktrini) veya bakireden doğduğu fikrine katılmadıklarını⁷⁵ söylese de iddiasının ikinci kısmı olan Meryem'in bakire olmadığı

⁷² Ehrman, *Lost Christianities*, 100.

⁷³ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 294.

⁷⁴ Ehrman, *Lost Christianities*, 100.

⁷⁵ Ehrman, *a.g.e.*, 100-101.

savının Ebionitler arasında genel kanaati oluşturmadığını, Ebionitler içerisinde bakireden doğumu kabul edenlerin de bulunduğunu görmekteyiz.⁷⁶

Ancak, öte yandan, bilinmelidir ki, Ebionit Hıristiyanları, günümüzdeki Yeni Ahit'e sahip değildiler. Bu yüzden de İsa'yı farklı anladılar. Onlara göre İsa, ilahi doğası veya bakire doğumundan dolayı değil, Tanrı oğlu olmak için Tanrı tarafından “evlat edinilmesinden” dolayı Tanrı'nın oğluydu. Yani İsa'nın oğulluğu zatı itibarı ile, a priori değil, kesbî, kazanılmış bir haslet idi. Konuyu tam olarak ifade etmek gerekirse, Ebionitler, İsa'nın, bizler gibi, dünyaya gelen gerçekten etten kemikten insan olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre İsa'yı diğer tüm insanlardan ayıran şey, Tanrı'nın yasasını (Musa Şeriatı) kusursuz bir şekilde tutması ve aynı zamanda dünyadaki en doğru adam olmasıydı.⁷⁷

Ebionitlerin Musa Yasası ile ilişkisi de ileride müstakil bir başlık olarak incelenecektir. Açıkçası Ebionitlerin, Eski Ahit'i kutsal metinlerinin bir parçası olarak kabul ettikleri görünüyor. Bu insanlar, eski Yahudi geleneklerinin Tanrı'nın halkıyla ilişkisini ortaya koyan vahiy kaynaklı pratikler olduğuna inanan Yahudiler veya Yahudiliğe geçen kişilerdi. Hatta öyle ki, Ebionitler, sözlü gelenek olmaksızın yalnızca Musa'nın Yazılı Yasasını izlemenin gerekliliğinde ısrar ettiler.⁷⁸ Bu yüzden de açık bir şekilde, Pavlus'un yazılarından hiçbirini kabul etmediler. O, Ebionitlere göre Yasa

⁷⁶ Kohler Kaufmann, “Ebionites”, *The Jewish Encyclopedia* (New York: Funk and Wagnalls, 1903); Schaff, (ANF04) *Fathers of the Third Century: Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Parts First and Second*, 1005.

⁷⁷ Ehrman, *Lost Christianities*, 101.

⁷⁸ Kaufmann, “Ebionites”.

dışında kurtuluş gören ve takipçileri için “ahit işareti” olan sünneti yasaklayarak pek çok kişiyi yoldan çıkaran baş düşmandı ve sapkındı.⁷⁹

Bununla birlikte, Ebionitlerin kendine has “Hristiyan” metinleri de vardı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Matta İncili'ni (Ehrman'ın savına göre Aramice tercümesi olabilir) başlıca kutsal metin otoriteleri olarak kabul etmiş görünüyorlar. İsa'nın kendisi, ilk takipçilerinin yaptığı gibi Filistin'de Aramice konuştuğu göz önüne alındığında İsa'nın Filistin kökenli bir grup Yahudi takipçisinin, onun sözlerini ve onun hakkındaki hikayelerini ana dilinde aktarmaya devam etmesi mantıklı olacaktır. Ehrman'a göre bu Aramice Matta, şu anda kanonda yer alan Matta'dan biraz farklıydı. Ebionitlerin Matta İncili versiyonuna ne dediklerini bilmiyoruz. Ama bu İncil hakkında bilgi sahibi olabilmemiz için bazı kavramları netleştirmemiz gerekiyor. Mesela, Ehrman'a göre, Nasrani terimi bazen Ebionitler dışında başka Yahudi Hristiyan grupları için de kullanılır. Ona göre, böylesi bir olgusal düzlemde, denilebilir ki, bu kitap belki de bazı erken dönem kilise yazarları tarafından Nasıralıların İncili olarak bilinen bir kitapla aynı olabilir.⁸⁰ Nasrani ve Ebionit isimlendirmesi ya da ayrımı ona göre böyle kritik bir sonucu doğurmaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki Nasrani ve Ebionit ayrımı, kilise babalarının yaptığı bir ayrımdır. Mesela, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nde Dini Araştırmalar ve Felsefe bölümünde yardımcı profesör olan Jeffrey Butz'a göre kilise babalarının yaptığı bu ayrım büyük bir yanılgıdır ve aslında iki isim de aynı grubun adıdır.⁸¹ Helsinki Üniversitesi'nden Yeni Ahit ve Erken Hristiyan Kültürü ve Edebiyatı Profesörü P.

⁷⁹ Ehrman, *Lost Christianities*, 101.

⁸⁰ Ehrman, *a.g.e.*, 101-102.

⁸¹ Jeffrey J. Butz, *The Secret Legacy of Jesus: The Judaic Teachings that Passed from James the Just to the Founding Fathers* (Simon and Schuster, 2009), 124, 137.

Luomanen'e göre ise Ebionitler, Nasraniler içinde çıkan bir ihtilaf sebebi ile ayrılmış bir gruptur.⁸² Kısacası bu ayrımın nedeni bilim dünyasında da ihtilaflıdır.

Öte taraftan, Ehrman, Ebionitlerin kullandığı başka bir İncil'i daha imler. O bu kanıya şuradan varmıştır: Epiphanius, Panarion eserinde Ebionitlere uzunca bir bölüm ayırır. Hatta, onların kullandıkları söylenen bir İncil'den de alıntı yapar. Üstelik, Ebionitlerin bu özel İncili, Matta, Markos ve Luka'nın adındaki Yeni Ahit İncillerinin bir "uyumlaştırılması" gibi görünmektedir. Bu uyumlulaştırmanın ya da uzlaştırmanın kanıtı şuradan gelmektedir: bu üç İncil'in tümü, İsa sudan çıkarken gökten gelen bir ses tarafından söylenen sözleri kaydeder; ama her üç anlatımda da ses farklı şeyler söyler:

- a- "Bu, kendisinden hoşnut olduğum Oğlum" (Matta 3:17);
- b- "Sen, kendisinden hoşnut olduğum Oğlumsun" (Markos 1:11);
- c- "Sen benim oğlumsun, bugün seni doğurdum" (Luka 3:23).

Ehrman'a göre, sesin aslında ne dediği hususundaki mesele Ebionitlerin İncili'nde kolayca çözülür. Çünkü, Ebionitlerin İncili'nde, burada ses üç kez konuşur, her seferinde farklı bir şey söyler.⁸³

Yeni Ahit'teki İncil'den bu denli farklılaşan Ebionitler aslında Eski Ahit'ten de ciddi biçimde farklılaşmışlardır. Schoeps'e göre Ebionitler, İsa'yı Musa yasasının reformcusu olarak görürler. Onlara göre İsa özellikle kurban kültürünü kınamış ve reddetmiştir. Ebionitlere göre, İsa'nın Mesihlik görevi, kanlı hayvan kurbanının kaldırılmasıyla doruğa ulaşmıştır. Üstelik buna bağlı olarak, İsa, Ebionitlere göre, reformcu kimliği ile Musa yasasına sadık ve riâyetkar kalırken kurbanla ilgili yasaları yürürlükten kaldırmış ya da başka bir ifade ile tahriften arındırmıştır.⁸⁴ Kaldı ki,

⁸² Petri Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels* (Leiden-Boston: Brill, 2012), 1, 8.

⁸³ Ehrman, *Lost Christianities*, 102.

⁸⁴ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 74.

Epiphanius'un da alıntılardığı bazı fragmanlarda Ebionitlerin kurban karşısı görüşleri ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birinde, öğrenciler İsa'ya Fısıh kuzusunu onlarla birlikte nerede yemek istediğini sorarlar (bknz. Markos 14:12) ve İsa, "Seninle bu Fısıh Kuzusunun etini yemeye hiç niyetim yok" yanıtını verir. Başka bir yerde, biraz daha açık yüreklilikle şöyle diyor: "Kurbanları kaldırmaya geldim; Kurban kesmekten vazgeçmezseniz, Allah'ın gazabı üzerinizden inmez."⁸⁵ der. Bize vejetaryenlik gibi görünen bu tavır esasında Musa (yemek) yasalarına hassasiyeti gösterir. Zira bu kanunların, bir hayvanın etinin ancak kanı boşaltıldıktan sonra yenmesine izin verdiği iyi bilinmektedir. Birçok pasajda Tora, canlı bir varlığın ruhunun kanda bulunduğu dair eski doğu anlayışına uygun olarak kanın yenmesini yasaklamıştır (çapraz başvuru Lev. 17:11)⁸⁶. Ebionitler dolayısıyla teorik olarak vejetaryen olmasalar da kan yemek haram olduğu için Musa Yasasına hassasiyetlerinden ötürü pratikte vejetaryen bir profil çizmektedirler.

Ehrman bu vejetaryen profilin bir yansıması olarak, Ebionluların İncili'nde, halefi İsa gibi, Vaftizci Yahya'nın ilginç bir şekilde vejetaryen hassasiyet gözettiğini ortaya koyar. Öyle ki bu İncil'de, ilgili Yunanca kelimenin sadece bir harfinin değiştirilmesiyle, Vaftizci Yahya'nın diyetinin çekirge ve yabani baldan (bknz. Markos 1:6) değil, krep ve yabani baldan oluştuğu söylenmiştir. Ebionitlerin bu İncili, belli bir dereceye kadar Matta, Markos ve Luka'ya dayalı olarak Yunanca yazılmıştır ki çekirge kelimesi artık bir harf ile krep halini alabilmektedir. Ehrman bunu, artık Aramice bilmeyen, dolayısıyla Filistin dışında yaşayan Ebionit Hristiyanlar tarafından kullanılan bir İncil olmasına bağlar.⁸⁷ Nitekim, Ehrman'ın da söylediği gibi Ebionitler hakkında onların görüşleri günümüze

⁸⁵ Ehrman, *Lost Christianities*, 102.

⁸⁶ Schoeps, *a.g.e.*, 100.

⁸⁷ Ehrman, *a.g.e.*, 102-3.

muhalifleri aracılığı ile kısmen gelebilmiştir. Bu yüzden Ebionitlere tanıklığımız muhalif kaynaklarla dahi olsa çok sınırlıdır. Bu yüzden, Ebionitlerin kullandığı İncil'in mahiyetini idrak edebilmemiz için ciddi boşluklar kalmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Kadı'nın metni kaynak metin olarak ciddi bir boşluğu doldurmaya namzettir.

1.2. Geleneksel Kilisenin Görüşleri

Geleneksel Kilisenin Ebionitler hakkındaki görüşlerini ortaya koyacak olursak, Ebionitler Geleneksel kilise tarafından sapkın sayılır sayılmışlardır. Zira, onlar İsa'nın sadece bir insan olduğunu savunurlar, dolayısıyla İsa'nın uluhiyeti anlayışını reddetmiş olurlar. Üstelik, Mesihliğin sonradan edinilen, kesbî bir meziyet olduğunu savunmuşlardır ki bu kilise doktrini açısından kabul edilemeyecek bir savdır⁸⁸. Öte taraftan Yahudi-Hıristiyanlar, bugünkü İncil kanonunu kabul etmezler ve onların diğer kilise yazarlarının Matta dediği, onların ise İbraniler İncili adını verdikleri, İbrani dili ve alfabesinde yazılmış kendilerine has bir İncilleri vardır⁸⁹. Keza, yine, bu da ana akım Hıristiyan geleneği açısından tasvip edilemez bir kabuldür. Yahudi-Hıristiyanların kabulleri sadece Hıristiyanlık açısından sorun oluşturmamaktadır aynı zamanda kimi kabullerin Yahudi teolojisine yansıyan boyutları da olmaktadır. Mesela, Epiphanius'un tanıklığında dikkat çeken bir Ebionit İncili pasajı alıntılanmıştır, pasaj şöyledir: “Kurbanları kaldırmaya geldim ve eğer kurban etmekten vazgeçmezseniz, sizden gazap dinmeyecektir.”⁹⁰. Kurban mefhumunu toptan reddediyor olmaları, mesela Tevrat'ta

⁸⁸ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 30:18,4.

⁸⁹ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, blm. 30:3,7. Ayrıca bakınız: Schaff, (ANF01) *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*, böl. Adv. Her. 1.26.2, 3.11.7; Eusebius, (NPNF2-01) *Eusebius Pamphilus*, böl. Church History 3.27.4.

⁹⁰ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 30:16,5. Bu anlayış Yahudi Hıristiyan teolojisinde ciddi bir yer teşkil etmektedir. Bu konuda Pseudo Clementine Literatüre atıfları için mukayese etmenizi öneririz: Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia*,

geçen İbrahim'in oğlunu kurban etmesi meselesinin gerçekliğini gündeme getirmiştir. Bu yüzden, Epiphanius aynı pasajda Ebionitlerin Musa'nın Pentateuch (Tora)'ını tümüyle kabul etmediklerini de dile getirir⁹¹. Yahudi-Hristiyanların bu iddiaya eserlerinden cevap bulmamız maalesef mümkün değildir. Belki de ilgili pasajları çok farklı yorumlamaktadırlar ama bu konudaki bilgimiz kısıtlıdır.

Yahudi-Hristiyanların Kurban hakkındaki görüşlerine dönecek olursak, bu tutum Yahudi inancından ziyade Hristiyan teolojisini temelinden sarsacak bir kabuldür. Çünkü, İsa'nın günahlara kefarete ölümü Ebionit İncilinde bizzat İsa'nın ağzından şiddetli biçimde yalanlanmış olmaktadır. Böylece, Kanonik İncil mesajının yani müjdenin bizatihi kendisi de Ebionit inancında karşılık bulmamıştır. Binaenaleyh, ana akım kilise doktrini ile Ebionit (Yahudi-Hristiyan) inancının arasındaki makas açıklığı böylelikle had safhaya ulaşmıştır. Sonuç olarak, bu gibi sebeplerden dolayı, Ebionitler özellikle üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda toplanan konsillerce aforoz edilmişlerdir.⁹²

1.2. Tübingen Okulu'nun ve Kimi Çağdaş Araştırmacıların Görüşleri

Aydınlanma Düşüncesinden sonra Avrupa merkezli bir eleştirel düşünce akımından dinler ve dini düşünceler de payını almıştır. Aydınlanma Düşüncesinin getirdiği bu eleştirel düşünce ve farklı düşünceleri ortaya çıkarma arayışı ciddi Hristiyanlık eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en dikkat çekenlerinden biri ise, Alman teolojisinin önde gelen isimlerinden, Tübingen İlahiyat Okulu'nun kurucusu F.C. Baur'dur⁹³. Baur, Yahudi-Hristiyanlar ile ilgili modern araştırmaları

Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age, böl. Homilies 2:44.2, 3:26.3, 3:45.1-2, 56:4 ve Recognations 1:37, 1:39.12.

⁹¹ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 30:18,7.

⁹² Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 629.

⁹³ Ferdinand Christian Baur, 1792-1860 yılları Almanya'nın güneybatısındaki Württemberg bölgesinde yaşadı. Blaubeuren'de kısa bir süre İlahiyat dersleri ders verdikten sonra, 1826'da Tübingen Üniversitesi'nde

1830’da başlatan kişidir⁹⁴. Bu araştırmalarının neticesinde Yahudi-Hıristiyanların İsa’nın özgün takipçileri olduğu kanısına ulaşmıştır⁹⁵. Hatta öyle ki Baur’a göre Ebionit karakterli bir metin olan Pseudo Clementine Literatürü’nde adı geçen Şemun (Simon Magus), Pavlus’tur ancak metnin yazarı gelecek tepkileri göğüslemek için Pavlus’u bu şekilde takma bir adla ya da “düşman” gibi bir sıfatla anmıştır⁹⁶. Baur’un bu iddiası tarihi bir iddia olmakla beraber çok ciddi teolojik sonuçları olan bir iddiadır. Örneğin, İsa’nın kardeşi olarak takdim edilen ve Ebionitlerin önder olarak kabul ettiği Yakup, Clementine Literatürü’ne göre İsa cemaatinin başına bizzat İsa tarafından atanmıştır⁹⁷. Ama aynı metinlere göre “bir düşman” ile Yakup arasında tapınakta çıkan bir arbedede şöyle bir olay yaşanmıştır:

...Ardından döven ve dövülenlerin her iki tarafında da bir kargaşa çıktı. Çok kan döküldü; karmakarışık bir kaçışmanın ortasında o düşman Yakup’a saldırdı ve onu basamakların

ilahiyat profesörü olarak çağrıldı ve ölümüne kadar (otuz dört yıl boyunca) burada kaldı. Baur çok yönlü bir akademisyendir, kariyeri boyunca, din tarihi ve felsefesinden Yeni Ahit’in eleştirel incelemesine, dogma tarihindeki çok ciltli çalışmalardan, din felsefesine kadar pek çok konuda çalışmaları bulunmaktadır. Baur’un bu çok yönlülüğü Emanuel Hirsch’in adına tespit ettiği çeşitli konularda dinler tarihine ve muhaliflerine dair yazdığı 16.000 basılı sayfa ile tescillenmiştir. Bknz. David Lincicum, “F. C. Baur’s Place in the Study of Jewish Christianity”, *The Rediscovery of Jewish Christianity: From Toland to Baur* (Leiden-Boston: Society of Biblical Literature, 2012), 137-166.

⁹⁴ A. F. J. Klijn, “The Study of Jewish Christianity”, *New Testament Studies* 20/4 (1974), 419.

⁹⁵ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 126-127.

⁹⁶ Hyam Maccoby, *The Mythmaker: Paul and The Invention of Christianity* (New York: Barnes & Noble Publishing, 1998), 180-181. Maccoby artık bu isimlendirmelerin Pavlus’u imlemediğini söyleyen kimselerin kabul görmediğini söylemektedir. Ona göre genel kabul bu nitelermelerin Pavlus olduğundan yanadır.

⁹⁷ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, böl. Rec. 1:43.

tepesinden baş aşağı fırlattı; ve onun öldüğünü sanarak, ona daha fazla şiddet uygulamamaya özen gösterdi.⁹⁸

Baur'a göre, Pavlus, İsa'nın havarilerine bu denli düşmanlık eden biridir. Bu yüzden, Pavlus, merkezli gelişen Yeni Ahit kanonu, Baur için, İsa'nın mesajını yansıtmamaktadır.

Diğer taraftan, Yahudi-Hristiyanların İsa'nın özgün takipçileri olduğu tezi Baur'dan önce de görülür, örnek olarak iki İngiliz Deist düşünürü gösterebiliriz. Bu iki düşünür, Yahudi Hristiyanlığı'nı gündem etmişlerdir, bunlardan biri İrlandalı akılcı filozof John Toland'ın (ö. 1722) *Nazarenus: Or, Jewish, Gentile ve Mahometan Christian* adlı eseridir ve ilk kez 1718'de yayımlanmıştır. Diğeri ise, Thomas Morgan (ö. 1743)'dır ki o, *The Moral Philosopher* adlı eserinde ikinci ve üçüncü ciltlerde, Hristiyan Deist Philalethes ile Hristiyan Yahudi Theophanes arasındaki diyalog üzerinden Morgan, aslında aleyhtarları ile tartışır ve Yahudi-Hristiyan tezi savunur⁹⁹. İskoç yazar ve editör David Patrick (ö. 1914) bu yüzden Morgan ve Toland'ın Tübingen Okulu'na öncülük yaptığı iddiasını öne sürer¹⁰⁰. Tabi ki bu durum, Ebionitlerin İsa'nın özgün takipçileri olması fikrinin, Tübingen Okulu aracılığı ile gözde hale geldiği gerçeğini değiştirmemektedir. Daha sonraları, Yahudi-Hristiyanların İsa'nın özgün takipçileri olduğu iddiası Tübingen Okulu ile sınırlı kalmamış akademik camiada pek çok isim tarafından da kabul görmüştür.

⁹⁸ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, böl. Rec. 1:70.

⁹⁹ Lincicum, "F. C. Baur's Place in the Study of Jewish Christianity", 5/140.

¹⁰⁰ David Patrick, "Two English Forerunners of the Tübingen School: Thomas Morgan and John Toland", *Theological Review* 14 (1877), 562-603. Atfı Lincicum'a borçluyum.

Mesela, bunlardan biri, bir Alman İncil bilgini ve tarihçisi Gerd Lüdemann'dır (ö.2021). Gerd Lüdemann, Justin'in Ebionitlere dair tanıklığını uzunca tahlil ettikten sonra¹⁰¹ ulaştığı sonucu bize şu şekilde aktarır:

Bu nedenle, az önce söylenenleri göz önünde bulundurarak, Justin'in Yahudi-Hristiyanlarının, 70 yılından önce Kudüs'ün Yahudi-Hristiyanlığı ile Irenaeus'un heretikler hakkındaki açıklamasında özetlenen Yahudi-Hristiyan toplulukları arasında tarihi bir bağlantı bağı olduğu sonucuna varmamız mecburi gibi görünüyor.¹⁰²

Metinden de anlaşılacağı üzere Lüdemann'ı analiz ve mukayesesinin getirdiği son nokta, Yahudi-Hristiyanların İsa'nın özgün takipçileri olduğudur. Benzer bir fikri İncil Çalışmaları Profesörü olarak emekliye ayrılmış bir İngiliz İncil bilgini olan M. D. Goulder (ö.2010) da savunur.¹⁰³ Schoeps de Ebionitlerin İsa'nın orijinal takipçileri olduğu fikrine katılan akademisyenlerdendir. Ona göre, hakiki vahiy, vizyonlar veya rüyalar olmaksızın gerçeğin keşfinden ibarettir. Bununla birlikte, Schoeps'in orijinal havariler olarak nitelediği İsa'nın öğrencilerinin İsa'nın kendisinden öğrendiklerinden başka hiçbir şeyi müjde olarak savunmadıkları iddiasını gündem eder. Ona göre Pavlus'un sahte bir havari olduğu, sadece Mesih'in söylemlerini öğretmediği ve açıklamadığı gerçeğinden bile anlaşılabilir. Bunun yanı sıra, Schoeps'e göre, Pavlus'un düşüncesi İsa'nın öğretisinin tam tersiydi. Bunun İsa'nın özgün takipçileri için de böyle olduğunu belirtmek için Schoeps¹⁰⁴, Petrus'un sözünü şu Clementine metninden alıntılar:

¹⁰¹ Gerd Ludemann, *Heretics: The Other Side of Early Christianity* (Westminster John Knox Press, 1996), 52-56.

¹⁰² Ludemann, *a.g.e.*, 56.

¹⁰³ M. D. Goulder, *St. Paul versus St. Peter : A Tale of Two Missions* (Louisville, Ky. : Westminster/John Knox Press, 1995), 107-113.

¹⁰⁴ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 55.

Yasayı öğretmenlerden öğrenmeyen, bunun yerine kendini bir öğretmen olarak gören ve İsa'nın öğrencilerinin talimatını küçümseyen, Tanrı'ya karşı saçma sapan şeylere bulaşmak zorundadır.¹⁰⁵

Görüldüğü gibi başta Tübingen Okulu ve temsilcileri olmak üzere çağdaş akademisyenlerde de Yahudi-Hristiyanların İsa'nın özgün takipçileri olabileceği kanaati makes bulmuştur. Nitekim, bu durum Kadı Abdulcabbar'ın Yahudi-Hristiyan karakterli bir cemaatle irtibata geçmesini yahut onların metinlerinden iktibasta bulunması, karanlık bir tarihe aydınlık katmakla kalmayıp, İslam teolojisinin tasdik anlayışını köklü biçimde yönlendirecektir. Hatta, bu durum, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olabilecek bir mahiyete de evirilmektedir.

2. Ebionitlerce Savunulan Dinî Prensipler

Bu başlık altında Yahudi-Hristiyan Cemaatinin savunduğu dinî düsturları gerek Kilise Babalarının tanıklıkları ile gerekse kendi tanıklıkları olarak nitelendirilebilecek Clementine Literatürü ile iki ana başlık halinde tanıtılacaktır.

2.1. Geleneksel Kilise Yazarlarının Tanıklıkları

Bu başlık altında Kilise Babalarının tanıklıkları, dört ana başlık altında mümkün olduğunca tekrara düşülmemeye çalışılarak ve yaşadıkları yüzyıllara göre tasnif edilerek aktarılmıştır.

2.1.1. Birinci Yüzyıl Tanıklıkları: Ignatius (ö.107)

1. yüzyılın sonlarında yaşadığı tahmin edilen Ignatius, Antakya'daki Hristiyan cemaatinin liderliğini yaptığı kabul edilir. Hayatı ile ilgili kesin yargılar verememe sebebimiz Zafer Duygu'ya göre Ignatius'un çok erken yüzyıllarda yaşamış olması sebebiyle kaynakların onu masalsı bir anlatı ile bize sunmasıdır. Diğer bir sebep ise

¹⁰⁵ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, böl. Rec. 2:55.

Ignatius'a nispet edilen eserlerin sonraki yüzyıllarda kaleme alınıp akabinde Ignatius'a nispet edilmesidir.¹⁰⁶ Ignatius'a nispet edilen bir mektupta¹⁰⁷ Ebionitlere karşı özetle şu mesajları vermiştir¹⁰⁸:

1. Toplumda hem İsa'ya iman edip hem de Musa Şeriatı'nı tebliğ edenler vardır ve bunlara karşı teyakkuzda olmak gerekir.
2. Yine aynı kitlenin İsa'nın tanrısallık yönünü reddederek onun sadece bir beşer olduğunu ve oğulluğunu tanrısallık olarak görmüyorsa o kişi bir yılan gibi düzenbazdır.
3. Bu anlama kıtlığı çekenlere adına layık olarak "Ebionit" (yoksul) denir.

2.1.2. İkinci Yüzyıl Tanıklıkları: Iustinus (ö.165) ve Ireneaus (ö.202)

İkinci yüzyılın ortalarında Hristiyan apoloji yazarı Iustinus, *Dialogue* adlı eserinde, kurgusal karakter olan Trypho'ya karşı Hristiyan akidesini savunurken bize Ebionitler hakkında verdiği detaylar¹⁰⁹ şu minvaldedir¹¹⁰:

1. İsa'ya inandığı halde Yahudi şeriatına bağlılığı devam ettiren kimseler toplumda yer bulmaktadır. Bunlar, kurtuluş için bunu gerekli görmektedir.
2. İsa bir beşerdir ve Mesihlik kazanılan bir statüdür, İsa da bu statüyü sonradan edinmiştir diyen İsa cemaatleri diğer İsa cemaatlerinden uzak durmaktadır.
3. Öte taraftan, onlar Şeriat'ın Gentile (Yahudi olmayan) dindaşlarını kapsayıp kapsamadığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu husus Musa Şeriatı'nın

¹⁰⁶ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 632.

¹⁰⁷ Saint Ignatius - James Herbert Srawley, *The Epistles of St. Ignatius, Bishop of Antioch* (Society for Promoting Christian Knowledge, 1919), 85-86.

¹⁰⁸ Detaylı bilgi için:

¹⁰⁹ Justin Martyr, *The Dialogue with Trypho*, çev. A. Lukyn Williams (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1930), 93-95, 97-99.

¹¹⁰ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 634.

kavimsel mi, evrensel mi olduğu üzerinden bir ikilemi bize cemaat içindeyken bile göstermektedir.¹¹¹

İkinci yüzyılın sonlarında geldiğimizde ise karşımıza Irenaeus'un Ebionitlere tanıklığı çıkmaktadır. Bu tanıklık diğer ikinci yüzyıldaki diğer tanıklıklara nazaran daha detaylı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Irenaeus'un *Against Heresies* eserindeki tanıklığı¹¹² şu şekilde özetleyebiliriz¹¹³:

1. Ebionitler sadece Matta İncil'i kullanmaktadırlar.
2. Ebionitler Pavlus'un havariliğini reddetmektedirler. Onlara göre Pavlus bir mürteddir.
3. Musa Yasasına riayet etmekle beraber Kudüs'ü kible edinmişlerdir.
4. Luka'yı yalan bilgiler vermekle suçlamaktadırlar.
5. Ebionitler İsa'nın mucizevi doğumuna inanmamakla beraber onun Yusuf ile Meryem'in doğal yollarla edindiği bir çocuk olarak görürler. Ki bu sebeple Irenaeus tarafından Cerinthus ve Carpocrates'e benzetilmişlerdir. Hatta tanrı oğulluğu kavramı da onlara göre ilahî değil dünyevî bir anlam taşır.
6. Göksel Şarap kavramını reddeden Ebionitler bunun su ile yapılması gerektiğini düşünmekle kalmayıp İsa'nın yeni bir şariat getirdiğine de inanmamaktadırlar. İsa bu halde sadece bir yasa öğretmeni olmaktadır.

¹¹¹ Ludemann, *Heretics*, 53-54.

¹¹² Schaff, (ANF01) *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*, böl. 1.26.2, 3.21.1, 5.1.3, 3.15.1.

¹¹³ Detaylı bilgi için: Ludemann, *Heretics*, 52-53; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 635-637.

2.1.3. Üçüncü Yüzyıl Tanıklıkları: Tertullianus (ö.240), Hippolytus (ö.235) ve Origenes (ö.254)

Latin Hristiyanlığının kurucusu olarak addedilen Tertullianus'un 240 ölümlü olduğu tahmin edilmektedir. Yazarımızın *On the Flesh of Christ* adlı eserinde Ebionitler ile ilgili pasajlarda ilginç imâlar bulunmaktadır¹¹⁴. Bunlar özetle şöyledir¹¹⁵:

1. Ebion diye birisi vardır. (Muhtemelen Ebionitlerin liderinin Ebion diye biri olduğu kabulüne katılıyor.)
2. Ebion İsa'nın Davut soyundan olduğunu dolayısıyla Yonah ve Süleyman'a denk bir beşer olduğunu imâ etmiştir. Ve ona tanrısallık yakıştırmamaktadır.

Bir rivayete göre Ireneaus'un öğrencisi olan Hippolytus, 235 yılında vefat etmekle beraber Roma'daki seçkin bilginlerdendir. *Refutation of All Heresies* adlı eserinde Ebionit bahisleri¹¹⁶ maddeler halinde özetlersek şu şekildedir¹¹⁷:

1. Ebionitler Musa Şeriatına tâbîdirler ve kurtuluşun bu şekilde mümkün olacağı fikrini taşımaktadırlar.
2. Mesihlik edinilebilen bir nitelikler. Hatta İsa da Musa Şeriatını ihya ederek bu niteliği kazanmıştır, şeriata uyan herkes bu niteliğe haiz olabilir.
3. İsa tam manasıyla insandır.
4. İsa yasayı aslı halinde tekrar yorumlayana dek kimse yasaya tam anlamıyla riayet edememiştir.

¹¹⁴ Philip Schaff, (ANF03) *Latin Christianity: Its Founder, Tertullian*, ed. Allan Menzies (Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2006), böl. On the Flesh of Christ 14.5, 18.1.

¹¹⁵ Detaylı bilgi için: Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 637-638.

¹¹⁶ Philip Schaff, (ANF05) *Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix* (Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2004), böl. Refutation of All Heresies 7.22, 10.18.

¹¹⁷ Duygu, *a.g.e.*, 638-639.

İskenderiye kilise babası olan Origenes'in 254 yılında öldüğü tahmin edilmektedir. On First Principles ve Contra Celsum eserlerinde Ebionitler hususunda şu minvalde bilgiler vermektedir¹¹⁸:

1. İsa'nın mucize doğumunu kabul edenlerle beraber doğumun doğal yollarla gerçekleştiğini savunan Ebionitler vardır.
2. Musa Şeriatı'na bağlı olan Ebionitler İsa'ya iman etmekle iftihar ederler.¹¹⁹
3. Ebionitlerin isim kökeni (Ebion adında bir kurucuya değil) İbranice yoksul kelimesinden türemiştir.¹²⁰

2.1.4. Dördüncü ve Beşinci Yüzyıl Tanıklıkları: Aleksandros (ö.326), Eusebius (ö.339), Hieronymus (ö. 420) ve Epiphanius (ö. 403)

326 yılında öldüğü tahmin edilen Aleksandros, İskenderiye Kilisesi piskoposu olarak yazdığı mektupta Ebion, Samosatlı Pavlus ve Arius gibi sapıklara karşı teyakkuz halinde olunması gerektiğini Konstantin piskoposuna iletir.¹²¹ Buradan anlıyoruz ki, Ebionitlerin Ebion adında bir lideri olduğu sanısına Aleksandros da düşmüştür. Ondandır 13 yıl sonra öldüğü tahmin edilen Eusebius ise kilise tarihinde bize en kapsamlı bilgileri aktaran

¹¹⁸ Detaylı bilgi için: Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 639-640; Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, 24-29.

¹¹⁹ Schaff, (ANF04) *Fathers of the Third Century: Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Parts First and Second*, 1004-1005.

¹²⁰ G. W. Origen, *On First Principles*, ed. Paul Butterworth (Notre Dame, Indiana: Christian Classics, 2013), 400.

¹²¹ Philip Schaff, (ANF06) *Fathers of the Third Century: Gregory Thaumaturgus, Dionysius the Great, Julius Africanus, Anatolius, and Minor Writers, Methodius, Arnobius* (Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2004), 493.

tarihçilerdendir. Kaiseria piskoposu olan Eusebius, Church History adlı eserinde diğer kilise babalarından farklı olarak Ebionit tanıklığı¹²² şu maddelerle göze çarpmaktadır¹²³:

1. Ebionitler iman için sadece tasdikini değil eylemin de gerektiğini düşünürler.
2. İsa Şariat uygulayıcısı olarak sadece güzel bir örnektir.
3. İsa'nın bakireden doğumu üzerinde ihtilaf etmişlerdir.
4. Hem Logos'u hem de tanrısallığı İsa'ya yakıştırmazlar.
5. Sadece İbraniler İncili denilen bir İncil'e itimat ederler.
6. Symmakhos bir Ebionit'tir.

420 yılında öldüğü tahmin edilen Hieronymus, Kitabı Mukaddes'in Latince tercümesini yapması ve İncil üzerine tefsir çalışmaları ile bilinir. Onun tanıklığında diğer kilise babalarından ayrı olarak Nasranîler adı verilen grubun Yahudiler tarafından mahkûm edildiği ve Nasranîlerin ne Hristiyan ne de Yahudi olabildikleri bu yüzden kiliseye kabul edilmemeleri gerektiğini savunmuştur.¹²⁴ Bu hususta başvurabileceğimiz son kilise babası tanıklığı 403 yılında öldüğü tahmin edilen Salamis piskoposu Epiphanius'a aittir. Epiphanius, *Panarion* adlı eserinde diğer kilise babalarından farklı olarak bizlere şu minvalde aktarımlarda¹²⁵ bulunmaktadır¹²⁶:

1. Musa Kitabındaki ilk beş bölümün bazı pasajlarına iman etmektedirler.

¹²² Eusebius, (*NPNF2-01*) *Eusebius Pamphilus*, böl. Church History 3.27.1-6, 6.17.

¹²³ Detaylı bilgi için: Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, 29-30; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 641-642.

¹²⁴ Philip Schaff (ed.), (*NPNF1-01*) *The Confessions and Letters of St. Augustine, with a Sketch of his Life and Work* (Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, ts.), 759-760.

¹²⁵ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 30.1.1, 30.2.2, 30.2.4, 30.2.6, 30.2.7, 30.14.4, 30.18.5-7, 30.18.15.1.

¹²⁶ Detaylı bilgi için: Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, 30-45; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 643-646.

2. Clement tarafından yazılan Petros'un ziyaretleri adlı esere de değer vermektedirler.
3. Cinsel ilişkiden sonra yıkanmayı gerekli görürler.
4. İsa sadece bir peygamberdir.
5. Sadece Matta İncili'ni kullanmakta ve buna İbraniler İncili demektedirler.
6. Yahudilerin de nefretini kazanmış bir gruptur. Yahudiler günlük dualarında onlar için günde üç kez lanet ederler.¹²⁷

2.2. Kendi Tanıklıkları: Pseudo-Clementines

Pseudo Clementine Literatürü'nde Ebionit karakterine ışık tutan birçok veri göze çarpar. Ancak ben bu bölümde tezim açısından mühim gördüğüm yerleri kısa bir özet şeklinde aktarmaya çalışacağım. Evvela Kadı'nın aktardığı tanıklıklardan biri olan ritüel dua, namaz ile başlayalım, Pseudo Clement Literatürü'nde Petrus'un gün doğmadan önce düzenli olarak dua ettiğini¹²⁸ hatta bunu belki de Matta 6:5-6 pasajı mucibince gizli yaptıkları¹²⁹ olay akışında detay olarak verilmektedir. İleride müstakil olarak Kadı Abdulcabbar metninde ele alacağım gibi Pseudo Clementine Literatürü'nde de namaz benzeri bir ritüel duanın Ebionit geleneğinde bir yer teşkil ettiği aşıkardır. Öte Taraftan, Tıpkı Kadı'nın vurguladığı gibi Ebionitlerin de Mesihlik anlayışı bu literatüre göre cari olan krallık anlamını kabul etmekle beraber bu anlam literal anlamından ziyade İsa'da semavi anlamı ile makes bulmuştur.¹³⁰ Mesihlik İsa'nın sonradan kazandığı bir husustur ve bunu inancındaki kat ettiği aşamaya borçludur.¹³¹ Mesela Schoeps, Mesihlik

¹²⁷ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 29:9,2.

¹²⁸ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, 198, 237, 408, 565.

¹²⁹ Schaff, a.g.e.. 279.

¹³⁰ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 87.

¹³¹ Schaff, a.g.e., böl. Rec. 1.44-45.

hususunda Ebionit İsa'sının, tıpkı Kadı'nın dediği gibi, siyasi bir iddiası olmadığı gibi Recognitions 3.52 pasajı uyarınca yönetimin, krallığın şeriata dahil olmadığını da Pseudo Clementine Literatürü aracılığı ile delillendirir.¹³² Bununla birlikte Tanrı katında kurtuluşa erenler kanonik geleneğin aksine tanrı buyruklarını uygulayanlar olacaktır.¹³³ Bu Tanrı buyruğu vurgusunun altında tabi ki Musa Şeriatı da vardır, bu literatüre göre İsa bir şeriat öğretmenidir¹³⁴ ve Yahudi olsun olmasın Tanrı'ya inanan herkes bu yasanın mucibince amel etmelidir.¹³⁵ Pseudo Clementine Literatürü Musa Şeriatı'na böylesi bir tavır takınırken peki Musa Şeriatı'nın işlevini Mesih ile beraber yitirdiğini söyleyen Pavlus hakkında bu literatür ne söylemektedir? Pseudo Clementine Literatürü, onu takma isim kullanarak ya da düşman olarak isimlendirerek dolaylı olarak tenkit ve tazir eder. Mesela bu literatürde Pavlus karşımıza havarilerin baş düşmanı olarak çıkar. Hatta o kadar ki İsa'nın kardeşi olarak vasıflandırılan ve Ebionitlerin İsa'dan sonra önder olarak gördükleri Yakup, Pavlus tarafından yaralanmıştır.¹³⁶

4. Ebionitlerin Tarihsel Süreçteki Akıbetleri

Britannica Ansiklopedisi'ne göre, Ebionit Cemaati Kudüs'teki Yahudi Tapınağı'nın yıkılması ile M.S. 70 yılı civarında ortaya çıkmış olabileceği öne sürülmektedir¹³⁷. Peki ya Ebionitlerin tarih sahnesinden çekilmesi nasıl olmuştur? Tezimin önceki kısımlarında Ebionitlerin inandıkları dinî prensiplerin ana çerçevesini çizmeye çalışmışım. Bu

¹³² Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 85.

¹³³ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, böl. Rec. 1.24, 1.56.

¹³⁴ Schaff, a.g.e., böl. Rec. 1.62.

¹³⁵ Schaff, a.g.e., böl. Rec. 5.34.

¹³⁶ Schaff, a.g.e., böl. Rec. 1.70-1.73.

¹³⁷ Britannica, "Ebionite".

başlıkta ise Ebionitlerin tarihsel serüveninin kırılma noktaları ile nihayetini ortaya koymaya çalışacağım.

Birçok araştırmacıya göre Ebonitler'in kökeni İsa'nın kardeşi olarak kabul edilen Yakup'a dayanmaktadır¹³⁸. Bu cemaat yaklaşık 62 yılına dek Yakup tarafından¹³⁹ Eusebios'a göre sonraki yarım yüzyıl kadarıyla da İsa'nın akrabaları tarafından yönetilmiştir.¹⁴⁰ Ancak daha Yakup hayattayken -Yahudi-Hıristiyan olarak adlandırmış olmalarından da anlaşılacağı üzere- onlar üzerinde hem Yahudilerin hem de Hıristiyanların baskısına maruz kalmışlardır.¹⁴¹ Bu baskının Yahudilerden gelen bir tezahürü Pavlus'un Yahudi Yüksek Kurulundan aldığı yetki ile başlattığı kovuşturma olmuştur¹⁴². Önceki bölümde anlattığımız gibi, Pavlus bu yetkinin gereğini öyle şevkle yerine getirmiş olacak ki, Clementine Literatürü'e göre bu yetkiye dayanarak tapınağı basmış ve Yakup'u merdivenlerden aşağı atmıştır¹⁴³. Bu örneğin yanı sıra aynı literatürde Pavlus'un Yahudi Yüksek Kurulundan aldığı yetki ile başhavarı Petrus'u tutuklamak için Şam yoluna düştüğü dahi aktarılmaktadır:

¹³⁸ Kaufmann, "Ebionites"; Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, 45-48; Maccoby, *The Mythmaker*, 172-183.

¹³⁹ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 630.

¹⁴⁰ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 501.

¹⁴¹ Tom Holland, *In the Shadow of The Sword: The Battle for Global Empire and The End of the Ancient World* (Londra: Little-Brown: Hachette UK, 2012), 226-227. Jerome'un da dediği gibi hem Yahudi inancını hem de Hıristiyan inancını korumak isterken ne Yahudi ne de Hıristiyan olabilmişlerdir. Bknz. Philip Schaff (ed.), *(NPNF1-01) The Confessions and Letters of St. Augustine, with a Sketch of his Life and Work*, 759-760.

¹⁴² Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 362.

¹⁴³ Schaff, *(ANF08) The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, böl. Rec. 1:73.

... Ama akşam olunca kâhinler tapınağı kapattılar ve biz Yakup'un evine döndük ve geceyi orada dua ederek geçirdik. Sonra gün doğmadan Eriha'ya indik, 5000 kişilik bir sayıya ulaştık. Sonra üç gün sonra kardeşlerden biri, daha önce bahsettiğimiz Gamaliel'den bize geldi ve **düşmanın** başkâhin Caiaphas'dan İsa'ya iman eden herkesi tutuklaması ve mektuplarıyla Şam'a gitmesi için bir görev aldığına dair gizli bir haber getirdi. Aslında, esas olarak bu nedenle Şam'a acele ettiğini, çünkü Petrus'un oraya kaçmış olduğuna inandığını söyledi.¹⁴⁴ Ve bundan yaklaşık otuz gün sonra, Şam'a gitmek üzere Eriha'dan geçerken yolda durdu. Her yıl kendilerinden beyazlayan iki kardeşin mezarına çıktığımız için o zaman orada değildik, bu mucize sayesinde birçoklarının bize karşı öfkesi dizginlendi, çünkü onlar kardeşlerimizin Tanrı'nın önünde anıldığını gördüler.¹⁴⁵

Bu kovuşturmalar neticesinde İsa cemaatinin kaçıştığını ve kurulu düzenlerinin bozulduğunu hatta İsa cemaatinin önde gelenlerinden Petrus ve Yakup'un dahi bu kovuşturmalardan zulme uğradığını ve cemaatin bundan yıprandığını alternatif kaynaklardan görmekteyiz.

Bu Yahudi-Hıristiyan cemaatinin akıbeti açısından için sarsılma noktası sayılabilir. Ancak, esas kırılma Yakup'un şehit edilmesi ile beraber yaşanır. Yahudi tarihçi Iosephus'un anlatısına göre Yakup takriben 62 yılında Sadduki mezhebinden bir Yüksek Rahip tarafından öldürülmüştür. Iosephus, Yakup'un Şeriata karşı suçlu olduğu bahanesiyle hukuksuz biçimde öldürüldüğünü aktarmaktadır. Yakup'u bu türlü bir bahane ile neden öldürüldüğü sadece tahminlerin konusudur. Bu konuda elimizde yeterli veri bulunmamaktadır ancak var olan durumu analiz eden Bernheim, ihtimallerden birinin

¹⁴⁴ Elçilerin İşleri 22:5: Başkâhin ile bütün kurul üyeleri söylediklerimi doğrulayabilirler. Onlardan Yahudi kardeşlere yazılmış mektuplar alarak Şam'a doğru yola çıkmışım. Amacım, oradaki İsa inanlılarını da cezalandırmak üzere bağlayıp Yerusâlim'e getirmekti.

¹⁴⁵ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, böl. Rec. 1:71.

Yakup'un uygunsuzlukları ve açgözlülükleri nedeniyle belki de baş rahibi ve rahip aristokrasisini şiddetle eleştirmiş olmasını ihtimaller arasında sayar¹⁴⁶. Bu olayın Yahudi-Hıristiyanlar açısından büyük kırılma olarak addetmemin nedeni Yahudi-Hıristiyan cemaatinin Yakup gibi bir liderini yitirmesi ile beraber artık tabiri caizse sahipsiz kalmasıdır.

Yahudi-Hıristiyan cemaatin akıbeti açısından yaşadığı ikinci büyük kırılma 66-73 savaşlarıdır. Bu savaşın başlatıcı nedeni Kudüs'ün yerlisi olan Yunanlar ve Yahudiler arasındaki çatışma olmuştur. Yunan ve Yahudiler arasındaki çatışma Roma vatandaşlarına da sıçrayınca Romalılar bu çatışmayı bastırmak için sert yaptırımlarda bulunmuşlardır. Bu yaptırımlar arasında Yahudi Tapınağı'nın talanı ve altı bin Yahudi'nin idamı da vardır. Bu sert tedbirler topyekûn bir Yahudi ayaklanmasını beraberinde getirmiş ve Roma ile Yahudiler arasında sert bir savaş baş göstermiştir ve Süleyman Mabedi'nin tahribi ve Yahudilerin sürgünü ile sonuçlanmıştır¹⁴⁷. Eusebius ve Epiphanius gibi Kilise Babaları Yahudi-Hıristiyan cemaatin Roma'ya karşı bu savaşlara katılmadığını iddia etse¹⁴⁸ de Gerd Lüdemann bu iddianın temelsiz olduğunu savunur¹⁴⁹. Kudüs'ün yıkımından sonra şehrin dini düzeni geri dönülmez biçimde bozulmuştur. Dolayısıyla bundan Yahudi-Hıristiyanlar da payını almıştır. Şehrin Romalılar tarafından ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra Kudüs'te bir Yahudi-Hıristiyan topluluğu yeniden oluşmuştur. Ancak, onlar, savaştan önceki üstünlüğünü veya prestijini asla geri alamamıştır. Böylece Hıristiyanlık coğrafî, manevi ve doktriner ağırlık merkezini

¹⁴⁶ Bernheim, *James, The Brother of Jesus*, 257.

¹⁴⁷ Flavius Josephus, *The Works of Josephus: Complete and Unabridged*, çev. William Whiston (Edinburgh: Kregel Publications, 1974), böl. War of Jews 2.14-18.

¹⁴⁸ Eusebius, (*NPNF2-01*) *Eusebius Pamphilus*, böl. Church History 3.5.2; Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 30:2,7.

¹⁴⁹ Ludemann, *Heretics*, 27-29.

kaybetmiştir. Nitekim, Kudüs Cemaati karşısında, Antakya, Roma ve İskenderiye kiliseleri artan bir özerklik ve nüfuz kazanmışlardır.¹⁵⁰

Akabinde, Yahudi-Hıristiyanların, Ferisilerin mirasçıları olan hahamlar tarafından kontrol edilen sinagoglardan Birkat Haminim (kafirlerle karşı kutsama) vasıtasıyla sinagog içerisinde okunan günlük dualarda lanetlenerek kovulmuşlardır¹⁵¹. Bernheim'in anlatımı ile, Yahudi cemaatleri tarafından reddedilen ve 'ana akım kilise' tarafından giderek daha az hoşgörüyle karşılanan Yahudi-Hıristiyanlar, bu nedenle üç ana seçenek arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardır:

- İsa'ya olan inançlarını terk ederek Yahudi olmak
- Musa Şeriatı'na uymayı bırakarak ana akım kiliseye entegre olmak
- ya da şeriatın uygulanmaya devam ettiği ana akım kilisenin çevresinde ayrı topluluklar oluşturmak.

Bernheim'in da dediği gibi, ilk iki seçeneği seçenler iz bırakmadı. Üçüncüyü benimseyenler, bize Ebionitler veya Nasıralılar adı altında tanınır. Netice olarak ise ilkel kilisenin fosilleşmiş¹⁵² kalıntıları tarafından çok geçmeden kafir olarak kabul edildiler.¹⁵³ Hem kiliseden hem de sinagogdan dışlanan Yahudi-Hıristiyanlar artık üçüncü kırılmayı yaşamışlardır.

¹⁵⁰ Bernheim, *James, The Brother of Jesus*, 260.

¹⁵¹ Epiphanius'un bu konudaki tanıklığı şu şekildedir: “Ancak Yahudiler tarafından çok nefret edilirler. Çünkü sadece Yahudi çocukları onlara karşı kin beslemekle kalmaz, halk da sabah, öğle ve akşam olmak üzere günde üç kez ayağa kalkar ve havralarda dua ettikleri zaman üzerlerine lanetler ve beddualar okurlar. Günde üç defa "Allah Nasıralılara lanet etsin" derler.” Bknz. Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 29:9,2.

¹⁵² Tabirler Bernheim'e ait.

¹⁵³ Bernheim, *James, The Brother of Jesus*, 261-262.

Yahudilerin Romalılar'a karşı savaşlarının üçüncüsü (kimine göre ikinci) ve sonuncusu Bar Kokhba (132-135) olmuştur. Bar Kokhba'nın Mesih (önder) olduğu isyandan sonra Roma'dan yine çok ağır bir darbe alan Kudüs, Yahudi-Hıristiyanlara dördüncü ve en büyük kırımını yaşatmıştır. Zira Kudüs artık, Aelia Capitolina adı altında Yahudilere yasaklanmış bir putperest şehir haline gelmiştir¹⁵⁴. Bernheim, birinci yüzyılın son otuz yılına ait hemen hemen tüm Hıristiyan metinlerinin ve ikinci yüzyılın başlarında yazılanların büyük bir bölümünün Yahudi kavram ve düşünce biçimlerinin etkisini gösterdiği yadsımamasına karşın artık Kudüs'deki yerel kilise dahi kendisini Gentile bir topluluğa dönüştürerek Yahudi-Hıristiyan mirasından kopmuştur der. Bernheim, Bar Kokhba isyanı hakkında Kudüs Cemaati'nin için söylediği şu sözler Yahudi-Hıristiyanlığı için ağır olduğu kadar tarihsel bir gerçeğe de işaret etmektedir:

“Yahudi Hristiyanlığı, benim tanımladığım gibi, Yahudi riayeti ve kimliği açısından tanımlanırsa, Kudüs'ün düşüşünden sonra Yahudi-Hıristiyanlığın önemini değerlendirmek çok daha zor hale gelir.¹⁵⁵”

Artık kilise yazarlarının eserlerinde de sapkınlar olarak adlandırılmaya başlanan Yahudi-Hıristiyanlar artık tam anlamıyla Hıristiyanlar tarafından da dışlıyor hale gelmiştir. Onlar için varlıklarını sürdürebilmek adına tek çare Roma İmparatorluğu'nun nüfuz alanı dışındaki bir yere göç etmek olmuştur. Klasik ve ortaçağ tarihi ve İslam'ın kökenleri gibi konularda en çok satan kitaplar yayınlamış bir İngiliz yazar olan Tom Holland'ın aktarımına göre onlar Roma'nın nüfuzundan kaçmak adına çöllere ve uzak diyarlara göç etmişlerdir¹⁵⁶. Zafer Duygu'nun tespitine göre bu tarife en uygun alanlar, Sâsâni toprakları ya da Arabistan gibi çöl koşullarından dolayı büyük devletlerin pek

¹⁵⁴ Menahem Mor, *The Second Jewish Revolt: The Bar Kokhba War, 132-136 CE* (Leiden-Boston: Brill, 2016), 468-486.

¹⁵⁵ Bernheim, *James, The Brother of Jesus*, 260-261.

¹⁵⁶ Holland, *In The Shadow of The Sword*, 227-228.

tenezzül etmediği diyarlar olacaktır¹⁵⁷. Schoeps, Mısır'a, Mezopotamya'ya ve Eski İran sahasına dağılan Ebionitleri elimizdeki veriler ışığında tahlil etmiş ve gittikleri bölgelerde içerisinde eridikleri kimi görüşleri de bize aktarmıştır¹⁵⁸. Yukarıda tanıklığını verdiğimiz gibi Ebionitlerden en son bahseden Kilise babası Epiphanius olmuştur ve o tarihten sonra Yahudi-Hıristiyanlar artık tarihten neredeyse tamamen silinmişlerdir.

Bu akıbet için Schoeps, eğer Yahudi-Hıristiyanlara ilk dönemde kendilerinin tarihten silinip hatta kâfir ilan edilip Pavlus'un müjdesinin galip gelip tüm dünyaya yayılacağını söyleseydik herhalde buna inanamayacaklarını söyler¹⁵⁹. Schoeps, üstelik Ebionitlerin bu tarihten sonra varlıklarını sürdürdüklerini iddia eder. Mesela, Hz. Muhammed'in dönemindeki Hıristiyanların en azından bir bölümünün Ebionit – Monofizit bir karakter taşıdığını söylemektedir¹⁶⁰. Duygu ise bu verinin doğruluğunu kabul etmekle beraber özellikle Ebionit karakterin o dönemki varlıklarına dair detayların ve delillerin net biçimde ortaya çıkmasıyla bu verinin daha da pekişeceğini vurgulamıştır. Ancak, o, elimizdeki verilerin henüz yeterli düzeyde olmadığını da vurgulamaktadır. Duygu'ya göre, bu verilerin ve delillerin artması ile beraber Kur'an'daki kimi ayetler daha iyi anlaşılacak ve Kur'an'ın atıf yaptığı İncil açıklık kazanacaktır¹⁶¹. Duygu'nun ihtiyacına vurgu yaptığı bu delil ve verilerden birine, tezim esnasında rastlamış olduğumu sanmaktayım. Zira, Kadı Abdalcabbar, bu veriyi, rivayet niteliğinde Hz. Muhammed'in peygamberliğini delillendirmek için kullanır. Şöyle ki, Kadı, Hz. Muhammed'in kendisinden önceki ümmetlerden kimileri ile karşılaştığını ve bu kimselerin Mesih (Hz. İsa) hakkında gerçek bilgiye sahip olduklarını, Hz. İsa'nın orijinal yolunun takipçileri

¹⁵⁷ Zafer Duygu, *İslam ve Hıristiyanlık* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 117-118.

¹⁵⁸ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 118-140.

¹⁵⁹ Schoeps, *a.g.e.*, 57.

¹⁶⁰ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 136-137.

¹⁶¹ Duygu, *İslam ve Hıristiyanlık*, 121-122.

olduklarını iddia ediyorlardı¹⁶². Kadı'ya göre Hz. Muhammed eğer yalancı biri olsaydı o kişilerle görüşmezdi. Zira aksi halde, Hz. Muhammed, kendisinden daha köklü olan ve Hz. İsa'nın hak olduğuna inanan bu topluluğun, Hz. İsa hakkındaki sözlerini teyit edebilecek birikime sahip olamayacağını söyler¹⁶³. Kadı'nın bu aktarım şeklinden anlaşılan odur ki, Hz. Muhammed bu insanların iddialarını teyit edebilmiş ve kendi mesajını da anlatmıştır. Aksi takdirde, Kadı'nın bu aktarımı daha farklı yapması, mesela Hz. İsa'nın gerçek takipçileri olduğunu iddia eden bu kimseleri anlatırken, olayı “فد” tekiti (pekiştirmesi) ile anlatması ve Hz. İsa'nın ümmetinden olma iddialarına şerh düşmemesi abes olurdu. Kadı, belli ki Hz. Muhammed'e gelen bu grubun gerçekten Hz. İsa'nın orijinal takipçileri olduğunu düşünmektedir. Belki de gelen bu grup tıpkı Kadı'nın eserindeki diğer kimi alıntılardaki gibi Ebionit karakter taşımaktadır ve belki de Faslı İslam düşünürü Muhammed Âbid el-Câbirî'nin (ö.2010) de dediği gibi¹⁶⁴ şu ayet Hz. Muhammed'in mesajına tanık olan Ebionit bir grup için nazil olmuştur: “De ki: "Kur'an'a ister inanın ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilenlere (Kur'an) okunduğunda, derhal çeneleri üzerine secdeye kapanırlar.”¹⁶⁵

Nitekim, Yahudi Hristiyanların tarihsel akıbetleri yani uğradıkları zulümler, kovuşturmalar ve sürgünler göz önüne alındığında, Yahudi-Hristiyanlar ile örtüşen bir mesajı tam anlamıyla kurumlaşmış olan Yahudilik ve Hristiyanlığa karşı tebliğ etmek bir sahtekarın kalkışması beklenmeyecek kadar tehlikeli bir iş gibi görünmektedir.

¹⁶² Kadı Abdulcabbar'ın Yahudi Hristiyan iktibaslarına ve Hz. Muhammed'in yaşadığı coğrafya Shoeps'in bize aktardığı veriler ışığında göz önüne alındığında bu grubun Yahudi Hristiyan karakter taşıyor olması ihtimali uçuk karşılanmamalıdır.

¹⁶³ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 218-220.

¹⁶⁴ <https://web.archive.org/web/20171106071557/http://www.mokarabat.com/m888.htm>

¹⁶⁵ Kur'an 17:107

Kanaatimce, Kadı'nın Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil saydığı yukarıdaki örneğin getirdiği bir başka sonuç da bu şekildedir.

Sonuç olarak, ben bu tez çalışmasında, Kadı'nın metninin Ebionitlerin izlerinin tamamen silinmediğini ispatladığını savunuyorum. Daha önce bahsi geçen, Şehristani'nin, Saadia Gaon'un ve Tudelalı Benjamin'in tanıklıkları da Kadı Abdulcabbar'ın bu tanıklığını destekler mahiyettedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KADI ABDULCABBAR'IN HRİSTİYANLIK ELEŞTİRİSİNDEKİ EBİONİT KARAKTERE DAİR DEĞERLENDİRMELER

1. Kadı Abdulcabbar'ın Tarihsel Şahsiyetlere Dair Tespit ve Eleştirileri

1.1. İsa-Mesih

Ana akım İncil Metinlerine göre Mesihlik iddiası dünyevi bir iddiadan ziyade göksel krallığa müteallik bir mevzudur. Ancak bunun tam tersini Yahudi kutsal metinlerinde dünyevi biçimde görmekteyiz: “Sonra Samuel yağ kabını alıp yağı Saul'un başına döktü. Onu öpüp şöyle dedi: “RAB seni kendi halkına önder olarak meshetti.”¹⁶⁶ Buradan da anlıyoruz ki Mesih kelimesi, Yahudiler arasında uhrevi bir anlamdan ziyade dünyevi bir unvan olarak kullanılmaktadır. Hatta bu dünyevi anlam apokrif bir literatürle, esas adı ile Pseudo Clementine Literatürü ile de desteklenmektedir. Bu metne göre Petrus İranlıların hükümdarlarına Arsakes, Mısırlıların Firavun, Romalıların Sezar, Yahudilerin de Mesih dediğini aktarır.¹⁶⁷ Zafer Duygu tam bu hususta, bu bilgileri de aktararak, İsa'nın yaşamı esnasında takipçilerinin onu dünyevi anlamda Mesih olarak gördüğünü, İsa'yı sadece bir peygamber ya da bir rabbi olarak görenlerin olduğuna dair pek bir kanıt olmadığını ileri sürer.¹⁶⁸ Bu iddia kanaatimce yerindedir zira İsa'nın Mesihliğini kabul etmeyen gelenekler ciddi anlamda azınlıktır. Ama, benim buradaki aktaracağım veriyi ilginç kılan husus tam da budur. Nitekim, Kadı, Mesihlik unvanını hem dünyevi olarak anlar ve aktarır hem de İsa'nın bu unvandan rahatsız olduğunu ve Mesih olduğunu iddia etmediğini söyler.

¹⁶⁶ 1. Samuel 10:1

¹⁶⁷ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, 179.

¹⁶⁸ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 197.

Kadı Abdulcabbar'ın bu iki iddiasını irdeleyecek olursak, evvela, Kadı'nın metninde, İsa'nın Mesih olması ana akım kilise anlayışından farklı olduğu görünmektedir. Ana akım Hristiyanlıkta, Mesihlik göksel bir şefaatchiliği, yani bir kurtuluşun öncüsü olmayı temsil eder. Kadı'nın Ebionit karakterli meçhul kaynağında ise, bu kavramı ana akım Hristiyanlığın aksine, dünyevi bir krallık olarak anlaşıldığı görülmektedir. Kadı, bu husustaki iddialarını ise, ilginç biçimde, kendi dönemindeki Yahudi bir gruba atfetmektedir¹⁶⁹. Bu Kadı'nın meçhul kaynağın Ebionit karakter taşıdığı tezini oldukça güçlendirmektedir.

Tekrar, Kadı'nın metnini analiz etmeye koyulursak, evvela kanonik pasajda “Mesih” olarak tabir edilen kelimenin, Kadı'nın metninde, kral anlamındaki “Melik” kelimesine dönüşmüş olması dikkat çekmektedir. Kadı'nın yaptığı alıntı şöyledir:

Ona hakaret etmek için bu şekilde sokaklarda dolaştırdılar. Bu sırada arkasından ensesine tokat atıyorlar ve yüz yüze geldikleri zaman alay ederek, “Ey İsrâiloğullarının **meliki!** Sana, bunu kim yaptı?” diyorlardı.¹⁷⁰

Kanonik Matta İncili'nde ise pasajın izdüşümü şu şekildedir: “Bunun üzerine İsa'nın yüzüne tükürüp O'nu yumrukladılar. Bazıları da O'nu tokatlayıp, “Ey **Mesih**, peygamberliğini göster bakalım, sana vuran kim?” dediler.”¹⁷¹

Ne var ki, temel farklılık bundan da ibaret değildir. Kadı'nın metninde, bu tanımın daha ötesinde ana akım Hristiyan teolojisine taban tabana zıt ikinci bir iddia daha vardır. Kanonik İncillere göre İsa'nın Mesihliği bir iman, bir akaid konusu iken, Kadı'nın alıntılardığı alternatif geleneğe göre ise İsa, bizatihi kendisi Mesih unvanını kabul

¹⁶⁹ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 282. Bu atıf, Kadı'nın Ebionit bir grupla temas kurduğu varsayımını kanıtlar niteliktedir.

¹⁷⁰ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 244.

¹⁷¹ Matta 26:67-68

etmemektedir. Hatta bilakis, o, böyle bir unvanla anılmaktan imtina etmektedir. Kadı'nın konu ile ilgili aktardığı pasaj şu şekildedir:

Hıristiyanlar İncil'lerinde yazmaktadırlar ki İsa arkadaşlarına, "İnsanlar benim hakkımda ne diyorlar?" diye sordu. Onlar da şöyle cevap verdiler: "Bazıları, senin İlyas, bazıları da vaftizci Yahya olduğunu söylüyorlar." İsa onlara dedi ki: Sizler, benim arkadaşlarımsınız. Siz, benim hakkımda ne düşünüyorsunuz? Size göre ben kimim?" Arkadaşları, "Bize göre sen Mesih'sin." dediler. Bunun üzerine İsa, "Böyle söylemeyin." dedi. Bu yahudi grup, "Görmez misiniz ki o, kendisine Mesih demelerini onlara yasakladı. Geriye bundan başka açıklanacak ne kaldı?" demiştir.¹⁷²

Ancak, mesela bu pasajın izdüşümü için Matta İncili'ne göz attığımızda durum daha da farklı bir hal almaktadır:

İsa, Filipus Sezariyesi bölgesine geldiğinde öğrencilerine şunu sordu: "Halk, İnsanoğlu'nun kim olduğunu söylüyor?" Öğrencileri şu karşılığı verdiler: "Kimi Vaftizci Yahya, kimi İlyas, kimi de Yeremya ya da peygamberlerden biridir diyor." İsa onlara, "Siz ne dersiniz" dedi, "Sizce ben kimim?" Simun Petrus, "Sen, yaşayan Tanrı'nın Oğlu Mesih'sin" yanıtını verdi. İsa ona, "Ne mutlu sana, Yunus oğlu Simun!" dedi. "Bu sırrı sana açan insan değil, göklerdeki Babam'dır. Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım. Ölüler diyarının kapıları ona karşı direnemeyecek. Göklerin Egemenliği'nin anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak; yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak." Bu sözlerden sonra İsa, kendisinin Mesih olduğunu kimseye söylememeleri için öğrencilerini uyardı.¹⁷³

Nitekim iki pasajın mukayesesini yaptığımızda, Mesihliğin "dillendirilmemesi" hususu hariç, bağlam köklü biçimde değişmemektedir. Kadı'nın metnindeki İsa'nın "böyle

¹⁷² Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 282.

¹⁷³ Matta, 16:13-20. Karşılaştırma için ayrıca bakınız: Markos, 8:27-30; Luka, 9:18-21.

(Mesih) demeyin/bunu demeyin” nehyi, yasaklaması, Kanonik İncillerde İsa’nın Mesihliğini tasdik etmesinin akabinde Mesihlik sırrını kimseye demeyin şeklindeki bir ketumluğa dönüşmüştür. Burada, bağlam mesajı son kertede köklü biçimde değiştirmiştir. Kadı’nın beslendiği kaynak ise, Mesih unvanını, İsa için açıkça reddetmektedir. Enteresandır ki, Kadı’nın aktardığı İsa’nın Mesihlik iddiasının reddi, alternatif İncil geleneklerinden Yahuda İncili tarafından da şu pasajlarda da tasdiklenmektedir:

Babam beni sıkı bir Tevrat eğitiminde yetiştirdi ve ben de onun düşündüğü gibi düşünüyordum, yani Nasıralı İsa bir peygamber ve gerçek bir İsrail oğluydu, ama çoktan beri beklenen Mesih değildi.¹⁷⁴

Bilhassa şu pasajlar, Kadı’nın metni ile ciddi bir paralellik arz etmektedir:

Acı çekenlere ümit ve sağlık getiren bu adam, beklenen Mesih olabilir mi idi? Uzun zamandan beri beklenen, Davut tahtının yenileyicisi, Kudüs’e seyahatte refakat etmeleri gereken, seçilmiş kişi bu adam mı idi acaba? İsa bu konu üzerine konuşulanları duyunca, kendisinin Mesih olduğu hakkındaki konuşmaları yasakladı.¹⁷⁵

İsa şakirtlerine, Nasıralı İsa’nın beklenen Mesih olduğu kanaatini ve tartışmaları dikkate almamalarını tembihledi.¹⁷⁶

Ne var ki, Mesih unvanının dünyeviliği iddiası ve göksel bir krallığın kurtarıcısı (şefaathçisi) olan Mesih ret anlayışı Kadı’da makes bulmaktadır. Zafer Duygu, İsa’yı Mesih olarak kabul etmeme ve onu, sadece bir peygamber ve rabbi olarak görme anlayışını nadirattan olarak tanımlar. Ancak bu anlayış, Kadı’da makes bulmuştur. Öte taraftan, Kadı bu anlatımı, ana akım kilise nazarında, yine nadirattan ya da azınlıktan

¹⁷⁴ Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, 36.

¹⁷⁵ Sarıkçıoğlu, a.g.e., 44.

¹⁷⁶ Sarıkçıoğlu, a.g.e., 48.

olarak sayılabilecek bir grupta ortak paydada buluşmaktadır. O grup, Ebionitlerdir. Zira, Scheops'e göre Ebionitlerin İsa'sının da İsrail'de bir krallık iddiası olamamış ve bunu reddetmiştir. Ona göre, Davud tahtının yeniden ikame edilmesi fikrinin Ebionitler ile alakası olamamakla beraber 70 ve 135 olayları ile de Mesih'in siyasi hükümdarlığı umudu tarihte yitip gitmiştir.¹⁷⁷

Nitekim, Kadı'nın aktardığı alternatif gelenek bir kez daha Kanonik İnciller ile esaslı biçimde ters düşmektedir. Hatta, Kadı'nın anlatısı, elimizdeki Apokrif Yahuda İncili'nin birçok pasajı ile paralellik arz etmektedir. Ancak bu benzerlik asla bir özdeşi seviyesinde değildir. Daha çok verilen mesajda birlik söz konusudur. Mesajda birlik konusunda, bu derece eşine ender rastlanan bir görüşü, Ebionitlerin de savunuyor olması, Kadı'nın metnini Mesihlik kavramı özelinde Ebionit karakterli yapmaktadır.

1.2. Tarsuslu Pavlus

Kadı metninde, Pavlus'un rolünü de gündeme getirir zira ona göre, Pavlus, Yahudiler için başka Romalılar için başka konuşmuştur. Mesela ona göre Romalılar ile beraberken “Tevrât, insanları tahrik eden bir kitaptır. İnsanlar, Tevrât'ın hükümlerinden kurtuldukları zaman, Allah'ın iyiliği kemâle ermiş ve fazlı tamamlanmış olur.”¹⁷⁸ derken Yahudiler ile beraberken “Tevrât, kendisiyle amel eden kimse için güzel bir yoldur.”¹⁷⁹ demiştir.¹⁸⁰ Musa Şeriatı üzerinden Pavlus'un ikircikli tavrını vurgulayan Kadı, Pavlus hakkında genel kabullerin dışında birçok rivayeti bize aktaracaktır.

Musa Şeriatı hususunda, Kanonik İncil külliyyatında İsa'nın ve takipçilerinin neyi tebliğ ettikleri hususunda kısa ve öz bilgilere sahip olabiliyoruz. Mesela Elçilerin İşleri

¹⁷⁷ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 87.

¹⁷⁸ Krş. Romalılar, 10:4; Efesliler, 2:15

¹⁷⁹ Bkz. 1. Timoteos, 1:8; krş. Romalılar, 10:5; Galatyalılar, 3:12

¹⁸⁰ Abdülcebbâr, *Tesbittü Delailü'n-Nübüvve*, 300.

kitabında Elçilerin yaptıkları işlerin detaylarına tam manasıyla haiz olamamaktayız. Şu pasajları incelersek:

Perge'de Tanrı sözünü bildirdikten sonra Antalya'ya gittiler. Oradan gemiyle, artık tamamlamış bulundukları görev için Tanrı'nın lütfuna emanet edildikleri yer olan Antakya'ya döndüler. Oraya vardıklarında inanlılar topluluğunu bir araya getirip Tanrı'nın kendileri aracılığıyla neler yaptığını, öteki uluslara iman kapısını nasıl açtığını anlattılar. Oradaki öğrencilerin yanında uzun bir süre kaldılar.¹⁸¹

Böylece kilise tarafından gönderilenler, öteki uluslardan olanların Tanrı'ya nasıl döndüğünü anlata anlata Fenike ve Samiriye bölgelerinden geçerek bütün kardeşlere büyük sevinç verdiler. Yeruşalim'e geldiklerinde inanlılar topluluğu, elçiler ve ihtiyarlarca iyi karşılandılar. Tanrı'nın kendileri aracılığıyla yapmış olduğu her şeyi anlattılar.¹⁸²

Elçilerin İşleri kitabından alıntıladığım bu iki pasajda elçilerin tamamlamış oldukları görevin mahiyeti ve Tanrı'nın kendileri aracılığıyla yaptığı “her şey”, hakkındaki bilğimiz çok sınırlıdır. Bu konu ile detayların neler olduğunu merak ederken bu müphem genellemeyi Kadı'nın alternatif geleneği bize çeşitli detaylarla beraber ciddi bir paralellikte sunar:

“Onların, Kitâbu Efrâksis [Elçilerin İşleri] olarak bilinen kitaplarında şöyle geçmektedir: “Bir grup Hristiyan Beytu'l- Makdis'ten çıkarak Antakya'ya ve Şâm'ın başka yerlerine geldiler. İnsanları, Tevrât'ın yoluna, Tevrât ehli olmayanların kestikleri hayvanların haram olduğuna, sünnet olmaya, Cumartesi gününü ikâme etmeye, domuzun haramlığına ve Tevrât'ın haram kıldığı başka şeyleri işlemeye davet ettiler.” Fakat bu, o milletlere zor geldi ve onu ağır buldular. Bunun üzerine Hristiyanlar Beytu'l-Makdis'te toplandılar ve bunları o milletlere kabul ettirme ve onları buyrukları altına alma hususunda istişarede bulundular. Sonunda, o milletlerle içli dışlı olmak, onlara serbestlik tanımak, onların arzularına cevap

¹⁸¹ Elçilerin İşleri, 14:25-28

¹⁸² Elçilerin İşleri, 15:3-4

vermek, onlara muhalefet etmeyi terk etmek, onlara karışmak, kestiklerini yemek, onların ahlâkî ilkelerine göre hareket etmek ve yaptıkları şeyleri doğru bulmak gerektiği hususunda görüş birliğine vardılar ve bu hususta bir kitap meydana getirdiler.”¹⁸³

Kadı'nın beslendiği alternatif gelenekteki Elçilerin İşleri kitabında, elçilerin yaptığı işler detaylı biçimde karşımızda durmaktadır. Bu işlerin tamamı Musa Şeriatının gerekliliklerinden oluşmaktadır ve havariler açıkça Musa Şeriatı'nı tebliğ etmektedirler. Kadı'nın alternatif geleneğinde Musa Şeriatı tebliği ana mesajken ana akım kanonik gelenekte bu türden detaylar metne alınmaya layık görülmemiştir ya da örtbas edilmiştir. Hatta öyle ki, “Sanmayın ki, ben şeriatı yahut peygamberleri yıkmaya geldim; ben yıkmaya değil, fakat tamam etmeye geldim.”¹⁸⁴ pasajı Musa Şeriatının devam ettiğine dair bir anlam taşıdığı için, Ebionitler tarafından Musa Şeriatı devam etmektedir. Ne var ki, bu imâ nedeni ile Ebionitlerin sıkı muhalifi Marcion tarafından bu pasajın Hz. İsa'ya nispetinin mümkün olmadığını dolayısı ile apaçık bir yalan olduğu söylenmiştir.¹⁸⁵ Bahsi geçen pasajın Musa Yasasını tasdik ettiği böylelikle Musa Yasasına muarız olan Marcion tarafından da teyit edilmiştir.

Musa Yasası hususunda Ebionitler sözlü gelenek olmaksızın yalnızca Musa'nın Yazılı Yasasını izlemenin gerekliliğine inandıklarını görmekteyiz.¹⁸⁶ Ama Epiphanius'un tanıklığını hatırlayacak olursak, Ebionitler Tora'yı (Pentateuch) tamamen kabul etmemektedirler¹⁸⁷. Hatta Pseudo Clementine Literatürü'ne göre Tora'daki müşebbiheye

¹⁸³ Abdülcebbar, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 298.

¹⁸⁴ Matta 5:17

¹⁸⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 257.

¹⁸⁶ Kaufmann, “Ebionites”.

¹⁸⁷ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, c. 63, böl. 30:18,7.

çalan pasajlar onlara göre bir tahrifin mahsulüdür¹⁸⁸. Hatta bu yüzden onlar, İsa'yı Musa yasasının reformcusu olarak görürler.¹⁸⁹ Schoeps bu durumu vurgularken Ebionitlerin en büyük başarısının Eski Ahit karşısında verdikleri mücadele olduğunu söyler üstelik bu hususta Ebionitlerin eline ne 2. yüzyıldaki kiliselerin ne de en azılı muarızlarından Marcion'un su dökemeyeceğini söyler. Tabi onların verdikleri çaba tahriften arındırma saiki taşımaktadır.¹⁹⁰ Schoeps bu hususta kendini delillendirirken Clementine Literatürü'nden (Homilies 3:52) oldukça kayda değer bir örnek seçer, pasaj şöyledir:

Öyleyse, gök ve yer durdukça, kurbanlar, krallıklar ve kadın peygamberliği ve benzeri, Tanrı'nın buyrukları olmadığı için aramızdan ayrıldı; bu nedenle, "Göksel Baba'nın dikmediği her bitkinin kökü kazınacaktır"¹⁹¹ diyor...¹⁹²

Ebionitler açısından bu derece mühim olan Musa Şeriatı ise Pavlus teolojisinde İsa'ya iman ile beraber işlevsiz kılınan bir hüviyete bürünmektedir. Bu hususta, Kadı, Musa Şeriatı'nın İsa'nın mesajındaki ehemmiyetinden bu denli bahsettikten hemen sonra Pavlus'un "İnsanları ne zamana kadar yahudileştirmeye çalışacaksınız?"¹⁹³ dediğini aktarır ve İsa'nın mesajının tam aksi kutbuna Pavlus'u konumlandırır.¹⁹⁴ Kadı'nın Pavlus'u bilhassa Musa Şeriatı vesilesi ile eleştiriyor ve kabul edilmez görüyor olması

¹⁸⁸ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, böl. Homilies 2:38.1; 45-52; 18:19-20.

¹⁸⁹ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 74.

¹⁹⁰ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 76.

¹⁹¹ Matta 15:13

¹⁹² Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, 427. Homilies 3:52 pasajının Schoeps tarafından detaylı şerhi için: Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 77.

¹⁹³ Kadı anlaşılan anladığı şekliyle şifahi bir aktarım yapmıştır. Tam pasaj için bkz. Galatyalılar 2:14

¹⁹⁴ Abdülcebbâr, *Tesbittü Delailü'n-Nübüvve*, 298.

Ebionit karakter ile birebir örtüşmektedir.¹⁹⁵ Zira, Ebionitlerin Musa Şeriatı ve bu şeriatla amel etme vurgusu çok yüksektir. Zira, Ebionitler, kurtuluşun iyi amelle geleceğini savunurlar. Örneğin, Amerikalı bir İncil bilgini, tarihçi ve arkeolog R. Eisenman’a göre Yeni Ahit kanonu içerisinde Yakup’a nispet edilen ancak yazarı bilinmeyen Yakup Mektubu, Pavlus teolojisinin karşısında yer alır.¹⁹⁶ Yakup’un ise tarihte Ebionitler tarafından bir lider figür olarak kabul edildiği bilinmektedir.¹⁹⁷ Yakup’a nispet edilen bu müellifi meçhul mektupta Yakup, Pavlus’a karşı:

1. 2:8-13 pasajları arasında Musa Şeriatının ehemmiyetinden, örnek olarak cinayetin ya da insanlar arasında ayırım yapmanın Musa Şeriatına karşı bir suç olduğunu söyleyerek bize Yasa vurgusu yapar. Oysa Pavlus, “Oysa her iman edenin aklanması için Mesih, Kutsal Yasa’nın sonudur.”¹⁹⁸ diyerek Mesih imanını, Yasa tatbikatının hatta Yasa’nın önüne koymuştur.
2. 2:14-26 pasajlarında özetle Yakup Mektubu bize eylem, tatbik olmadan imanın yararsız olduğunu, imanın tek başına sözden ibaret olduğunu söyler. İmanın insanı harekete geçiren bir muharrik olması gerektiğini telkin eder. Bu hususiyeti itibarı ile de Pavlus’un sunduğu kurtuluş doktrini ile Yakup Mektupları arasında ciddi bir tezatlık ortaya çıkmaktadır.
3. Yakup’un iman görüşü Hristiyanlık öğretisinin temel mesajı olan çarmıhta gelen kefaretle ölüm, bir başka deyişle kurtuluş doktrinini, temelinden sarsmıştır. Rastlantı olmasa gerek ki Yakup mektubunun

¹⁹⁵ Frank Leslie Cross - Elizabeth A. Livingstone (ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (New York: Oxford University Press, 2005), 526.

¹⁹⁶ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 453.

¹⁹⁷ Maccoby, *The Mythmaker*, 172.

¹⁹⁸ Romalılar 10:4

genelinde bu kurtuluş doktrinine bir ima dahi yoktur. Bu durum Martin Luther'in de dikkatini çekmiştir:

Tek kelimeyle Aziz Yuhanna İncili ve ilk risalesi, Aziz Pavlus'un özellikle Romalılar, Galatyalılar ve Efesliler ve Aziz Petrus'un ilk risalesi, size Mesih'i gösteren ve sizin için gerekli ve kurtuluş olan her şeyi öğreten kitaplardır. Bil ki, başka bir kitap veya doktrin görmemiş veya duymamış olsanız bile. Bu nedenle Aziz Yakup'un mektubu, diğerlerine kıyasla gerçekten de samandan bir mektuptur, çünkü onun hakkında müjdenin doğasından hiçbir şey yoktur.¹⁹⁹

Yakup'a nispeti kesin olmayan ancak Yakup adı ile anılan kanonik bir metinde dahi, Ebionitlerin lider saydığı Yakup figürü ile uyuşmakta hatta Pavlus'un karşısında yer almaktadır. Bu husus daha kanonik metinde böyle iken Pseudo Clementine Literatürü'nde tam anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Scheops'e göre²⁰⁰ Petrus'un şu serzenişinde ucu Pavlus'a dokunan bir tazir vardır:

Petrus cevap verdi: "Ey Simun, şeriatı üstatların talimatıyla okumayan, fakat kendilerini muallim sananlar ve Efendi'den öğrenenlere (havarilere) onun (Efendi'nin) açıklamadığı şeriatı anlayabildiklerini zannedenler, Allah'a karşı böyle saçma sapan şeyler düşünürler."²⁰¹

İddiaya göre burada sorulan bir soruya cevap verilirken laf arasında yapılan İsa'dan bizzat şeriat dersi almayan ancak bizzat bu dersi alanlara karşın onların bilmediği şeyleri söyleyen ve bir tedristen geçmemesine karşın kendini öğretmen ilan eden kişi Pavlus'tur.

¹⁹⁹ Martin Luther, *Luther's Works: Word and Sacrament I*, ed. E.T. Backmann (Philadelphia: Muhlenberg Press, 1960), 35/362.

²⁰⁰ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 55.

²⁰¹ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, 179-180.

Petrus, kaya parçası ve taş anlamına gelir. İsa Matta İncili'ne göre “Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım. Ölüler diyarının kapıları ona karşı direnemeyecek.”²⁰² denirken, İsa'nın kayadan kastı yine Petrus'tur ve kilisem olarak çevrilen kelime ἐκκλησία (ekklēsian)'dır ve bu kelime cemaat anlamına gelir. Buradan çıkarılacak sonuç şudur ki, Pavlus'a muhalefet eden kişi alelade biri değildir. Bir havari ve Kanonik Matta İncili'nin tasdiki ile de İsa'nın, cemaatini üzerine temellendirmek istediği sağlam kayadır. İsa tarafından bu denli bir övgüye mazhar olan Petrus, Yakup'a yazdığı mektupta, üstü kapalı olarak bir “düşmandan” bahseder:

“Çünkü Yahudi olmayanlardan bazıları, düşmanım olan adamın bazı kanunsuz ve önemsiz vaazlarına kendilerini bağlayarak şeriî vaazımı reddettiler. Ve bu şeyleri, ben daha hayattayken, şeriatın feshi için; sanki ben de böyle bir kanaatteymişim gibi, sözlerimi çeşitli yorumlarla değiştirmeye çalıştılar. Ama, rahat bir şekilde [diyebilirim ki] böyle bir beyanda bulunmadım. Bundan Allah'a sığınırım.”²⁰³

Metinden de anlıyoruz ki, Petrus Şeriat'ın Pavlus'un söylediği gibi²⁰⁴ kaldırıldığı kanaatinde değildir. Üstelik Petrus, şeriatsız vaazları ve şeriatın ilgasını savunmayı düşmanının alameti olarak sunmaktadır. Scheops, Petrus'un bu duruma karşı kimi tedbirler aldığını mesela Yakup'tan tasdikli bir belge getirmediği kimsenin öğretmenliğine itimat edilmemesi gerektiğini söylediğini yine Pseudo Clementine Literatürü'nden bize aktarmaktadır.²⁰⁵ Bu veriler, bize Pavlus'un, havari cemaati

²⁰² Matta 16:18

²⁰³ Schaff, a.g.e., 365.

²⁰⁴ Romalılar 10:4

²⁰⁵ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 56.

içerisinde kabul görmese de belli Yahudi olmayan zümreler tarafından kabul görebildiğini göstermektedir.

Tam da bu noktada, Kadı'nın anlatımı ile anlıyoruz ki, bu temkinli ve kötü bakış sadece havari cemaatine değil, Yahudi cemaatine hatta Roma bürokratlarında bile makes bulabilmektedir. Zira, Kadı'nın anlatımına göre Pavlus meşhur Şam Vizyonu'nu yaşadktan sonra bunu Yahudilere anlatmış ve onların tahkir ve istihzalarına maruz kalmıştır. Şam Vizyonu'nu abes bulan Yahudi cemaati Pavlus'u Romalı Vali'nin huzuruna çıkarır ve onu tanıyıp tanımadığını sorar. Vali de, “Evet, onu kötülüğüyle tanıyorum. O, insanlara iftira etmek üzere bize gelirdi” der.²⁰⁶ Bu anlatı Elçilerin İşleri kitabında şu şekilde geçmektedir: “Biz şunu anladık ki, bu adam dünyanın her yanında bütün Yahudiler arasında kargaşalık çıkaran bir fesatçı ve Nasrani tarikatının elebaşlarından biridir.”²⁰⁷

Kadı'nın aktarımında, Pavlus'un emellerini gerçekleştirmek için egemen siyasete başvurduğu iddiası, Kanonik metinden azade biçimde, Kadı'nın metninde göze çarpmaktadır. Rivayetin devamında ise Pavlus'un Şam Vizyonu iddiasından dolayı cezaya çarptırılmak üzere iken Roma vatandaşlığı nedeniyle bu cezadan kurtulduğu ancak vatandaşlığının teyidi için Konstantiniyye'ye gönderildiği aktarılmaktadır.²⁰⁸ Rivayet silsilesinin bu noktasından itibaren, artık İncil kanonundan mukayese imkânımız kalmamaktadır. Zira, Kadı buradan itibaren nevi şahsına münhasır alternatif bir gelenekten hikâyeyi devam ettirmektedir. Pavlus'un Konstantiniyye'ye gittiği zamanki faaliyetleri ile ilgili detaylar aktaran Kadı'nın Pavlus'u Romalılara yaranmak için domuz etinin haram olmadığını, sünnet uygulamasının vacip olmadığını, kitap ehli olmayanların

²⁰⁶ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 312.

²⁰⁷ Elçilerin İşleri 24: 5

²⁰⁸ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 314.

da kestiklerinin yenilebileceği hususunda söyledikleri ile ikiyüzlü davranmak ile itham eder²⁰⁹. Pavlus'un Romalıları Yahudilere karşı kışkırtmaları Titus üzerinde dahi etkili olduğunu söyleyen Kadı, Titus'un bu kışkırtmalar neticesinde Yahudilere savaş açtığını ve bu seferden bol ganimetlerle döndüğünü söyler. Dolayısıyla da Pavlus'un bu ganimetlerle beraber gelen refah artışı nedeni ile Romalılar nezdinde itibarının da arttığını söyler.²¹⁰ Kadı'nın Pavlus'un Titus'a destek verdiği iddiası, alelade bir iddia değildir. Hristiyan teolojisini derinden sarsacak bir tarihi iddiadır. Zira, Yahudi tarihçi Josephus, eserinde "Saulus" adında birinden bahsetmektedir. Öyle ki, bu "Saulus", 66 yılında, yani Romalılar Kudüs üzerinde sefer düzenlediklerinde, Roma'ya destek vermekte ve Roma orduları arasında arabuluculuk yapmaktadır. Bu aynı eserde Saulus'un çeşitli zulümlerinden de bahsedilmektedir. Mesela, Saulus, bu anlatılara göre kendisinden alt statüdeki insanları sömürüp soyan bir zalimdir. Bu yüzden Josephus'un bahsettiği, Romalılarla iş birliği halinde olan ve insanları sömüren "Saulus" kimliği, bu konudaki araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Çokça atıfta bulunduğum, Zafer Duygu ve Robert H. Eisenman gibi nice araştırmacılar bu "Saulus" adlı kişinin, kesinkes bilinmemekle beraber, Yeni Ahit kanonundan bildiğimiz Pavlus olduğunu iddia ve ima etmişlerdir.²¹¹ Bu araştırmacıların kendine has delilleri bulunmaktadır. Ne var ki, bu araştırmacıların delillerine, yukarıdaki aktarımdan görüldüğü üzere, bir teyit de Kadı Abdulcabbar'ın metninden ve onun Ebionit karakterli alternatif geleneğinden gelmiş bulunmaktadır. Zira, Kadı'nın da aktardığı rivayete göre Pavlus gerçekten de bir Roma işbirlikçisi ve Yahudi-Roma savaşlarının Roma lehinde destekçisidir. Sonuç olarak, bu

²⁰⁹ Abdülcebbâr, a.g.e., 314.

²¹⁰ Abdülcebbâr, a.g.e., 316.

²¹¹ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 314, 523; Robert H. Eisenman, *James the Brother of Jesus: The Key to Unlocking the Secrets of Early Christianity and the Dead Sea Scrolls* (New York: Penguin Books, 1998), böl. 16.

tez çalışmam böylelikle, teolojik sonuç doğuran bir tarihsel tartışmaya daha ışık tutmuş olmaktadır.

Kadı'nın diğer rivayetlerine dönersek, Pavlus'un ölümü ile ilgili de bilgi veren Kadı, onun itibarının artmış olması Roma krallarından biri olan Neron'un da dikkatini çektiğini aktarır. Bu yüzden de Pavlus'u tahkik eden Neron'un, onun bir sahtekâr olduğuna kanaat getirdiğini rivayet eder. Rivayetine göre Kral, Pavlus'u sınamak için huzuruna çağırır ve ona sünnet olmanın hükmünü sorar. Pavlus ise sünnet olmayı ve sünnet olanları kötöleyince bunun üzerine kral, Mesîh'in sünneti emredip etmediğini, kendisinin sünnetli olup olmadığını ve aynı şekilde havâriyelerinin de sünnetli olup olmadığını sorar. Pavlus, bu soruya olumlu cevap verip kendisinin de sünnetli olduğu ortaya çıkmasının yanı sıra Pavlus'un fil hastalığını iyileştirdiği kehanetini yaymasına karşın ayağındaki fil hastalığı da herkesçe aşikâr olunca yine rivayete göre Neron'un emri üzerine Pavlus'a dayak atılır, sakalı tıraş edilir ve çarmıha gerilme emri de çıkmıştır. Pavlus ise onlara şöyle der: “Beni, Rabbimiz Mesîh'in çarmıha gerildiği gibi uzunlamasına çarmıha germeyiniz. Beni, enlemesine çarmıha geriniz.”²¹² Tüm bu rivayetler bizim sadece Kadı'dan edinebildiğimiz hikayeler kategorisindedir ve tahkike muhtaçtır. Zira Pavlus'un Roma'da ne yaptığı ve nasıl öldüğü hususunda bilgimiz bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Kadı'nın anlatımlarını teyit edemesek de Kadı'nın metinlerinde Pavlus'a olan düşmanlık, Ebionitlerin, Pavlus'a düşmanlık ederken taşıdıkları hassasiyetleri ile birebir örtüşmektedir.

²¹² Abdülcebbâr, *Tesbittü Delailü'n-Nübüvve*, 318.

2. Kadı Abdülcabbar'ın Hristiyan Teolojisine Dair Tespit ve Eleştirileri

2.1. Çarmih Meselesi

Yahudiler ve Hristiyanlara karşı Müslümanların polemik konusu olan ana başlıklardan biri de İsa'nın çarmıha gerilme meselesidir. Kadı, Yahudi ve Hristiyanlar çarmih meselesini bildiklerini, hatta tanık olduklarını kuşaktan kuşağa tevatür yolu ile de zaten bir oybirliğinin oluştuğunu iddia ettiklerini aktarmaktadır. Kadı'nın metninde, Hz. Muhammed'in ise, Yahudi ve Hristiyanlar tarafından tabiri caizse pişmiş aş su kattığının iddia edildiği aktarılmaktadır. Bu aktarımlarda, Yahudilerin ve Hristiyanların nazarında, Hz. Muhammed'in, Yahudilerin ve Hristiyanların üzerinde ittifak ettiği meseleleri göz göre göre reddetmesinin, abes bulunduğu görülmektedir. Kadı ise bu itirazı Hz. Muhammed'in nübüvvetine delil sayar. Zira ona göre, şayet Hz. Muhammed bir sahtekâr olsaydı böylesine kabul görmüş bir görüşe zıt fikir belirtmek yerine bilakis kabul görecektir görüşler belirtmesinin daha makul olduğunu söyler. Çünkü yine ona göre, bu denli kabul görmüş köklü bir fikre taban tabana zıt fikir beyan etmek toplumdaki itibarını düşürmekle beraber kendi takipçilerinin de peşini bırakmasına neden olabilirdi. Doğal olarak, peygamberlik hususunda böylesi kaybolan bir güvenin neticesinin ölümle sonuçlanacağını herkes tahmin edebilir. Kaldı ki, ona göre bu bir sahtekarın kârlı çıkacağı bir iş değildir.²¹³

Hz. Muhammed'in nübüvveti için söyledikleri bir yana Kadı buradan itibaren çarmih anlatısı hususunda Hz. İsa yerine başka birinin asıldığını söyler ve İslam mesajının bunu teyit ettiğini vurgular. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Kadı, Kur'an'ın anlatısını da teyit edecek mahiyetteki bu anlatıyı Müslüman bir müellif ya da kendi anlatısı ile değil; bilakis, "Yahudi bir fırka" üzerinden bize aktarmaktadır²¹⁴. O,

²¹³ Abdülcebbâr, a.g.e., 246.

²¹⁴ Abdülcebbâr, *Tesbittü Delailü'n-Nübüvve*, 248.

Anlatacağı rivayetlerle de bunu destekleyecektir, ancak tıpkı çarmıh meselesinde olduğu gibi Yahuda İskaryot hususunda da Kadı, bu “Yahudi fırka” vasıtasıyla oldukça sıra dışı bir rivayeti önümüze sunmaktadır. Kadı’nın kaynağını henüz bilmediğimiz anlatısına göre, gözü dönmüş bir Yahudi grubu, Roma Kralı Filatus’un arkadaşı Herod’a gidip çocuklarını ifsat eden kişiye kendi kanunlarını tatbik etmek için izin isterler ve Herod izin vermekle beraber onlara askeri destekte de bulunur. Ancak anlatıya göre ne gözü dönmüş Yahudi grup ne de muhafızlar Mesih’i tam olarak tanımazlar ve bir şekilde İsa’yı bulacaklarını düşünürken yolda karşılarına Yahuda (İskaryot) çıkar. Yahuda ise 30 dirhem mukabilinde İsa’yı onlara teslim edeceğine dair söz verir.²¹⁵ Yahuda, yanındaki kalabalık ile Beyt’ül Makdis’e vardığında kalabalıktan bir adam ile musafaha yapar; akabinde ise adamı başından öper, daha sonra o adam Romalı muhafızlar tarafından tutuklanır. Birtakım soruşturmaların neticesinde geceleyin hapse atılan mağdur adam Yahudilerin kralı Mesih olduğu yönündeki ithamları reddetmiştir.²¹⁶ Sabahleyin onu hapisten teslim alan Yahudi grup ise ona türlü işkenceler etmiş, nihayetinde onu çarmıha germiş hatta hemen ölsün diye de mızraklamıştır. Kadı anlatısında çarmıha gerilen kişinin ölene dek “Ey İlâhım! Beni niçin yardımsız bıraktın? Beni niçin terk ettin?” şeklinde bağırdığını da söyler. Ancak, bu anlatımda dikkate şayan nokta odur ki, Yahuda İskaryot’un bu manzara ile karşılaştığında, aldığı 30 dirhemi Yahudi grubun yüzüne atıp suçsuz birini öldürdükleri için onlara hakaretler savurmuş ve bu ölümü hazmedemeyip evine gidip intihar etmiştir.²¹⁷

Bu anlatılarda dikkat çeken en mühim hususlardan dolayı olarak bir başkası hiç şüphesiz kanonik Dört İncil anlatımının aksine Yahuda İskaryot’un Hz. İsa’yı

²¹⁵ Abdülcebbâr, a.g.e., 276.

²¹⁶ Abdülcebbâr, a.g.e., 278.

²¹⁷ Abdülcebbâr, a.g.e., 280.

ispiyonlamak bir yana onu korumak için suçsuz bir insanın hayatını istemeden de olsa feda ettiği bu yüzden de vicdan azabını kaldıramayıp intihar ettiği karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki, Yahuda İskaryot'un hikayesinin bu versiyonu Kadı Abdulcabbar'ın anlatımına has ve biricik olsa da Yahuda İskaryot'un masumiyeti tezi kilisenin kanonik saymadığı Apokrif İnciller'den Yahuda İncili'nde de karşılık bulmaktadır. Ancak Yahuda İncili'nde, Yahuda, Kadı'nın anlatısından çok farklı olarak sırrını verdiği bir kitap bilgini tarafından Romalı askerlere ispiyonlanır ve İsa'nın tutuklanıp çarmıha gerilmesine sebep olur ama Kanonik İnciller'den farklı olarak bu olay sehven gerçekleşmiştir.²¹⁸ Yahuda'nın hikayesinin Kadı Abdulcabbar kanalı ile gelen bu varyantı, Kadı'nın (muhtemelen) beslendiği Yahudi-Hıristiyan geleneğini daha da ilginç kılmaktadır. Ama bu anlatının izdüşümünü Ebionitlere dair bilgi eksikliğimiz nedeni ile doğrudan Ebionitlere dair harici kaynaklardan teyit edememekteyiz.

Çarmıh anlatısına gelecek olursak Kadı ilerleyen sayfalarda daha ilginç bir detay vermektedir²¹⁹:

“Bunun için Yahudilerden bir grup (bu grubun Ebionitler olması muhtemeldir), çarmıha gerilen ve öldürülen kişinin Müslümanların nübüvvetine ve Hristiyanların rubûbiyyetine inandıkları İsa b. Meryem değil, Yûsuf en-Neccâr'ın oğlu olduğunu söyledi. O, Yahudilerden hayırsever ve muttakî bir adamdı. Yahudiler içinde reis konumuna yükselmışti. Fakat bazıları onun reisliğini kıskandılar. Onun hakkında gizli plân yaptılar ve

²¹⁸ Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, 33-109. Ayrıca bakınız: Mahmut Aydın, “Yahuda İskaryot Bir Hain mi? Yoksa Bir Kahraman mı? Yahuda İncili Üzerine Bir Yorum”, *Milel ve Nihal* 3/1-2 (2006), 7-37.

²¹⁹ Burada dikkat çekici husus, Kadı'nın *el-Muğni*'deki varsayımsal ve polemikçi akıl yürütmeleri ve kelâmî tartışmaları, *Tesbir*'te kesin cümlelere hatta eşine rastlanmayan ince detay bilgi ve iddialara dönüşmüştür. *El-Muğni* ile mukayese için bakınız: Abdülcebbâr, *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, 5/143-144.

asılarak öldürölünceye kadar ona zulmettiler. O, ne Hristiyanların iddia ettikleri şeyi söyledi, ne de Müslümanların söyledikleri gibi onun bir nebî olduğunu söyledi.²²⁰

Buradan anlaşılan odur ki Kadı'nın döneminde Hristiyanlardan olmasa da Yahudilerden en azından bir grubun çarmıha gerilenin Hz. İsa olmadığını iddia ettiğı görölmektedir. Yahudilerden çarmıha gerilen kişinin İsa olmadığını bilenlerin de reislik hırsı ile buna suskun kaldıkları pasajdan çıkarılacak bir başka sonuçtur. Ancak, çarmıha gerilen kişinin kimliği ile ilgili verilen detay çok ilginç bir mahiyet taşımaktadır. Bu şahsın, Marangoz Yusuf'un hangi oğlu olabileceğı hususu çok mühimdir. Ancak, bu araştırma tezimizin konusu değildir.

Çarmıh konusunda Kadı'nın İncil'e atıf vererek yaptığı alıntı şu anda elimizdeki İncillerde bulunmamaktadır. Bu durum ise Kadı'nın farklı bir İncil geleneğinden besleniyor olma ihtimaline güçlendiren bir başka karinedir. İlgili pasaj şu şekildedir:

İncil'de şöyle geçer: “Mesih, çarmıha germe yerinin bir köşesinde ayakta duruyordu. Mesih'in annesi Meryem oraya geldi. Çarmıha asılı bir kişi ona baktı ve ağaçta iken ona, “Bu, senin oğlundur.” dedi. Mesih'e de, “Bu, senin annendir.” dedi. Bunun üzerine Meryem, onun elinden tutup topluluğun arasından geçip gitti.”²²¹

Kadı'nın anlattığı bu pasajın elimizdeki İncillerdeki izdüşümü ise şu şekildedir:

İsa, annesiyle sevdiği öğrencinin yakınında durduğunu görünce annesine, “Anne, işte oğlun!” dedi. Sonra öğrenciye, “İşte, annen!” dedi. O andan itibaren bu öğrenci İsa'nın annesini kendi evine aldı.”²²²

İki metin arasındaki en büyük fark çarmıhtaki kişinin kimliğidir ve bu farklı İncil geleneğine sahip metindeki anlatım farkı sadece farklı dillerde anlatılan aynı hikâyenin

²²⁰ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 282.

²²¹ Abdülcebbâr, a.g.e., 284.

²²² Yuhanna, 19:26-27

bozulmasından ibaret görünmemektedir. Zira, Kadı'nın anlatımında asılan kişi Marangoz Yusuf'un oğludur yani İsa'nın üvey kardeşidir ve İsa yanına geldiğinde annesini ve kendisini ele vermeyerek İsa'ya sadakatini sürdürmüş onun için ölüme gitmiştir. Bu Kanonik İnciller açısından kabul edilemez bir anlatıdır. Zira, Müjde bizatihi İsa'nın kefareti ölümüne dayanmaktadır; ancak kefareti ölüm doktrini kabul etmeyen Ebionitler²²³ açısından iki anlatıyı kıyasladığımızda teolojik olarak Kadı Abdalcabbar anlatısı Kanonik anlatıya nazaran Ebionit sistematığına daha yakın ve kabul edilir durumdadır. Ne var ki, Kadı'nın anlatısı dışında, İsa'nın çarmıha gerilmediğini ama öyle sanıldığına dair anlatıyı Ebionitlere nispet edebilmemiz için yeterli veriye sahip değiliz. Ebionitlerle ilgili olarak çalışmalar, bilgiler ve belgeler arttıkça bu görüşün Ebionitlere nispetinin sıhhati daha açık biçimde gün yüzüne çıkacaktır. Özetle, şunu söyleyebilirim ki, Kadı'nın argümantasyon karakteri ciddi oranda Ebionit karakterlidir. Hatta Kadı, açık bu tür bilgileri “Yahudi bir fırka” üzerinden aktarmaktadır. Bu nedenle, mezkûr alternatif çarmıh anlatısının, Ebionit cemaatinin en azından bir bölümüne ya da Ebionit uzantılı cemaatlere nispet edilebileceği hususunda elimizdeki karineleri güçlü buluyorum.

Öte yandan, Kadı açıkça farklı bir İncil geleneğinden beslenmektedir. Bu yüzden ki, Kadı aslında İsa'nın kefareti ölümü ile beraber Hz. İsa'dan sonra Yunanca yazılan İncil algısının aksine İsa'ya vahyedilen ve İsa'nın ölümü sonrası miras kalan orijinal bir İncil'den bahseder. Ancak ilginçtir ki, bu İncil'in Hristiyanlar tarafından aynı mabetlerde ibadet ettikleri Yahudilere karşı güç kazanmak için Romalı bürokratların talebine binaen kendilerine teslim ettikleri rivayet edilmektedir. Akabinde ise, verilen bu

²²³ Jan AB Jongeneel, *Jesus Christ In World History: His Presence and Representation In Cyclical and Linear Settings* (Peter Lang, 2009), 86.

orijinal İncil'i geri alamadıklarını rivayet eder.²²⁴ Bunun üzerine ise Luka İncili'ndeki şu pasajı teyit eden İncil yazma sürecinin başladığını doğrular:

Sayın Teofilos, Birçok kişi aramızda olup bitenlerin tarihçesini yazmaya girişti. Nitekim başlangıçtan beri bu olayların görgü tanığı ve Tanrı sözünün hizmetkârı olanlar bunları bize iletiler.²²⁵

Tabii ki, İsa döneminde yazılmış bir İncil anlatısı kanonik metinlerle taban tabana çelişmektedir. Ne var ki, Kadı'nın bu süreci anlatışındaki aykırılık bununla da sınırlı kalmamıştır. Ona göre esas İncil yitirildikten sonra İsa cemaatinden herkes İncil'den ve İsa'nın yaşamından aklında kalanları Tevrat'taki peygamber şecereleri ve hikayeleri ile de harmanlayarak tekrar yazılmaya koyulmuştur. Hatta bu süreç öyle cereyan etmiştir ki, birçok kimse bir diğerrinin yazdığını beğenmeyerek yeni bir metin yazmaya koyulmuş üstüne üstlük işin içine siyasi çekişmeler de karışmış ve orijinal İncil'i iyi bilen kimi öncüler siyaseten elimine edilmiş ve bu yazım süreçlerinden silinmişlerdir.²²⁶ Rivayete göre 80'i bulan bu İnciller zamanla 4'e inmiştir. Ama Kadı, bu İnciller arasında İbranice ile yazılan bir metin dahi olmamasını İncil'in tekrar yazımı esnasındaki tahrifatların üstünü örtme gayesi olarak yorumlar. Bu yöndeki anlatılarıyla da bu tezini pekiştirir. Mesela onlardan biri İsa'nın çarmıh anlatısıdır ona göre böyle bir anlatı orijinal İncil'de olamaz zira bizzat İsa'nın ölümü ile gelen bağışlanmayı anlatmaktadır. Zaten bu anlatı sayesinde İsa, müjdeyi alan statüsünden müjde veren statüsüne geçmiştir.²²⁷

Öte taraftan, Kadı dört farklı İncil'in bulunma nedenini birinin diğerrinin eksliğini kapatma isteği ile açıklar. İncillerin, birbirleri arasında çelişkiler olmasını da buna bağlar.

²²⁴ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 302-304.

²²⁵ Luka 1:1

²²⁶ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 304.

²²⁷ Abdülcebbâr, a.g.e., 304-6.

Tüm bunları yaparken ise arada ciddi bir maddi hata da yapar ve İncillerin yazılma sırasını Yuhanna-Matta, Markos ve Luka şeklinde verir. Eleştirisine devam ederken, Hristiyanlar tarafından Luka, Markos, Matta ve Yuhanna'nın tabiri caizse İsa'nın sahabesi olduğuna inandıklarını söyler. Kadı, Hristiyanların, aslında onların kim olduklarını dahi bilmediklerini söyler. Hatta, Luka'nın kendi İncil'indeki anlatısına bakılacak olursa en iyi ihtimalle "tabiun" döneminden olduğunu bunun ise sadece bir iddiadan ibaret olduğunu söyler.²²⁸

Sonuç olarak, Kadı'ya göre, İncillerin yazılma süreci müphemlikler ve çelişkiler içerir. Kadı, aslında, bu müphemlikler ve çelişkiler üzerine, Hristiyanların, bir konsensüs sağladığı görülürken, çarmıh konusunda da yanlış bir konsensüs oluşturmalarının şaşılması bir durum olmayacağını ima eder. Kanaatimce, Kadı'nın tezinde, en polemige açık yer çarmıh hikayesidir ki, bu hikayenin detaylarına bakılırsa bir uydurma olmaktan ziyade alternatif (apokrif) bir gelenek olma ihtimali yüksektir. Bu yüzden, bu hikâyenin Ebionitler ile iltisaklı olup olmadığı hususu, bu alana dair çalışmaların artması ile daha da netlik kazanacağı kanaatindeyim.

2.2. Baba-Oğul Terminolojisi

Yeni Ahit metninde İsa için kullanılan nitelemelerden hiç şüphesiz en mühimlerinden biri de Oğulluk nitelemesidir. Bu niteleme İznik Konsili'nde ciddi bir gündeme sahip olmuştur²²⁹. Bunun yanı sıra, İznik Konsili'ndeki Tanrı ile Oğul'un cevherdaş olduğu önermesi bu nitelemenin kavramsal mahiyetinde bir ihtilal hüviyeti taşımaktadır. Bir Yeni Ahit Uzmanı olan Micheal Peppard, Tanrı Oğlu kavramının İznik Konsilinde kimi din adamları tarafından Tanrı ve İsa'nın aynı cevherden olması iddiası

²²⁸ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 308.

²²⁹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, 189-198, 206-258.

üzerinden kurgulandığını söyler. Ona göre, ana akım gelenekte, İsa'nın tanrısal tabiatına atıf yapan bu mefhuma, bu anlam, İsa'dan üç yüzyıl sonra yüklenmiştir. Dolayısıyla, o, Yeni Ahit'i ana akım kilisenin bu perspektifi ile okumanın bizi anakronizme düşüreceğini iddia eder.²³⁰

Bu kavram ihtilafında, Kadı Abdulcabbar eserinde bize, Baba tabirinin tanımı hususunda şöyle bir soru gündeme getirir: “[Mesîh], ‘Allah babamdır’, ‘Babam beni gönderdi’, ‘Babam bana söyledi’ gibi birçok şey söylüyor. Siz, bu hususta ne dersiniz?”²³¹ Bu soruya cevabı ise şöyledir: “İsa, ‘Bana dokunma!’ dedi. ‘Çünkü daha Baba'nın yanına çıkmadım. Kardeşlerime git ve onlara söyle, benim Babam'ın ve sizin Babanız'ın, benim Tanrım'ın ve sizin Tanrınız'ın yanına çıkıyorum.’”²³² pasajından hareketle Tanrı'nın sırf Hz. İsa'nın değil tüm inanların babası olduğunu iddia eder. Üstelik, o, böyle bir pasajdan hareketle yahut bu türden bir hitap delil alınarak Hz. İsa'ya özgü tanrısal bir statünün tanınmasının imkânsız olduğunu savunmaktadır. Hatta, o, bu tabirin İbrani dilindeki kullanımına da atıf yapmaktadır: “İbn/oğul kelimesi, - Mesîh'in de dili olan- İbrânî dilinde, “sâlih kul, itaatkâr, veli ve muhlis kişi”; ebb/baba kelimesi ise, “seyyid, mâlik ve müdebbir” mânasına gelmektedir.”²³³ O, bu hali ile lügat tanımını yaptıktan sonra kelimenin Tevrat'taki kullanımını da örnek olarak verir: “Sonra firavuna de ki, ‘RAB şöyle diyor: İsrail benim ilk oğlumdur.’”²³⁴ Eğer baba-oğul tabirinin Kadı

²³⁰ Michael Peppard, *The Son of God in the Roman World: Divine Sonship in Its Social and Political Context* (New York: OUP USA, 2012), 9.

²³¹ Abdülcebbâr, a.g.e., 240.

²³² Yuhanna 20:17

²³³ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 240. Kadı Abdulcabbar aynı şekilde Muğni adlı eserinde de baba-oğul terminolojisinin mecazlığı üzerine bir bahis açar. Bknz. Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, 5/109-111.

²³⁴ Çıkış 4:22

Abdalcabbar'ın vurguladığı İbrani dilindeki sembolik anlamını göz önüne alırsak pasajda geçen “ilk oğulluk” ilk kul anlamına gelmektedir ve Kur'an'daki şu ayetlerle bir paralellik arz etmektedir:

“De ki: "Bana, dini yalnız Allah'a özgüleyerek, O'na ibadet/kulluk etmem emredildi. Ve bana, Müslümanların ilki olmam emredildi.”²³⁵

“...Kendine gelince şöyle yakardı: "Tespîh ederim o yüce varlığını, tövbe edip sana yöneldim. İman edenlerin ilkiyim ben.”²³⁶

“Ümidimiz odur ki, Rabbimiz hatalarımızı bağışlar çünkü biz ilk inananlar olduk.”²³⁷

Aktarılan ayetlerde sırayla, Hz. Muhammed'in, Hz. Musa'nın ve Firavun'un sihirbazlarının inanların ilki olması, kuşkusuz bulundukları çevre ile alakalı bir durumdur. Böylelikle, Kadı'nın imlediği, Tevrat anlatımındaki baba-oğul tabirinin sembolik anlamını gözettiğimiz takdirde, Kur'an, Tevrat ve İncil'deki ayetler kayda değer bir özdeşi sağlamaktadır. Akabinde Kadı, şu pasajı mealen örnek vererek baba algısına karşı çıkmıştır:“Yeryüzünde kimseye ‘Baba’ demeyin. Çünkü tek Babanız var, O da göksel Baba'dır.”²³⁸ Sonrasında ise Mesih'in kıldığı namazda yaptığı ve insanlara öğrettiği duayı aktarır:

“Şöyle deyin: Ey gökteki babamız! İsmi kutsal kılınsın. Egemenliğin güçlü olsun. Göklerde de yeryüzünde de senin emrin geçerli olsun. İstedğin şeylerde âciz değilsin. İstedğin şeyleri yapmaya kimse engel olamaz. Bizim günahlarımızı ve hatalarımızı affet ve bize ateşle azap etme!”

²³⁵ Kur'an 39:11-12

²³⁶ Kur'an 7:143

²³⁷ Kur'an 26:51

²³⁸ Matta 23:9

Matta İncili'ne yapılan bu atıf, Matta 6:9-13 pasajlarının Kadı tarafından, kaba taslak aktarımından ibarettir. Bu aktarım yapıldıktan sonra yazar tarafından baba-oğul tabirinin sembolik anlamı pekiştirilmiş olur.²³⁹

Oysa ki 325 yılında toplanan İznik Konsili'nde Tanrı Oğlu ifadesini İsa Mesih'in Baba ile aynı cevheri taşıyan biricik oğul biçiminde tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, oğul tabirinin İsa'nın ilahlığına bir payanda ve bir nişane olarak deklare edildiğini söylemiştik. Buna ek olarak, yeri gelmişken kronolojik olarak daha öncesinde de bu hususa değinen kilise yazarı Iustinus'un ikinci yüzyılda Oğul tabiri ile ilgili söylediklerine değinmemiz icap eder:

“Gerçekten de, Baba Tanrı'nın ilk çocuğu olan Öğretmenimiz İsa Mesih'in, Sözün, cinsel ilişkiler sonucu doğmadığını, çarmıha gerildiğini, öldüğünü, ölümden dirildiğini ve göğe yükseldiğini savunuyoruz, Jüpiter'in sözde oğulları hakkında söylediklerinizden yeni veya farklı bir şey önermiyoruz.”²⁴⁰

Hal böyleyken, Duygu'ya göre Tanrı Oğlu ifadesi ikinci yüzyılda da pagan düşüncesi ile paralellik arz etmektedir.²⁴¹ Ana akım Hıristiyanlıkta İznik Konsili ile resmi bir hüviyet kazanan bu Tanrı tasavvuru, gerek metnin kendi bağlamından gerek dil bağlamından gerekse de tarihi bağlamından azade kaldığı için Peppard'ın anakronizm tanımlanması bu duruma tamamen uymaktadır. Ne var ki, bu türden bir itirazı yapan ilk kişi Kadı Abdulcabbar olmamıştır. Öyle anlaşıyor ki en eski Kilise yazarlarından 107 yılında ölen Ignatius, Ebionitlerden bahsederken İsa'nın oğulluğunun tanrısallığı ile alakalı olduğunu reddedip İsa'nın sadece bir insan olduğunu iddia eden Ebionitleri, yılan gibi düzenbaz ve

²³⁹ Abdülcebbar, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 242.

²⁴⁰ Martyr Justin, *The First Apology, The Second Apology, Dialogue with Trypho, Exhortation to the Greeks, Discourse to the Greeks, The Monarchy or The Rule of God (The Fathers of the Church, Volume 6)*, çev. Thomas B. Falls (Washington D.C.: Catholic University of America Press, 1948), 56.

²⁴¹ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 460.

sahtekâr olmakla itham etmiştir.²⁴² Pseudo-Clementines metinlere bakarsak Tanrı Oğulluğu'nun sonradan edinilen bir şey olduğu da görünmektedir. Zira, Petrus Simun'un sorduğu bir soru şöyle yanıt vermektedir:

“Rabbimiz ne her şeyin Yaratıcısı'ndan başka tanrılar olduğunu iddia etti, ne de kendisini tanrı ilan etti, fakat o, evreni düzenleyen o Tanrı'nın Oğlu diyen onu mantıklı bir şekilde kutsadı." Ve Simun cevap verdi: "Öyleyse sana, Tanrı'dan gelen Tanrı'ımiş gibi gelmiyor mu?" Ve Petrus şöyle dedi: "Bize bunun nasıl mümkün olduğunu söyle; çünkü bunu teyit edemeyiz, çünkü O'ndan duymadık.”²⁴³

Çevirdiğim bu metinde, Petrus açık olarak Tanrı oğlu kavramını Tanrı'dan ayırmaktadır. William Wrede ise İsa'nın kutsal ad olan 'baba' ile tanışmadan çok önce, Tanrı'yı yalnızca İsrail'in değil, dindar olan her bir insanın babası olarak düşünüldüğünü, İsa'nın bu ismi ön plana koyan ilk kişi olmadığını şu pasaja dayanarak öne sürmüştür:

Ona sahte saygı gösteriyoruz: o bizim yollarımızdan pislikten kaçınır gibi kaçınıyor: O, kutsanmak için sadece sonu ilan etti ve Tanrı'nın babası olmasıyla övünüyor. Sözlerinin doğru olup olmadığını görelim: ve onun sonunda ne olacağını sınavalım. Çünkü eğer insan ancak Tanrı'nın oğlu ise, ona yardım eder ve onu düşmanlarının elinden kurtarır.²⁴⁴

Böylelikle Kadı Abdulcabbar'ın verdiği baba-oğul sembolik tanımı gerek ilk dönem İsa cemaatleri, Ebionitler ve hatta Eski Ahit tarafından gerek İncil'in kendi bağlamından gerekse modern araştırmacıların önümüze koyduğu veriler açısından teyit ve tasdik edilmiş görünmektedir.

²⁴² Schaff, (ANF01) *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*, 135-136.

²⁴³ Schaff, (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*, 561.

²⁴⁴ Wisdom of Solomon 2:16-18, William Wrede, *Paul* (Philip Green, 1907), 158.

2.3. Namaz İbadeti

Kadı Abdulcabbar, Hz. İsa'nın salat ettiğini yani namaz kıldığını söylemektedir. Beslendiği ve iktibas ettiği İncil geleneğinden edindiği izlenim Matta İncili'nin 6. babında alelade bir duadan değil ritüel duadan yani namazdan bahsedildiği yönündedir.²⁴⁵ Bu, Kanonik Matta İncilindeki, προσεύχησθε (proseuchēsthe) kelimesinin Kadı Abdulcabbar'da “salat, namaz” olarak karşılık bulduğunu göstermektedir. Daha ilginç şayet bu ifadeyi tıpkı Kadı Abdulcabbar gibi “salat, namaz” olarak anlarsak, mesela bir iki ayet önceki şu pasajlar, mesaj olarak Maun Suresi ile ciddi bir paralellik taşımaktadır:

“Dua ettiğiniz (namaz kıldığınız) zaman ikiyüzlüler gibi olmayın. Onlar, herkes kendilerini görsün diye havralarda ve caddelerin köşe başlarında dikilip dua etmekten zevk alırlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Ama siz dua edeceğiniz (namaz kıldığınız) zaman iç odanıza çekilip kapıyı örtün ve gizlide olan Babanız'a dua edin (namaz kılın). Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir.”²⁴⁶

Kadı Abdulcabbar ise Hz. İsa'nın korku halinde namaz kıldığını Matta 26:39'da Hz. İsa'nın ağzından aktarılan duayı namaz içinde ettiğini belirtmektedir.²⁴⁷ Şu pasajlar ise dediğini teyit eder niteliktedir:

“Sonra İsa öğrencileriyle birlikte Getsemani denen yere geldi. Öğrencilerine, “Ben şuraya gidip dua edeceğim, siz burada oturun” dedi. Petrus ile Zebedi'nin iki oğlunu yanına aldı. Kederlenmeye, ağır bir sıkıntı duymaya başlamıştı. Onlara, “Ölesiye kederliyim” dedi. “Burada kalın, benimle birlikte uyanık durun.” Biraz ilerledi, yüzüstü yere kapanıp dua etmeye başladı. “Baba” dedi, “Mümkünse bu kâse benden uzaklaştırılsın. Yine de benim değil, senin istediğin olsun.”²⁴⁸

²⁴⁵ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 242.

²⁴⁶ Matta 6:5-6

²⁴⁷ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 228.

²⁴⁸ Matta 26:36-39

Açıkçası, Kanonik İncil metninde namaz benzeri ritüel duaya atıflar Tevrat ile mukayese edildiği takdirde daha silik kalmaktadır. Mesela, Tevrat metni özelinde, şu pasaj belirli bir ritüel duanın olduğuna delil niteliğindedir:

“Daniel yasanın imzalandığını öğrenince evine gitti. Yukarı odasının Yerusâlim yönüne bakan pencereleri açtı. Daha önce yaptığı gibi her gün üç kez diz çöküp dua etti, Tanrısı’na övgüler sundu.”²⁴⁹

Pasajda geçen מְשַׁלֵּם (ū·mā·shal·lê) kelimesinin salat kelimesi ile benzerliği de ortadadır. Ama, doğrudan bir emir olmasa da dolaylı olarak vakit, nispeten şekil ve kiblesiyle belli olan bu ritüeli elimizdeki İncil metinlerinde bu derece netlikte görmemekteyiz. Ama Kadı Abdulcabbar, iktibas ettiği Ebionit karakterli olması muhtemel metinde, namaz ibadetinin çok farklı detayları ele alınmaktadır:

“Mesîh, namazında kendisinden önceki ve zamanındaki İsrâiloğulları peygamberlerinin okudukları şeyleri okuyordu. Onun zamanındaki peygamberler, Tevrât’tan ve Dâvûd’un Zebûr’undan Allah kelâmı ve Allah sözü okuyorlardı. Bu Hıristiyan gruplar ise, namazlarında öncekilerin uydurdukları kendilerine ulaşan, ağıt ve şarkı yerine geçebilecek birtakım sözleri söylüyorlardı. Onlar, uyduran kimseye nispet ederek, “Bu, falanın Aşai Rabbani ayinidir.” diyorlardı.

Hıristiyanlar, doğruya doğru namaz kılarlar. Halbuki Mesîh, Allah kendisini vefat ettirinceye kadar batıya ve Beytü’l-Makdis’e doğru namaz kıldı. Mesîh’ten önce Dâvûd ve İsrâiloğullarının diğer peygamberleri de aynı yöne dönüp namaz kılarlardı. Mesîh, kendisinden önce gelen Mûsâ, Hârûn ve diğer peygamberler gibi sünnet [hitân] oldu ve sünnet olmayı vâcip kıldı. Mesîh ve ashâbı, dünyadan ayrılıncaya kadar İsrâiloğullarının oruç tuttıkları günlerin dışında oruç tutmadılar.”²⁵⁰

²⁴⁹ Daniel 6:10

²⁵⁰ Abdülcebbâr, *Tesbittü Delailü’n-Nübüvve*, 294.

Öte taraftan, Kadı, alıntıladığımız metinde Hz. İsa'nın Beytü'l-Makdis yönüne doğru namaz kıldığını aktarmaktadır. İlginçtir ki, 202 yılında ölmüş olan kilise yazarı Irenaeus, Ebionitleri anlatırken onların sanki Tanrı'nın eviymişçesine Kudüs'e çılgınca tapındıklarını söylemektedir.²⁵¹ Bu tapınmanın detaylarını Schoeps'in çalışmalarında rastlamaktayız ve bu detaylar Kadı'nın tezini doğrular niteliktedir. Zira, Schoeps'a göre Ebionitleri anlamada Symmachus'un Kitab-ı Mukaddes çevirisi mühim bir yer teşkil etmekle beraber Kudüs Ebionitler için tabiri caizse bir kible ve Ebionitler diğer Hristiyanların aksine doğu yönüne değil de dua ederlerken bu yöne dönerler.²⁵² Ehrman da Ebionitlerin günlük dualarını Irenaeus tanıklığı ile doğrulayan araştırmacılardan biridir.²⁵³ Hatta bizim Eusebius'tan öğrendiğimiz kadarıyla Yakup duasını dizleri tıpkı bir deve gibi nasır bağlayıncaya dek yaptığını söyler bir başka deyişle Yakup ritüel bir duayı yerine getirir.²⁵⁴ Nitekim, Schoeps'in de dediği gibi Ebionitler Yakup'u örnek alan bir cemaattir²⁵⁵ bu yüzden de İslam teolojisinin Ebionitlerin Kudüs istikametine doğru ritüel bir duayı ikame etmesinin kökenlerini sırf İsa'da değil; İsa'nın diğer takipçilerinde de aranması abes olmamakla beraber, bilakis beklenen senaryo olacaktır. Öte taraftan, Kadı'nın beslendiği alternatif İncil geleneğinin karakteristiği hakkında yapacağımız incelemede Ebionit karakter böylelikle bir kez daha öncelikli konum elde etmektedir. Zira, Ebionitlerin tezleri ile Kadı'nın rivayetleri namaz/ritüel dua konusu özelinde açık bir paralellik göstermektedir.

²⁵¹ Schaff, (ANF01) *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*, 579.

²⁵² Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 15, 31.

²⁵³ Ehrman, *Lost Christianities*, 100; Ludemann, *Heretics*, 53.

²⁵⁴ Eusebius, (NPNF2-01) *Eusebius Pamphilus*, 232.

²⁵⁵ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 20.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak belirtmeliyim ki, Kadı Abdulcabbar'ın tezlerinin teyit edilebilenlerinin neredeyse tamamının, kilisenin apokrif saydığı İncil geleneklerinde ve Ebionit geleneğinde karşılığının olduğunu tespit ettim. Bundan dolayı diyebilirim ki, Kadı'nın aktardığı verilerin kahir ekseriyeti bilhassa namaz ibadeti, baba-oğul terminolojisi, Pavlus karşısındaki tutum ve Mesih telakkisi bakımından Ebionit gelenek ile tam bir uyum halindedir. Bununla beraber, Ebionit gelenek içerisinde makes bulunmaktadır. Ama unutulmamalıdır ki, tezimde sadece Kadı Abdulcabbar'da bulunan iddialar ele alınmıştır. Bu yüzden, söz konusu iddiaların karakterini Ebionit geleneğin kaynaklarının kıt olması sebebiyle tam olarak teyit edememekteyiz. Ancak, bu tez çalışmasında aktarılan nadir veriler, ileride Yahudi-Hıristiyan kaynaklarına dair çalışmalarla daha da aydınlanacaktır ya da aydınlatıcı bir işlev görecektir. Kadı'nın anlatıları, Sholomo Pines'in ve takipçilerinin de hak verdiği üzere, rastlantı olamayacak kadar Yahudi-Hıristiyan gelenek ile uyum halindedir.

Öte taraftan, Kadı'nın iktibaslarda bulunduğu gelenek, başta F.C. Baur ve Tübingen Okulu olmak üzere, örneklerini verdiğim çağdaş birçok araştırmacıya göre de, Hz. İsa'nın özgün takipçilerinin mensup olduğu gelenektir. Bu gelenek, Baur'un tabiri ile Yahudi-Hıristiyanlar (Ebioniler/Nasraniler), kurumsal anlamda Yahudiler ve Hıristiyanlarca siyasi olarak ise Roma İmparatorluğu'na kovuşturulmuş ve tahkim edilmiş bir gelenektir. Bunun sonucunda, mevzu bahis cemaat, kilise babası ve yazarı olan, Epiphanius'un tanıklığından (beşinci yüzyıl) sonra tarih sahnesinden çekilmiş bir gelenektir. Yani, İsa'nın özgün takipçisi olan bu gelenek, iddialarının bedellerini, fikirsel bir soykırım ile ödemiştir. Aslında, Hz. Muhammed'in yaşadığı, altıncı ve yedinci yüzyılda, Ebionitlerin dini prensiplerini savunmak hâlâ tehlikeli bir iştir. Kadı'nın da vurguladığı gibi, Hz. Muhammed'in bir sahtekâr olması halinde kalkışmayacağı birçok

işe kalkışmıştır²⁵⁶. Kanaatimce, bunlardan kuşkusuz bir tanesi de Hz. Muhammed'in kurumsallaşmış ve heretik ilan edilmiş Ebionit görüşlerini ve Apokrif İncil pasajlarını tasdik etmesidir. Çünkü, bunun siyasi olarak, müesses Yahudilik ve Hristiyanlığa karşı makes bulması halinde, Hz. Muhammed, bedelini hayatıyla ödeyeceği bir tehlike ile karşı karşıya kalacaktır.

Nitekim, tezim neticesinde, Kur'an'ın kendinden önceki kitaplarla tasdik ilişkisini kanonik metinlerle sınırlanılmaması gerektiğine ulaştım. Zira, Ebionitlerin, Hz. İsa'nın özgün takipçileri olduğu -tezimde örneklerini verdiğim üzere- tarihsel olarak F. C. Baur gibi akademisyenlerin verileri ile önümüze konulmaktadır. Böylesi bir olgusal düzlemde ise, İslam mesajı ile büyük ölçüde örtüşen Ebionit İncil geleneğini, Kur'an ile Önceki kitaplar arasında tasdik ilişkisinin tam manasıyla kurulabilmesi adına, detaylı biçimde öğrenmemiz gerekir. Üstelik, Hz. Muhammed'in mesajının Ebionit karakterle örtüştüğüne dair tez sadece tarafımca değil, Schoeps tarafından da tasdiklenmektedir: "İslamî doktrine göre, Musa ve İsa'nın Ebionit kombinasyonu, Muhammed'de yerini buldu; iki unsur, Yahudi-Hristiyanlık aracılığıyla, Hegelci tâbirle, İslam'da "sentezlendi"."²⁵⁷ Umarım ki, Schoeps'in de dikkat çektiği ve benim de tezimde ana hatları ile dikkat çekmeye çalıştığım bu olguya akademik camiada ilgi artarak devam eder ve bu konudaki veri kıtlığı zamanla aşılar. Bundan sonra gelecek çalışmaların daha fazla veriyi işleme imkanına erişmesini ve tezimde -şayet varsa- yaptığım hataların gelecek çalışmalarla düzeltilmesini temenni ederim.

²⁵⁶ Abdülcebbâr, *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*, 220.

²⁵⁷ Schoeps, *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*, 37.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*. ed. Tâhâ Hüseyin – İbrâhim Medkûr - Mahmud Muhammed Kasım. 16 Cilt. Kahire: eş-Şeriketü'l-Mısıriyye, ts.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*. ed. Hüseyin Hansu. çev. M. Şerif Eroğlu. İstanbul, 1., 2017.
<http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/dae7d149-450c-4444-bc9a-cc1d0d3eb727.pdf>
- Aydın, Mahmut. “Yahuda İskaryot Bir Hain mi? Yoksa Bir Kahraman mı? Yahuda İncili Üzerine Bir Yorum”. *Milel ve Nihal* 3/1-2 (2006), 7-37.
- Bernheim, Pierre-Antoine. *James, The Brother of Jesus*. çev. John Bowden. London: SCM, 1997.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. “Ebionite”. *Britannica*, 2007.
<https://www.britannica.com/topic/Ebionites>.
- Bütz, Jeffrey J. *The Secret Legacy of Jesus: The Judaic Teachings that Passed from James the Just to the Founding Fathers*. Simon and Schuster, 2009.
- Cahız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-. *el-Muhtâr fî'r-red 'ale'n-Naşâra*. ed. Muhammed Abdullah eş-Şarkavî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl - Mektebetü'l Zehra, ts.
- Crone, Patricia. “Islam, Judeo-Christianity and Byzantine Iconoclasm”.
<https://albert.ias.edu/handle/20.500.12111/5504>
- Cross, Frank Leslie - Elizabeth A. Livingstone (ed.). *The Oxford Dictionary of the Christian Church*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Duygu, Zafer. *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*. İstanbul: Divan Yayınları, 2017.
- Duygu, Zafer. *İnciller Güvenilir Metinler midir? Metodolojik ve Karşılaştırmalı Analizler*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Duygu, Zafer. *İsa, Pavlus, İnciller*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2019.
- Duygu, Zafer. “İsa ve Musa Yasası (Νόμος Μ\$εmega\$υςση) Meselesi”. *Bilimname* 2018/35 (2018), 283-304.
- Duygu, Zafer. *İslam ve Hristiyanlık*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Ehrman, Bart D. *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*. Oxford University Press, USA, 2003.
- Eisenman, Robert H. *James the Brother of Jesus: The Key to Unlocking the Secrets of Early Christianity and the Dead Sea Scrolls*. New York: Penguin Books, 1998.
- Epiphanius, Saint. *The Panarion of Epiphanius of Salamis: Book I (Sects 1-46)*. çev. Frank Williams. Brill, 2009.
- Eusebius, Pamphilus. (NPNF2-01) *Eusebius Pamphilus: Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine*. ed. Philip Schaff. çev. Rev. Arthur Cushman McGiffert. Michigan: CCEL, 1890.
- Goulder, M. D. *St. Paul versus St. Peter : A Tale of Two Missions*. Louisville, Ky. : Westminster/John Knox Press, 1995.
<http://archive.org/details/stpaulversusstpe0000goul>
- Holland, Tom. *In the Shadow of The Sword: The Battle for Global Empire and The End of the Ancient World*. Londra: Little-Brown: Hachette UK, 2012.
- Ignatius, Saint - Srawley, James Herbert. *The Epistles of St. Ignatius, Bishop of Antioch*. Society for Promoting Christian Knowledge, 1919.
- Jongeneel, Jan AB. *Jesus Christ In World History: His Presence and Representation In Cyclical and Linear Settings*. Peter Lang, 2009.
- Josephus, Flavius. *The Works of Josephus: Complete and Unabridged*. çev. William Whiston. Edinburgh: Kregel Publications, 1974.

- Justin, Martyr. *The First Apology, The Second Apology, Dialogue with Trypho, Exhortation to the Greeks, Discourse to the Greeks, The Monarchy or The Rule of God (The Fathers of the Church, Volume 6)*. çev. Thomas B. Falls. Washington D.C.: Catholic University of America Press, 1948.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt32b2bk>
- Kaufmann, Kohler. "Ebionites". *The Jewish Encyclopedia*. 5/31. New York: Funk and Wagnalls, 1903.
- Klijn, A. F. J. "The Study of Jewish Christianity". *New Testament Studies* 20/4 (1974), 419-431. <https://doi.org/10.1017/S0028688500012248>
- Lincicum, David. "F. C. Baur's Place in the Study of Jewish Christianity". *The Rediscovery of Jewish Christianity: From Toland to Baur*. 5/137-166. Leiden-Boston: Society of Biblical Literature, 2012.
- Longenecker, Richard N. *The Christology of Early Jewish Christianity*. Naperville: Alec R. Allenson Inc., 1970.
- Ludemann, Gerd. *Heretics: The Other Side of Early Christianity*. Westminster John Knox Press, 1996.
- Luomanen, Petri. *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*. Leiden-Boston: Brill, 2012.
- Luther, Martin. *Luther's Works: Word and Sacrament I*. ed. E.T. Backmann. Philadelphia: Muhlenberg Press, 1960.
- Maccoby, Hyam. *The Mythmaker: Paul and The Invention of Christianity*. New York: Barnes & Noble Publishing, 1998.
- Meerson, Michael - Schäfer, Peter. *Toledot Yeshu: The Life Story of Jesus: Two Volumes and Database. Vol. I: Introduction and Translation. Vol. II: Critical Edition*. Mohr Siebeck, 2014.
- Mor, Menahem. *The Second Jewish Revolt: The Bar Kokhba War, 132-136 CE*. Leiden-Boston: Brill, 2016.
- Origen, G. W. *On First Principles*. ed. Paul Butterworth. Notre Dame, Indiana: Christian Classics, 2013.
- Patrick, David. "Two English Forerunners of the Tübingen School: Thomas Morgan and John Toland". *Theological Review* 14 (1877), 562-603.
- Peppard, Michael. *The Son of God in the Roman World: Divine Sonship in Its Social and Political Context*. New York: OUP USA, 2012.
- Pines, Shlomo. "Gospel Quotations And Cognate Topics In 'Abd Al-Jabbār's Tathbīt In Relation To Early Christian And Judeo-Christian Readings And Traditions". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 9/ (1987), 195-278.
- Pines, Shlomo. "The Jewish Christians Of The Early Centuries Of Christianity According To A New Source". Israel Academy of Sciences and Humanities, 1966.
- Reynolds, Gabriel Said. *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu: 'Abd Al-Jabbār and the Critique of Christian Origins*. Brill, 2004.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2., 2009.
- Schaff, Philip. (ANF01) *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*. Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2002.
<http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.html>
- Schaff, Philip. (ANF03) *Latin Christianity: Its Founder, Tertullian*. ed. Allan Menzies. Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2006.
<http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.html>
- Schaff, Philip. (ANF04) *Fathers of the Third Century: Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Parts First and Second*. Edinburgh: Grand

- Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2006.
<http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf04.html>
- Schaff, Philip. (ANF05) *Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix*. Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2004. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf05.html>
- Schaff, Philip. (ANF06) *Fathers of the Third Century: Gregory Thaumaturgus, Dionysius the Great, Julius Africanus, Anatolius, and Minor Writers, Methodius, Arnobius*. Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2004. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf06.html>
- Schaff, Philip. (ANF08) *The Twelve Patriarchs, Excerpts and Epistles, The Clementia, Apocrypha, Decretals, Memoirs of Edessa and Syriac Documents, Remains of the First Age*. Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2005. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf08.html>
- Schaff, Philip (ed.). (NPNF1-01) *The Confessions and Letters of St. Augustine, with a Sketch of his Life and Work*. Edinburgh: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, ts.
<https://www.ccel.org/ccel/s/schaff/npnf101/cache/npnf101.pdf>
- Schoeps, Hans-Joachim. *Jewish Christianity Factional Disputes In The Early Church*. çev. Douglas R. A. Hare. Philadelphia: Fortress Press, 1969.
- Stern, S. M. “‘Abd Al-Jabbār’s Account Of How Christ’s Religion Was Falsified By The Adoption Of Roman Customs”. *The Journal of Theological Studies* 19/1 (1968), 128-185. <https://www.jstor.org/stable/23959561>
- Şehristani, Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed eş-. *El-Milel ve’n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi : (Metin - çeviri)*. çev. Mustafa Öz, 2015.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî et-. *Târîhi’t-Taberî = Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Darü’t Tûras, 2. Basım, 1387.
- Taslaman, Caner. *Neden Müslümanım? İslam’a İnancın Delilleri*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2020. <https://www.canertaslaman.com/wp-content/uploads/2020/09/Neden-musulman%C4%B1m.pdf>
- Topaloğlu, Bekir. “TESBÎTÜ DELÂİLİ’n-NÜBÜVVE”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/535-536. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/delailun-nubuvve>
- Wolfson, Harry Austryn. *Kelam Felsefeleri: Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelamı*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Wrede, William. *Paul*. Philip Green, 1907.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “DELÂİLÜ’n-NÜBÜVVE”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/115-117. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/delailun-nubuvve>
- Yurdagör, Metin. “KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi-abdulcebbar#1>

ÖZET

KARA, Yasin, Nasranilere/Ebionitlere 11. Yüzyılda Müslüman Teolojide Tanıklık: Kadı Abdulcabbar Örnekleme, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahmut AY, 106 s.

F. C. Baur başta olmak üzere Gerd Lüdemann, M. D. Goulder, Hans-Joachim Schoeps gibi birçok modern araştırmacı tarafından Ebionitler/Nasraniler cemaati, Hz. İsa'nın özgün takipçileri olduğu kabul edilmektedir. İlk olarak, F.C. Baur tarafından, Ebionitler/Nasraniler, Yahudi-Hristiyanlar olarak adlandırılmışlardır. Bu yüzden, bu cemaat akademik çalışmalarda da daha çok bu isimle anılmaktadırlar. Öte taraftan Ebionitler, kilise tarafından ikinci yüzyıldan itibaren açıkça heretik (sapkın) ilan edilmişlerdir. Zira, onlar, üçlemeyi reddetmiş, İsa'yı yalnızca bir peygamber olarak görmüş, İsa'nın günahlara kefareti ölümünü kabul etmemiş ve daha nice Hristiyanlık açısından temel prensip olarak kabul gören düsturu reddetmişlerdir. Bu konunun detayları tez çalışmamda mündemiçtir. Onlar, esas kurtuluşun, Musa Şeriatına uyarak, salih amelle geleceğini savunmuşlardır. Musa Şeriatına karşı tutumları Yahudiliğin prensiplerine bağlı olduklarını gösterse de onların Musa Şeriatı anlayışları sözlü geleneği dışlayan bir anlayıştır. Üstelik, onlar, bir kilise babası ve yazarı olarak Epiphanius'un da aktardığı gibi, Kitab-ı Mukaddes'in sadece ilk beş kitabının (Pentateuch) yani Tora'nın sadece belli başlı pasajlarına iman etmektedirler. Bunun yanı sıra, Tora'daki müşebbiheye çalan ifadeleri bir tahrifin mahsulü olarak görmektedirler. Bu yüzden ki, onlar, Yahudiler tarafından da sapkın ilan edilmişlerdir.

Epiphanius'un tanıklığından, beşinci yüzyıldan, sonraki dönemde tarihteki izlerini yitirdiğimiz bu grup, on ve on birinci yüzyıllarda özellikle Kadı Abdulcabbar'ın *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve* adlı eserinde karşımıza çıkmıştır. Kadı Abdulcabbar'ın eserinde, Müslüman teolojide karşımıza çıkan bu gruba, *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseriyle meşhur,

Müslüman dinler tarihçisi Şehristani ve meşhur Yahudi filozofu ve Tanah yorumcusu Saadia Gaon da tanıklık etmişlerdir. Bu tez çalışmasında, Yahudi-Hıristiyan bu grup, Müslüman teolojisine etkileri bakımından ele alınmıştır. Nitekim, Ebionitler, Hz. İsa'nın özgün havarileri midir? Sorusu bu tez çalışmasında çeşitli araştırmacıların görüşleri ile ortaya konulmuştur. Öte taraftan, Ebionitleri, Hz. İsa'nın özgün takipçileri olarak kabul edersek günümüzde Ebionitlerden bize sadece muhaliflerinin aktardığı malumatlar ve Pseudo Clementine Literatürü kalmıştır. Böylesi bir olgusal düzlemde, Kur'an'ın tasdiklediği İncil hangi İncil olmaktadır? Sorusuna da cevap mahiyetinde veriler ele alınmıştır. Son olarak ise, yine Kelam ana bilimi altında tartışılan Delailü Nübüvve (Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Delilleri) geleneğinde işlenecek yeni verileri bu tez çalışmamda ortaya koymuş bulunmaktayım.

ABSTRACT

KARA, Yasin, Witnessing the Nazarens/Ebionites in 11th Century Muslim Theology: The Case of Qadi 'Abd al-Jabbar, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Mahmut AY, 106 p.

The Ebionites/Nazarenes community is considered as the original followers of Jesus Christ by many modern researchers such as Gerd Lüdemann, M. D. Goulder, Hans-Joachim Schoeps, especially F.C. Baur. Firstly, they were named as Judeo-Christians by F.C. Baur. Therefore, this community is referred to by this name commonly in academic studies. However, Ebionites have been qualified as heretics since the second century by the Church Fathers. Because they have rejected the trinity, have accepted Jesus only as a prophet, have not accepted the death of Jesus atonement for sins, and have rejected many doctrines which are accepted as basic principles by Christians. The details of this subject can be found in the thesis. On the other hand, Ebionites, have argued that real salvation will come by doing good deeds and following the Sharia of Moses. Although their attitudes towards Sharia of Moses show that they adhere to the principles of Judaism, their understanding of The Sharia of Moses is opposed to Hebrew verbal tradition. Moreover, according to Epiphanius, as a church father and author, they believe only in the first five books of the Holy Book (Pentateuch), that is, only certain passages of Tora. In addition, they see the anthropometric expressions in Tora as a result of falsification. That is why they have been declared heretics by the Jews.

This group, whose traces have been lost in the period after Epiphanius's fifth century, appeared in the tenth and eleventh centuries, especially in Qadi 'Abd al-Jabbar's work called *Tesbitü Delailü'n-Nübüvve*. In the work of Qadi 'Abd al-Jabbar, this group, which we encounter in Muslim theology, was also witnessed by the Muslim religion historian

Shahristani, who is famous for his work *al-Milel ve'n-Nihal*, and the famous Jewish philosopher and commentator of the Tanakh, Saadia Gaon. In this thesis, this Judeo-Christian group is discussed in terms of its effects on Muslim theology. Are the Ebionites original apostles of Jesus? This question has been put forward in this thesis with the opinions of various researchers. On the other hand, if we accept them as original followers of Jesus, it should be known that: only pieces of information that remains from the Ebionites are those conveyed by their opponents and the Pseudo-Clementine Literature. In such a factual plane, which Bible is approved by the Quran? The data of *Tesbitii Delailü'n-Nübüvve* were discussed in the thesis as an answer to this question. Finally, in this thesis, I have also presented a new data that will be processed in the tradition of *Delailü Nubuwwa* (Proofs of the Prophet Muhammad's Prophethood), which is also discussed as a subject of Kalam.